

RÁCZ ATTILA

VÁROS ÉS VIDÉKE

Településszociológiai tanulmányok 2.

A VÁROS

Rác Attila

VÁROS ÉS VIDÉKE
TELEPÜLÉSSZOCIOLÓGIAI TANULMÁNYOK 2.

A VÁROS

Sorozatszerkesztő: Rác Attila

Szerkesztette: Rác Attila

Lektorálta: Pál Viktor

Szeged
2012

A kötet megjelenését támogatta:

*Regio-Data Társadalomkutató és Vidékfejlesztési Tanácsadó Bt.
Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
Szegedi Tudományegyetem Szociológia Tanszék*

Borítóterv és fotó: Rácz Attila

ISBN 978-963-9573-88-8

© Balogh Péter, Boros Lajos, Ferencz Gábor, Kiss István Márton, Laczó Noémi,
Méhes Erzsébet, Rácz Attila, Székács Tamás

Kiadta: Belvedere Meridionale, Szeged

Felelős kiadó: Jancsák Csaba

Nyomda: s-Paw Bt.

Felelős vezető: Szabó Erik

TARTALOM

<i>Rácz Attila: A statisztikai adatelemzés és a mentális térképezés módszerével mért társadalmi-térbeli elkülönülés különbségeinek lehetséges magyarázatai (2011).....</i>	7
<i>Boros Lajos: Szeged belső tagozódása a deprivációs indexek alapján (2007).....</i>	19
<i>Ferencz Gábor: Lakóhelyi szegregáció és mentális térkép Szegeden (2008).....</i>	65
<i>Laczó Noémi – Méhes Erzsébet: Szélmalomharc? Kiskundorozsma (2006).....</i>	103
<i>Székács Tamás: A párválasztás magyarázata és a szubjektív megítélés ellentmondásai Szegeden (2006-2008) .....</i>	119
<i>Kiss István Márton: A zsidósággal szembeni társadalmi távolságtartás Szegeden (2007).....</i>	155
<i>Balogh Péter: Kiegyenlítődés, kiéleződés? – Empirikus tények Csongrád megyében (2002-2006) .....</i>	193

A STATISZTIKAI ADATELEMZÉS ÉS A MENTÁLIS TÉRKÉPEZÉS MÓDSZERÉVEL MÉRT TÁRSADALMI-TÉRBELI ELKÜLÖNÜLÉS KÜLÖNBSEGEINEK LEHETSÉGES MAGYARÁZATAI (2011)¹

Bevezetés

Napjainkra a mentális térképezés módszere és a mentális térképek vizsgálata egyre népszerűbb kutatási területévé vált a társadalom és földrajztudományokban egyaránt. A módszer kialakulása a térre vonatkozó tudattartalmak kutatásaival vette kezdetét, amely az 1960-as években indult el egyszerre több tudományban, mint a pszichológia, az antropológia, a földrajz és a térképészet. Annak a képességnek a vizsgálata kapcsán, melynek segítségével a körülöttünk lévő térről gondolkodunk, alakult ki a kognitív (mentális) térképezés és a kognitív térkép kifejezések, melyek magukban foglalják azokat a kognitív, illetve mentális képességeket, amelyek segítségével összegyűjtjük, rendezzük a körülöttünk létező térre vonatkozó információkat (Downs-Stea 1973a; 1973b).

Az emberek térhez fűződő viszonyainak, térrel kapcsolatos értelmezéseinek vizsgálata igen fontos, és egyben érdekes kutatási terület, hiszen a valóságos térnek (akár egy településnek) az objektív módon meglévő térelemeit, és különösképpen a térelemekhez kapcsolódó különböző vélekedéseket az ember maga állítja elő és szubjektív módon értelmezi, határozza meg azokat. Ennek megfelelően a mentális térképezés során a térről szerzett információk is egyénileg formálódnak, mégpedig úgy, hogy azok a magunk számára segítenek eligazodni abban, hogy mi hol van, mely területen kik laknak, hogy hogyan juthatunk el oda, mit hol, vagy éppenséggel hol mit csinálhatunk.

A kérdés legtöbbször az, hogy ezek e térképek mennyire tükrözik, vagy inkább mennyire állnak közel a valósághoz?

Jelen tanulmányunkban arra teszünk kísérletet, felvázoljuk és megnevezzük azokat a lehetséges tényezőket, amelyek befolyásolhatják a mentális térképek pontosságát.

Mivel alapvetően szociológiai megközelítésből vizsgáljuk a valós és a szubjektív területi különbségek eltéréseit, kísérletünk alapját Szeged társadalmának kor, iskolai végzett-

---

¹ A tanulmány megjelent: Társadalomkutatás, A Magyar Tudományos Akadémia Gazdasági-és Jogtudományok Osztályának folyóirata, 30 (2012) 1, 28–37 old.

ség, munkahely, és foglalkozás paraméterek² alapján történő térbeli mintázottsága jelenti a 2001-es népszámlálási adatok alapján. Ezen adatok eredményeit vetjük össze a 2007-ben, 2009-ben és 2010-ben általunk végzett nagymintás, Szeged városára reprezentatív survey típusú mentális térképes adatfelvétel kérdéseire kapott válaszokkal, melynek alapvető célja az volt, hogy megvizsgáljuk azt, hogy a szegediek kognitív térképein léteznek-e társadalmi jellemzőiket tekintve homogén területek, és ha igen ezek a területek elhelyezkedésüket illetően milyen mértékű azonosságot mutatnak a 2001-es népszámlálási adatok társadalmi-térbeli elkülönülés objektívnek tekinthető mutatóihoz viszonyítva.

A kutatás azon módszertani problémájával, hogy hat illetve nyolc évvel későbbi, más kiválasztási módszerrel végzett adatfelvételek eredményeit hasonlítjuk össze, természetesen magunk is tisztában voltunk, mivel azonban a 2001-es népszámlálási adatok a legutolsó megbízható statisztikai adatok a teljes alapsokaságra vonatkozóan, egyrészt nem használhattunk mást, másrészt pedig annak vizsgálata érdekében, hogy maga a mentális térképezés, mint módszer mennyire pontos és alkalmas a térbeli-társadalmi változások mérésére, a fentebb vázolt módszertani probléma ellenére is érdekesnek tartottuk elvégezni ezt az összehasonlító elemzést³.

A kutatás elméleti, módszertani keretei

Kutatásunk elméleti kiindulópontja a Kevin Lynch által meghatározott úgynevezett könnyen tanulható, „olvasható” város fogalma volt, melynek lényege, hogy az épített környezet sajátosságai egyrészt lehetővé teszik, másrészt pedig bizonyos értelemben determinálják azt, hogy a várost tudatunkban könnyen értelmezzük és újjáteremtjük. Ehhez szükséges a városképi elemek megkülönböztethetősége, illetve azok logikus, követhető összekapcsolódása. Lynch szerint a világosan tagolt szerkezetű városokról könnyen és gyorsan készíthetünk viszonylag pontos kognitív térképet, azaz értelmezésünk szerint egy-egy mentális térkép annál pontosabb, minél inkább világosabb, tagoltabb szerkezetű területtel kapcsolatosan hívjuk azt elő (Lynch 1960, Cséfalvay 1990).

Kevin Lynch három fázist különít el a térbeli tanulás folyamatában: az azonosítás, a struktúrateremtés és a jelentésadás egymással összekapcsolódó szakaszait. Az azonosítás legnyilvánvalóbb formája az elnevezés, aminek során az adott térelemet megkülönböztetjük környezetétől. A struktúrateremtés során az egyes helyek, térrészletek egymáshoz való viszonyát, funkcionális kapcsolatát adjuk meg. Végezetül a jelentés-

---

2 A hazai városszociológiai kutatások eredményei azt mutatják, hogy a társadalmi rétegenként történő térbeli elkülönülés esetében jól meghatározhatóak azok a paraméterek, amelyek mentén a területi szegregáció leginkább megragadható (Ladányi 2008). Ladányi János Budapesten végzett vizsgálatai alapján a kor, iskolai végzettség, munkahely, és foglalkozás paramétereit sorolja azok közé, amelyek mentén leginkább kimutatható a társadalmi rétegenként történő térbeli elkülönülés.

3 Az általunk kidolgozott és alkalmazott adatfelvételi és elemzési módszer használhatóságával kapcsolatban a területi-társadalmi egyenlőtlenségek alakulásának mérését illetően a 2011-es népszámlálás adatainak hasonló módszerrel történő elemzésekor rendelkezünk majd több információval, amikor a két különböző módszer használatára egy azonos adatfelvételi évben is először sor kerülhet.

adás szakaszában, amely a három közül a legnagyobb változatosságot hordozza, különféle jelentéstartalmakkal ruházzuk fel az egyes helyeket. E jelentések akár teljesen ellentétesek is lehetnek más-más csoportokhoz tartozóknál. Erre kiváló példa az, hogy mennyire eltér, vagy eltérhet például a belvároshoz kapcsolódó jelentéstartalom egy település lakossága és egy odalátogató turista esetében (Cséfalvai 1990).

A térrel kapcsolatos ismeretek előhívására alapvetően két módszert szoktak alkalmazni: az ún. „rajzos” illetve „rang módszert”. Az első módszer alkalmazói a vizsgálati személyekkel térképeket rajzoltatnak, majd ezeket elemzik, hasonlítják össze. A második módszer előre megadott objektumok értékelésén alapul. Ekkor a kutató által megnevezett helyeket kell rangsorolnia, pontoznia a válaszadónak. Ebben az esetben a térképezést már maga a kutató végzi el (Kiss-Bajmócy 1996).

Más megközelítésben a mentális térképezéshez kapcsolódó az adatfelvétel „filozófiáját” illetően lehet:

- Tisztán kvantitatív jellegű
- Tisztán kvalitatív, nem rajzoltató adatgyűjtés
- Szabad térképrajzoláson alapuló adatfelvétel
- Standardításra törekvő térképrajzoltatás
- Kész térképekből kiinduló adatfelvétel

A mentális térképeken található adatok lehetnek:

- Mentális terek neve és kiterjedése (településrészek, utcanevek stb. megnevezése és ábrázolt nagysága, méretaránya)
- Törésvonalak, határok (városhatár, folyó, jól meghatározható városmorfológiai határvonal stb.)
- Tájékozódási pontok (népszerű találkozási, vagy iránypontok, amelyek a mindennapokban segítik a tájékozódást)
- Útvonalak (nem csak konkrét utak lehetnek, hanem bővebb értelemben a mindennapi térpályák)
- Csomópontok (a térpályák találkozási pontjai; jelentőségüket többnyire az határozza meg, hogy hány útvonal, térpálya találkozik)

Emellett gyűjthetők adatok az egyes helyek, térrészletek ismertségről, a hozzájuk kapcsolódó véleményekről, sztereotípiákról (Letenyei 2004).

Kutatásunk során a tisztán kvantitatív rang módszer használata mellett döntötünk amelynek egyik legfőbb oka könnyebb összehasonlíthatóság volt. A 2007-ben, 2009-ben és 2010-ben megismételt kérdőíves adatfelvételek során évente 1500-2500 szegedivel vettünk fel mentális térképes adatokat, arra vonatkozóan, hogy véleményük szerint Szegeden vannak-e olyan területek, és ha igen, akkor a város mely területén,

ahol kimondottan alacsony státuszú népesség él. Mentális térképi vizsgálatunk tárgyát tehát a szociológiai megközelítés elsődlegességéből adódóan is így az egyes területi szekhez – Szeged esetében a városrészekhez – kapcsolódó sztereotípiák jelentették.

Kutatási kérdések

„A kognitív térképek reprezentálják a térbeli valóság tudati képét, a városról a városlakók fejében kialakult véleményeket. A mentális térképek ezen kognitív térképek megrajzolt vagy elmesélt lenyomatai.” (Horvát, 2002:37)⁴

A kutatásunk során megfogalmazott kérdéseink az alábbiak voltak:

1. *Létezik-e a szegediek „fejében” egy olyan kognitív területi struktúra amely mentén leginkább leírható Szeged, és ha létezik milyen részekből, alapegységekből tevődik össze?*
2. *A szegediek kognitív térképei mennyire pontosan reprezentálják a térbeli valóságot a különböző társadalmi csoportok területi elkülönülése kapcsán?*
3. *Az időközben bekövetkezett társadalmi-térbeli változások, milyen időtávban jelennek meg a városlakók fejében kialakult kognitív térképeken?*
4. *Egy beavatkozás okozta társadalmi-térbeli átalakulás hatása mikor válik mérhetővé a térbeli tanulás Kevin Lynch által meghatározott folyamataiban: az azonosítás, a struktúrateremtés és a jelentésadás egymással összekapcsolódó szakaszaiban?*

A kutatás korábbi kvalitatív szakaszában végzett terepmunka során – terepbejárás, strukturálatlan interjúk készítése – során világossá vált, hogy a szegediek a város területeinek meghatározásakor városrészekben gondolkodnak, azaz a kognitív térképeken az egyes területi egységek tekintetében a történeti városrészek elnevezése a leggyakoribb. Ezen kutatási szakasz logikailag is első általunk feltett kutatási kérdésére tehát, hogy létezik-e olyan kognitív területi struktúra amely mentén leginkább leírható Szeged, és milyen részekből, alapegységekből tevődik össze, az következő válasz kaptuk: a városlakók fejében létezik ilyen, kognitív területi struktúra, amely Szeged estében a városrészek. A további kutatási szakaszban, nevezetesen a kérdőíves adatfelvétel mérőeszközének elkészítésekor, ezért a részben zárt, erre vonatkozó kérdéseknél a kategóriákat már ezen kognitív struktúra alapegységei, vagyis a történeti városrészek nevei alkották.

A nagymintás kérdőíves adatfelvétel során már arra a kérdéskörre fókuszáltunk, hogy a megkérdezettek szerint ezen kognitív területi struktúra szerint elkülönülnek-e olyan területek, ahol inkább szegények, illetve gazdagok élnek, és ha igen, akkor melyek ezek a városrészek.

2007-ben a megkérdezettek 90,6%-a (2000 fő), 2009-ben 91%-a (2082 fő), 2010-ben pedig 74,9%-a (1254 fő,) válaszolt úgy, hogy véleménye szerint vannak olyan városrészek, ahol inkább a szegények laknak.

---

⁴ Horváth Sándor: Urbanizáció és társadalmi integráció a hatvanas években, Évkönyv X.- 2002, Bp., 1956-os Intézet, 37.o.

A magas társadalmi státuszúak lakóhelyi elkülönülésére vonatkozó kérdésre még egyöntetűbb válaszok születtek a három adatfelvétel során. 2007-ben a válaszadók 97,2%-a (2326 fő), 2009-ben 96,7% (2364 fő) 2010-ben pedig 92,3%-a (1456 fő) adott olyan választ, hogy vannak Szegeden olyan városrészek, ahol inkább a gazdagabbak laknak.

Az alacsony és magas társadalmi státuszúak városon belüli lakóhelyi elkülönülésének létezésére vonatkozó említési gyakoriságok között ugyan nem számottevő a különbség, azonban véleményünk szerint ez a nem számottevő különbség utal a térbeli-társadalmi elkülönülés azon jellemzőjére, miszerint a magas társadalmi státuszú csoportokra jellemző a koncentráltabb, nagyobb területi egységet lefedő homogén elkülönülés (Ladányi, 2008), amely okán több kognitív térképen jelenik meg ezen csoport területi elkülönülésének lenyomata. Az alacsony státuszú csoportok területi elkülönülésére vonatkozó kisebb említési gyakoriságnak ellentétes előjelű hasonló magyarázatát véljük, amely még tovább bővíthető, nevezetesen a mindennapi élet során tett városon belüli mozgás és a láthatóság magyarázatával⁵. A kognitív térképeken ezekkel a területekkel kapcsolatosan nem minden ember fejében alakulnak ki konkrét tapasztalatokon alapuló képzetek, mivel csak ritkán, vagy egyáltalán nem járnak ezeken a területeken. A szegénység a területi elhelyezkedése kapcsán is több városlakó előtt rejtve marad, így annak hollétéről is kevesebbeknek van valós tapasztalatokon nyugvó tudása. Ezen okfejtésünket megerősíti terepmunkánk azon szakaszának eredménye is, melyet a Szeged Napfénypark Bevásárlóközpont építése kapcsán végrehajtott térszerkezeti átépítések előtt és után végeztünk.

A bevásárló központ felépítése egy szegregátumként kiemelt területen (ASZT Szeged, 2008: Szeged Megyei Jogú Város Antiszegregációs Terve 2008.), Móravárosban a Cserepes sor közvetlen szomszédságában zajlott, amely leginkább cigányok által lakott szegény szegregátum az átépítés előtt ugyancsak zárványként, alig láthatóan, és nem utolsó sorban a fő közlekedési útvonalaktól is elzártan ékelődött a város testébe. 2007-ben, az átépítés előtt végzett mentális térképes adatfelvételünkkor a megkérdezettek 21,54%-a említette a városrészt úgy, mint szegények által lakott terület, majd a területrendezést és az építkezést követően, amelynek következményeként az említett szegregátum jól láthatóvá vált, valamint a bevásárlóközpont megnyitása után a forgalom is jelentősen megnövekedett ez az arány 28%-ra, majd 33%-ra növekedett.

A 2001-es népszámlálási adatok valamint a mentális térképes adatfelvételek eredményeinek összehasonlítására a fejekben létező kognitív struktúra következtében területi szinten tehát a városrészek voltak azok az egységek, amelyek mentén az összeha-

---

⁵ Manchesterben végzett városleírása során már Engels is rámutatott arra (Engels 1845), hogy a szegények lakóhelyei a város eldugottabb részeiben, távol a főbb közlekedési útvonalaktól helyezkednek el zárványszerűen. Ladányi és munkatársai pedig arra hívták fel a figyelmet, hogy az alacsony társadalmi státuszú lakosság e zárványszerű elhelyezkedése erősen szórt, nem homogén területi mintázatban jelenik meg (Ekler-Hegedűs-Tosics, 1980; Csanádi-Ladányi, 1988; Ladányi, 2008).

sonlító elemzést elvégezhetünk. Szegeden 34 olyan városrészt határoztunk meg⁶, amely a 2001-es Népszámlálás adatai alapján területileg lehatárolható volt és a mentális térképes adatfelvételekben is megjelent a kognitív területi struktúrában.

A 2001-es népszámlálás adatai alapján két társadalmi rétegződést meghatározó strukturális paraméter – iskolai végzettség, és munkastátusz – alapján meghatározott alacsony ill. magas státuszú népesség városrészekre vonatkozó arányai szerint első lépésben rangsoroltuk a területeket, így az objektív adatok mentén két városrészenkénti rangsort állítottunk fel.

A 2007-2009-2010-es mentális térképes adatfelvételek alapján szintén rangsort állítottunk fel a városrészekre (kognitív struktúrákra) vonatkozó szegény, illetve gazdagok által lakott területként való említési gyakoriság alapján, amely eredményeként hat rangváltozót kaptunk. A rangsorok közötti összefüggéseket első lépésben rangkorrelációs elemzési módszerrel teszteltük.

---

⁶ Alsóváros, Baktó, Béketelep, Belváros, Bodomi kiskertek, Egyéb külterület, Északi városrész, Felsőváros, Fodorkert, Gyálárét, Ipari övezet, Kecskés-telep, Kiskundorozsma, Klebelsberg-telep, Makkosháza, Marostó, Marostói kiskertek, Móraváros, Odessza, Óthalom, Petőfi-telep, Rókus, Subasa, Szentmihály, Szikós, Szőreg, Tápé, Tápéi kiskertek, Tarján, Tómpaszígeti kiskertek, Új Petőfi-telep, Újrákus, Újszeged, Újszőreg.

Alacsony társadalmi státusz (szegények)			Népszámlálás rangsor 2001	Kognitív struktúra rangsor 2007	Kognitív struktúra rangsor 2009	Kognitív struktúra rangsor 2010
Spearman's rho	Népszámlálás rangsor 2001	Korrelációs együttható	1,000	-0,095	-0,031	0,091
		Sig	.	0,594	0,864	0,608
		N	34	34	34	34
	Kognitív struktúra rangsor 2007	Korrelációs együttható	0,095	1,000	0,934(**)	0,893(**)
		Sig	0,594	.	0,000	0,000
		N	34	34	34	34
	Kognitív struktúra rangsor 2009	Korrelációs együttható	-0,031	0,934	1,000	0,927(**)
		Sig	0,864	0,000	.	0,000
		N	34	34	34	34
	Kognitív struktúra rangsor 2010	Korrelációs együttható	0,091	0,893	0,927	1,000
		Sig	0,608	0,000	0,000	.
		N	34	34	34	34

**Korreláció 0.01-es szignifikancia szinten.

1. táblázat

A 2001-ben alacsony státuszúak által lakott területek és a mentális térképeken (emlétesi gyakoriság szerinti) 2007-2009-2010-ben szegényként említett területek rangsorának összefüggései.

2001-ben az iskolai végzettség, és munkastátusz alapján alacsony státuszcsoportba sorolt szegedi lakosok területi arányszám szerinti rangsora nem mutat azonosságot egyik mentális térképes adatfelvételi év eredményeivel sem. A korrelációs együttható a 2007-es rangsor esetében -0,095; 2009-re-0,031; 2010-ben pedig 0,091. A három mentális térképes felvétel adatainak rangsora azonban erős összefüggést mutat, (2007-2009: 0,934; 2007-2010: 0,893; 2009-2010: 0,927).

Az eredményből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az alacsony státuszú lakosság 2001-es objektív adatok szerinti területi elhelyezkedése a fejekben hat, nyolc, illetve kilenc éves távlatban már teljesen eltérő. Ez az eltérés azonban a mentális térképeken, három éves összehasonlításban viszont stabil, szinte alig változik.

A magas státuszúak esetében más eredményekről számolhatunk be a rangkorrelációs elemzési eljárás lefolytatása után:

Magas társadalmi státusz (gazdagok)		Népszámlálás rangsor 2001	Kognitív struktúra rangsor 2007	Kognitív struktúra rangsor 2009	Kognitív struktúra rangsor 2010	
Spearman's rho	Népszámlálás rangsor 2001	Korrelációs együttható	1,000	0,479(**)	0,499(**)	0,536(**)
		Sig	.	0,004	0,003	0,001
		N	34	34	34	34
	Kognitív struktúra rangsor 2007	Korrelációs együttható	0,479	1,000	0,931(**)	0,853(**)
		Sig	0,004	.	0,000	0,000
		N	34	34	34	34
	Kognitív struktúra rangsor 2009	Korrelációs együttható	0,499(**)	0,931(**)	1,000	0,839(**)
		Sig	0,003	0,000	.	0,000
		N	34	34	34	34
	Kognitív struktúra rangsor 2010	Korrelációs együttható	0,536(**)	0,853(**)	0,839(**)	1,000
		Sig	0,001	0,000	0,000	.
		N	34	34	34	34

2. táblázat

2001-ben magas státuszúak által lakott területek és a mentális térképeken (említési gyakoriság szerinti) 2007-2009-2010-ben gazdagként említett területek rangsorának összefüggései

A 2001-ben magas státuszcsoporthoz sorolt szegedi lakosok területi arányszám szerinti rangsora erős összefüggést mutat a mentális térképes adatfelvételek gazdagok által lakott területként való említési rangsorával, ami azt jelenti, hogy a 2001-es objektív adatok alapján felrajzolt magas státuszú népesség aránya szerinti városrészenkénti területi struktúra, nagyban azonos a hat, nyolc ill. kilenc évvel későbbi mentális területi struktúrával.

A valós és kognitív társadalmi-térbeli elkülönülés eltérő mintázatának magyarázatai

Az általunk megfogalmazott és logikailag másodikként feltett kutatási kérdésre, nevezetesen, hogy: a kognitív térképek mennyire pontosan reprezentálják a térbeli valóságot a különböző társadalmi rétegek területi elkülönülése kapcsán az általunk vizsgált két különböző társadalmi csoport esetében eltérő eredményeket kaptunk. Az alacsony társadalmi státuszúak objektív adatok szerinti területi elhelyezkedése a szegedi mentális térképeken teljesen más, még a magas társadalmi státuszúaké szinte megegyezik a 6-9 évvel később készült mentális térképes felvételek eredményeivel.

Az eltérő eredmények okára az alábbi lehetséges magyarázatokat fogalmaztuk meg:

Dinamikus magyarázat

A városrehabilitációs intézkedések leginkább az alacsony társadalmi státuszú lakosság lakóhelyét érintik, a beavatkozás következtében ezeken a területeken mennek végbe nagyobb változások, zajlanak le többször a különböző városökológiai folyamatok. A magas státuszú lakosság lakóhelyei nagyobb állandóságot mutatnak, itt nem következnek be gyakori nagymérvű változások. Szegeden a 2001. évet követő rehabilitációs intézkedések hatására az alacsony státuszú népesség területi megoszlása megváltozott, amely változás a mentális térképeken is rögzült, még a magas státuszúak már korábban a fejekben is rögzült helyzete a valóságban is változatlan maradt.

Statikus magyarázat

Az alacsony státuszú népesség területi koncentrációja kisebb területi egységek esetében mutat csak nagyobb területi homogenitást, azaz a szegények lakta területek ún. mikroszegregátumok formájában erősen szórta helyezkednek el a városban. Ennek következtében az egyéni tapasztalás útján konstruált városrészekre vonatkozó kognitív térképek a szegények lakta területek erős szórtságából adóan a kognitív térképeken is erős szórtságot mutatnak, és a szubjektivitás jobban érvényesül az elhelyezkedést illetően. A mindennapi tapasztalás során az emberek egyrészt a város több részén találkozhatnak egy-egy szegények lakta mikroszegregátummal, másrészt pedig azokkal a szegények által lakott kisebb területi egységekkel találkoznak gyakrabban, ahol a mindennapok során megfordulnak, így a kognitív területi meghatározás effelé a terület felé mutat majd. A szegények által lakottnak vélt városrészeket a fejekben az elhelyezkedésüket illetően egyrészt nagyobb szórtság jellemzi, másrészt a kategorizálás ezen szórtság következtében több területet érint.

Ezzel ellentétben a nagyobb területi egységet lefedő magas státuszúak által lakott területtel csak a város egy-egy jól elkülönült, meghatározható részében találkozhatnak, így a kognitív térképeken a szubjektív mindennapi tapasztalás különbözősége nem fejt

ki nagy torzító hatást, a kognitív térképek nagyobb hasonlóságot mutatnak a valós térbeli-társadalmi elhelyezkedéssel.

Kiindulva tehát a társadalmi-térbeli elkülönülés tisztán kvantitatív mentális térképes vizsgálatából, és a könnyen tanulható, „olvasható” város (Lynch, 1960; Cséfalvay, 1990) elméletéből, amely arra mutat rá, hogy a világosan tagolt szerkezetű, sajátos építészeti környezettel bíró városokról könnyen és gyorsan készíthető viszonylag pontos kognitív térkép, eredményeink alapján kiegészíthető azzal, hogy a társadalmi térbeli elkülönülés mentális térképes vizsgálatokor a nagyobb területi egységet lefedő, nagyobb homogenitással jellemezhető csoportokról, azaz az egyértelmű, „könnyen tanulható” társadalmi-térbeli elkülönültséggel leírható városokról–esetünkben városrészekről–készül viszonylag pontos kognitív térkép.

Kutatási eredményeink alapján a fentebbi két magyarázatunkkal véleményünk szerint azt az általános megállapítást is tehetjük, hogy a mentális térképek pontosságát két tényező nagyban befolyásolja, akár fizikai terek, akár pedig társadalmi terek kognitív reprezentációinak a vizsgálatáról legyen szó:

1. dinamikus tényező: az elemzési egységek (törésvonalak, határvonalak, iránypontok, mentális terek, sztereotípiák) területi változásainak gyakorisága,
2. statikus tényező: az elemzési egységek térbeli kiterjedése

Sztereotip magyarázat

A kognitív területi egyenlőtlenségek mérésére létrehoztunk a szegények, ill. gazdagok által lakott területként előforduló említési gyakoriságok alapján, egy indexet amelyet mentális disszimilitási indexnek neveztünk el.

A mentális disszimilitási index két kognitív kategória mentális térbeli megoszlását méri. A mutató alapvetően szimmetrikus, vagyis a két összevetett megoszlás szerepe, sorrendje felcserélhető. A számítás lényege, hogy két kognitív kategória adott mentális területegységekhez kapcsolódó százalékos megoszlásainak területegységenkénti különbségeinek abszolút értékeit összegezzük, és osztjuk kettővel.

Az érték a mentális disszimilitási index estében is 0 és 100 között mozoghat. Ha egy mentális térhez a fejekben nem kapcsolódik bizonyos sztereotípiák, akkor értéke az alsó határérték felé mutat, míg bizonyos sztereotípiák egy bizonyos területhez való kapcsolása esetén a felső irányába mozog el. A 2007, 2009 és 2010-es adatok alapján Szeged városrészeire kiszámított mentális disszimilitási index értéke az alacsony és magas státuszú népesség mentális térbeli eloszlását mutatja meg.

Területi lehatárolás	Disszimilaritási index		Mentális disszimilaritási index		
	Népszámlálás 2001		2007	2009	2010
Városrészek	27,72	29,5	85,94	86,80	83,77

3. táblázat

A 2001-es népszámlálási adatok valamint a mentális térképes adatfelvétel szerinti disszimilaritási és mentális disszimilaritási indexek városrészekre számított értékei Szegeden

A mentális disszimilaritási indexek 2007, 2009 és 2010-ben mért városrészekre vonatkozó értékei mintegy háromszorosai a 2001-es objektív adatok alapján kiszámított disszimilaritási index értékének.

A valós és kognitív társadalmi-térbeli mintázatok eltéréseinek lehetséges okaira vonatkozóan korábban már éltünk két magyarázattal, nevezetesen az általunk statikusnak és dinamikusnak elnevezett magyarázatokkal, ahol a társadalom térbeli elrendeződésének fejkben lévő eltérő mintázatát az első esetben a valós elrendeződés csoportspecifikus területi elhelyezkedési sajátosságaival (statikus), a második esetben pedig a városrehabilitációs intézkedések célterületenként eltérő gyakoriságával (dinamikus) magyaráztuk. Az eredmények tükrében egy harmadik magyarázatot fogalmazunk meg, nevezetesen a sztereotip magyarázatot.

A magyarázat lényege a különböző társadalmi csoportok valóságban és fejkben való térbeli mintázatának különbözősége esetében nem más, mint a kategorizáció és a kategóriával társult túlzó nézetek gyakorisága és kiterjedése, amely a mentális terekhez kapcsolódó sztereotípiákat jellemzik.

Felhasznált irodalom:

- CSANÁDI – LADÁNYI (1988): *Társadalmi csoportok térbeni elkülönülésének különböző léptékekben történő vizsgálata Budapesten*. Szociológia, 1988/1.
- CSÉFALVAY (1990): *Térképek a fejünkben*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- DOWNES – STEA (1973a): *Cognitive Maps and Spatial Behavior: Process and Products*. In: Downes and Stea ed.: *Image and Enviroments.*, Aldine Publishing, Chicago 1973.
- DOWNES – STEA (1973b): *Térképek az elmében–Gondolatok a kognitív térképezésről*. In: Letenyei, 2004
- DOWNES – STEA (1977): *Maps in Minds: Reflections on Cognitive Mapping*. Harper and Row, New York
- EKLER-HEGEDŰS-TOSICS (1980): *A városfejlődés társadalmi-térbeni összefüggései Budapest példáján, I-III kötet* BVTV. BUDAPEST

- Engels (1845): *A nagyvárosok (részlet). Manchester részletes leírása.* In: Felkai Gábor, Némedi Dénes, Somlai Péter (szerk.): *Szociológiai irányzatok a XX. század elejéig* 1. köt. Budapest, ÚMK, 2005. 233-249 pp.
- HORVÁTH (2002): *Urbanizáció és társadalmi integráció a hatvanas években*, Évkönyv X.- 2002, Bp., 1956-os Intézet
- LADÁNYI (2008): *Lakóhelyi szegregáció Budapesten.* ÚMK Budapest
- LYNCH (1960): *The Image of the City.* Technology Press, Cambridge (Massachusetts)

Boros Lajos

SZEGED BELSŐ TAGOZÓDÁSA A DEPRIVÁCIÓS INDEXEK ALAPJÁN (2007)

Bevezetés

A rendszerváltást követően rendkívül gyors átalakulás indult meg a poszt szocialista országok városaiban. Megváltoztak a tulajdonviszonyok, a privatizáció átalakította a lakáspiacot, a települések gazdaságát és társadalmát. A korábbi erősen szabályozott lakáspiacon erőteljesen érvényesültek a piaci hatások, a kereslet-kínálat elve. Az új folyamatok eredményeképpen a települések belső szerkezete gyorsan átalakult és differenciálódott, és különböző mértékben privilegizált, illetve deprivált területek alakultak ki. E térbeli különbségek vizsgálata fontos mind a településszociológia, mind a gyakorlati felhasználás, a szociálpolitika, illetve a várospolitikára számára. A kutatások információkat nyújthatnak a fejlesztési döntések megalapozásához, illetve feltárják, milyen térbeli-társadalmi folyamatok formálják városainkat, és ezek mennyiben hasonlóak illetve különbözőek a más országokban tapasztalhatóakhoz képest.

Tanulmányunkban a városokban megjelenő depriváció térbeli megjelenési formáit vizsgáljuk meg; bemutatjuk, hogyan értelmezhető a kvantitatív megközelítés alapján a városi depriváció; a 2001. évi Népszámlálás és egy kérdőíves felmérés adatai alapján az egyes városrészekre meghatározzuk a deprivációs index értékét, és ez alapján értelmezzük Szeged belső differenciálódását. Mindezek értelmében célunk részben módszertani, részben gyakorlati jellegű.

A tanulmány első részében áttekintjük a városszociológia legfontosabb elméleti irányzatait, amelyek a települések belső strukturálódási folyamatát kísérlik megmagyarázni. E rész a településkutatás jellegéből adódóan interdiszciplináris jellegű, azaz szociológiai és társadalomföldrajzi forrásokat egyaránt felhasználtunk. Ezt követően bemutatjuk a depriváció fogalmát, és az ahhoz kapcsolódó értelmezéseket, majd a depriváció területi aspektusainak statisztikai vizsgálatára vonatkozó szakirodalmat. Ezt követően megkíséreljük két adatforrás alapján meghatározni a deprivációs indexet Szeged egyes belső területeire vonatkozóan.

A téma aktualitása és jelentősége

Mint azt a bevezetőben említettük, a rendszerváltást követő folyamatok indokolják a témaválasztást – azaz a tanulmány új folyamatokat vizsgál. A városi szegénység, szegregáció vizsgálata azonban természetesen nem előzmények nélküli a magyar szociológiában, csupán arról van szó, hogy 1990 után új erők formálják a városok térszerkezetét.

Az 1960-as évektől újra megerősödő hazai szociológia egyik legfontosabb területe volt a (hivatalosan egyébként nem létezőnek tekintett) szegénység vizsgálata, amelynek településeken illetve településhálózaton belüli aspektusait is elemezték. Szelényi városzociológiai vizsgálataiban rámutatott a hazai lakáselosztási rendszer igazságtalanságaira, amelyek például a településhálózaton belül is különbségeket mutattak. (Szelényi 1990a, 1990b, Timár 2003) Emellett Szelényi (1990a) szegedi és pécsi vizsgálatai azt is bebizonyították, hogy a szegregáció a piaci hatások kizárása/csökkentése ellenére is végbemegy a magyar városokban, és a lakások eltérő jellege, komfortfokozata, fekvése különböző övezeteket hoz létre. Elemzését az 1960-as évek végének adatai alapján készítette, amelyek szerint az akkor épülőfélben lévő lakótelepek az egyik legtöbbször értékelt lakástípust kínálták, és elsősorban a társadalom privilegizált rétegeit tömörítették.

A változások következtében az 1990 utáni időszakban a poszt szocialista társadalmakban az egyes csoportok érvényesülése nagyrészt azon múlt, hogy miként tudtak alkalmazkodni a piaci viszonyokhoz, ez pedig fokozta a társadalmi és térbeli differenciálódást a településeken belül (Weclawowicz 1998, Bódi–Böhm 2000).

Az új mechanizmusok által generált folyamatokat azonban a tudományos vizsgálatok csak részben és megkéssve értelmezték. Ezt mutatja az is, hogy míg a rendszerváltás előtt több vizsgálat is foglalkozott a városi életkörülmények kérdésével, addig az 1990-es évektől az ez irányú kutatások némiképp háttérbe szorultak. Ugyanakkor gyakorlati szempontból az Európai Unióhoz kapcsolódó terület- illetve városfejlesztési törekvések indokolják alá a témaválasztást. Az EU-ban az 1990-es évektől erősödött meg a különféle társadalompolitikai, szociális kérdések szerepe (Krémer 2003). Mára az Európai Unió különösen nagy hangsúlyt fektet a szociális kérdésekre, a társadalmi feszültségek kezelésére. Ennek megfelelően az uniós politikákban és az azokhoz kapcsolódó dokumentumokban egyre hangsúlyosabban jelenik meg a városi társadalmakhoz kapcsolódva az esélyegyenlőség, vagy a térbeli elkülönülés és kirekesztés kérdése (ESDP 1999, Ferge 2001, Krémer 2003).

A növekvő jövedelmi és életstílusbeli különbségek a lakás és lakóhely iránti eltérő igényekben tükröződnek, és a különböző lehetőségekben, amelyekkel az előbbi igények kielégíthetők, mindez pedig lakóhelyi szegregációhoz vezet. Ahol a hátrányos gazdasági helyzet, a munkanélküliség és a társadalmi megbélyegzettség olyan terüle-

teken jelentkezik együtt, amelyeket gyakran még kulturális és etnikai különbségek is jellemeznek, és amelyek lakóiktól rendkívül nagyfokú integrációs erőfeszítéseket kívánnak, fokozottan fennáll a társadalmi kirekesztés veszélye (ESDP 1999, Ferge 2001). Az európai városokban nem olyan erős a gettósodás vagy a szegregáció, mint az észak-amerikai nagyvárosokban, de a társadalmi feszültségek növekedése, amely részben a bevándorlással, részben a politikai rendszerváltozásokkal hozható összefüggésbe, erősíti a társadalmi elkülönülés problémáját (ESDP 1999, Szirmai 2006).

Magyarország helyzete annyiban sajátos a nyugat-európai országokhoz képest, hogy egy transzformációs gazdaságról van szó, amely a rendszerváltás előtt nem piacgazdaságként működött – pontosabban csak részben érvényesültek a piaci hatások. A rendszerváltás a gazdasági globalizáció folyamatával, és ehhez kapcsolódóan a neoliberais gazdaságpolitika térnyerésével olyan társadalmi erőteret hozott létre, amelyben a társadalom egyes csoportjai tehetetlenek lettek, érdekérvényesítő képességük gyakorlatilag megszűnt. A változások ráadásul drámai gyorsasággal zajlottak le, ami különösen megnehezítette az azokhoz való alkalmazkodást (Kovách 2002, Szalay 2006a, 2006b).

Az eddig alapján kijelenthető, hogy a városok belső differenciálódása, a szegregáció vizsgálata az elkövetkező évek egyik legfontosabb feladata a településszociológia és a településpolitika számára. A hazai vizsgálatok közül a lakótelepek társadalmi változásaira, vagy a lakóparkok térbeli elkülönülésére irányuló kutatások közül kiemelendő Csizmady (1996) elemzése, melyben a népszámlálási adatok alapján vizsgálta meg, hogy miként alakult a különböző társadalmi csoportok elkülönülése a fővárosi lakótelepeken. Rácz (1996) vizsgálatai alapján a lakótelepek szegregálódó lakosságára egyre inkább jellemző egy „szegénynegyed mentalitás”, amely deviáns viselkedésformákat alakít ki.

Ismert az a tény, hogy a rosszabb szociális helyzet nagyban meghatározza a jövőt: a szegénység, elmaradott környezetből érkezők iskolai végzettsége alacsonyabb, ezáltal egyféle „kasztyósodás” veszélyével állunk szemben, hiszen a „szegénység körforgásából” rendkívül nehéz kilépnie az egyéneknek. A szegregáció esetén azonban a nyertesekre és vesztesekre oszló helyi társadalom számos problémával kénytelen szembenézni (Pál 1984, Böhm 2002, Enyedi 2002). Így érdemes minél előbb feltárni az esetleges szegregációs folyamatokat, amelyekre az állami és/vagy önkormányzati beavatkozás adhat megfelelő válaszokat.

Fő kérdések

Elemzésünk fő kérdései részben módszertaniak, részben Szeged belső tagozódására vonatkoznak. Ez utóbbiak azonban szintén felvetnek módszertani jellegű kérdéseket, amelyekre megpróbálunk válaszokat adni.

Alapvető módszertani kérdésünk, hogy milyen módszerekkel vizsgálható a depriváció térbelisége egy településen belül? E kérdés megválaszolásához áttekintjük a vonatkozó hazai és nemzetközi szakirodalmat, majd a korábbi vizsgálatok alapján kiválasztjuk a számunkra leginkább megfelelőnek tűnő módszert.

A kiválasztott módszertant alkalmazva megvizsgáljuk, hogy milyen térbeli jellegzettségei vannak a deprivációnak Szegeden. Milyen dimenziókban jelenik meg az egyes városrészek lemaradása? Melyek azok a területek, amelyek a legnagyobb lemaradással jellemezhetőek? Mely városrészek azok, amelyek a legjobb mutatókkal rendelkeznek?

Milyen hasonlóságok és különbségek fedezhetők fel a különböző adatforrások alapján számított deprivációs indexek alapján? Milyen problémákat okoznak az eltérő adatforrások az elemzés során?

Végezetül röviden arra is kitérünk, hogy miként illeszthetőek a városszociológia újabb elméleteihez a város belsőtagozódásával kapcsolatosan kapott eredményeink.

A kutatás elméleti és fogalmi keretei

Chicagótól Los Angelesig – a városszociológia fejlődése

Mielőtt a depriváció említett különbségeit feltárnánk, szükséges áttekintenünk azokat az elméleteket, amelyek a települések belső differenciálódási folyamatait kívánják magyarázni. A következőkben így bemutatjuk az elmúlt évtizedek elméleti változásainak fő vonásait, illetve az egyes irányzatok jellegzetességeit, leglényegesebb képviselőit.

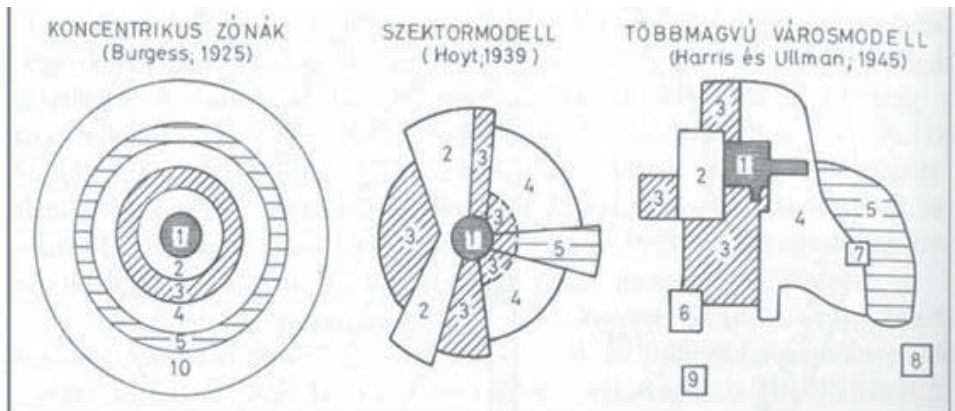
A humánökológia

A kutatások kezdete óta sokféle felfogás, megközelítés jelent meg a városok vizsgálatában. Az elmúlt három évtized különösen fontos változásokat hozott e tekintetben. Ezt megelőzően azonban sokáig azonban a Chicagói Iskola néven ismerté váló humánökológia, illetve az általa inspirált megközelítések domináltak a városkutatásokban.

A Chicagói Iskola követőinek felfogását és fogalomkészletét a biológiai, pontosabban az ökológiai analógiák határozták meg. Értelmezésük szerint a városi társadalom megértésében magyarázó erővel bírnak a környezeti viszonyok. A társadalmat természeti életközösséghez hasonlították, ahol a különböző fajok populációi élnek együtt, kölcsönösen függve egymástól. A Chicagói Iskola képviselőinek alapvető kutatási eszköze a térkép volt: az egyes jelenségek előfordulását spot map-eken („pont-térképeken”) ábrázolták, és az egyes tematikus térképek egymásra helyezése kirajzolta a város társadalmi struktúráját. A térképi ábrázolást olyan fontosnak tartották, hogy a Chicagói Iskola fénykorában nem is készülhetett komoly munka térképek nélkül (Némedi 2005).

Vizsgálatainkban igazolták, hogy a város térbelileg differenciált, és a különbségek szabályszerűségeket mutatnak. Elméletük szerint a város térbeli egységei egyben társadalmi egységek is, amelyeket természetes övezeteknek neveztek el. Ezek az övezetek ökológiai folyamatok nyomán alakulnak ki, nem tudatos tervezési tevékenység eredményeképpen. A különböző jellegű természetes övezeteket különböző mértékű szegregáltság jellemzi, differenciálódásuk alapját a különböző társadalmi csoportok eltérő területi elhelyezkedése, és e rétegek szükségleteinek különbözősége adja. A folyamatok mozgatórugója a piac, pontosabban a telekárak alakulása. Minden övezet egy-egy funkciót teljesít, még akkor is, ha ez a funkció éppen ellentétes a társadalom, vagy az ott élők szándékaival (Burgess 1973, Becsei 2004a).

A chicagói modellt több esetben is megpróbálták aktualizálni. Így módosított változatának tekinthető a Hoyt nevéhez fűződő szektormodell, illetve Harris és Ullmann többmagvú városmodellje (1. ábra). A szektormodell a lakások bérleti díja alapján készült, míg a többmagvú városmodell figyelembe veszi a városok történelmét is, és kulcsgondolata, hogy azonos funkciójú területek a város több pontján is felbukkanhatnak. Murdie következtetése szerint a különböző városmodellek tanulsága az, hogy az a tény, hogy milyen dimenziók mentén vizsgáljuk a várost, nagyban meghatározza, melyik modell lesz az érvényes (Cséfalvay 1994).

1. ábra

A klasszikus városszerkezeti modellek. (Forrás: Becsei 2004a:202)

A humánökológia a városi különbségek kialakulását egy olyan természetes folyamatnak tekinti, amely az eltérő szükségleteken alapul. Annak ellenére, hogy a korai vizsgálatokban megjelentek azok a módszerek, amelyek a szimbolikus interakcionizmussal rokonítják, a Chicagói Iskola makroszinten értelmezte a városi folyamatokat, és kevés jelentőséget tulajdonított a lakosok tevékenységének és szándékainak.

A humánökológia az 1970-es évekre elveszítette magyarázó erejét, és bár a mai napig gyakran felhasználják a városfejlődés értelmezésére, illetve a városszerkezet vizsgálatában, ám korábbi dominanciája egyértelműen eltűnt. Az 1950-es évek vizsgálati tapasztalatai alapján – amelyek szerint a lakóhelyi életmód inkább a népesség társadalmi-foglalkozási összetételét, mint az ökológiai viszonyokat tükrözi – számos kutató megkérdőjelezte az ökológiai elv relevanciáját. Később, az 1960-as évek végén, kételyek merülnek fel a térszemléletű vizsgálati iránnyal szemben⁷. Egyesek, például Gans úgy fogalmazzák, hogy a térnek nincs lokális társadalmi tartalma, és hogy a térben megnyilvánuló életmódjelenségek a társadalmi-strukturális folyamatok lenyomatai, így a lakóhely kutatások helyett a társadalmi struktúrát kell vizsgálni (Gans 1973, Gönczö 2002).

Mások éppen ellenkező álláspontot foglaltak el: a tér aktív szerepét hangsúlyozták a társadalmi különbségek alakulásában – ez utóbbi álláspontok vezettek végül a városstudományok elméleti megújulásához. Ezek a változások összekapcsolódtak a geográfia és a szociológia térszemléletének változásaival; a kutatók a teret immár nem, mint egy „tartályt⁸” szemlélik, amelyben egyszerűen megtörténnek a dolgok, hanem annak aktív szerepe mellett nagy szerepe van az egyéni és kollektív értelmezéseknek, a helyek és terek szimbolikus, önmagán jóval túlmutató jelentésének.

Az 1970-es évektől kezdve alapvetően két forrásból táplálkozva újult meg a városkutatások elméleti bázisa. Az Lefebvre (és más francia szociológusok) munkássága volt, akik a városi térfolyamatok mozgatórugóit kereste és a kormányzat, az ingatlanpiac és a szociálpolitika összefüggését vizsgálták. A másik forrás az angol szociológia és földrajz volt: megközelítésüket többnyire politikai gazdaságtanként említették, bár néha a neomarxista, neoweberianus jelzővel is illették őket, vagy egyszerűen csak az „új városszociológia”-ként emlegették az itt született munkákat.⁹ Különösen az angolszász megközelítések terjedtek el hamar az Egyesült Államokban, hiszen már az 1970-es évek közepén megjelentek az első, politikai gazdaságtanhoz sorolható tanulmányok (Harloe 1981, Castells 2002, Orum-Chen 2003).

Neomarxista megközelítések

Az 1970-es évektől megerősödő neomarxista megközelítések a megújuló városkutatások talán legfontosabb részét adják, hiszen a 20. század második felében talán a Marx újraértelmezett gondolatai gyakorolták a legnagyobb hatást a nyugati városkutatások elméleti hátterére – annak ellenére, hogy gyakorlatilag nem írt semmit, amit városszociológiaként vagy városföldrajzként értelmezhetnénk.¹⁰

7 Bár a Chicagói Iskolára valójában nem a tér (space), hanem a helyközpontú (place) gondolkodás jellemző. A tér középpontba állítása csak a 20. század második felében jelenik meg a városszociológiában.

8 Az angolszász szakirodalom a „container” kifejezést használja a megközelítés bemutatásakor.

9 Már az elnevezések sokfélesége is jelzi, hogy az új megközelítések közel sem voltak egységesek.

10 Ugyanakkor Friedrich Engels A munkásosztály helyzete Angliában (1980) című munkájában kiváló leírását adja az ipari forradalom korabeli angol nagyvárosok társadalmának.

A neomarxisták, ellentétben a humánökológiával, nem a természetesnek tekintett térbeli folyamatokat helyezik a középpontba, hanem azt, hogy miként hat a hatalom a tájra és a mesterséges környezetre, és a kapitalizmus rejtett struktúrái hogyan befolyásolják a települések működését, az azokon belüli egyenlőtlenségeket. Bár nem egységesek az álláspontjaik, és gyakran vitákba keverednek a hangsúlyokat, illetve meghatározó tényezőket illetően, több közös jellegzetesség is összeköti őket (Giddens 2003, Orum-Chen 2003).

Meghatározónak tartják például a struktúrát az emberi szereplőkkel és viselkedéssel szemben. Az is elmondható, hogy az ehhez az irányzathoz tartozó kutatók vizsgálataikban a politikai gazdaságtanra és a történelmi materializmusra építenek, és fogalomhasználatukban meghatározóak az olyan marxi kategóriák, mint például az osztály, az osztályellentétek, vagy termelőerők, termelési viszonyok (Orum-Chen 2003).

A francia filozófus és szociológus, Lefebvre volt az első, aki a városszociológiában a marxi megközelítést alkalmazta, egész pontosan kiegészítette azt a tér fogalmával. A 20. század közepén a mindennapi életet alrendszernek tekintették, ő viszont a mindennapok gyakorlatát helyezte vizsgálódásai középpontjába, és építette fel társadalomkritikáját (Aronowitz 2007). Lefebvre szerint a tér ugyanolyan fontos szereppel bír a társadalomfejlődésben, mint az idő. Magához a társadalom működéséhez, a kapcsolatok létrejöttéhez szükséges a térbeli közelség, vagy valamiféle térbeli kapcsolat. Emellett szerinte az, hogy egy társadalom hogyan működik, befolyásolja, hogy milyen annak a térbelisége (Lefebvre 1991, Shields 2004). Szerinte a kapitalizmus térszerveződése a termelés igényeihez igazodik (Orum-Chen 2003). Következtetése szerint ez magyarázza azt, hogy minden 20. századi gazdasági és politikai megrázkódtatás (válságok, háborúk) ellenére hogyan tudott fennmaradni a kapitalizmus (Aronowitz 2007).

A mindennapi élet az alap, amelyen a termelés és a társadalom újratermeli önmagát, mint rendszert – azaz a szerepe meghatározóbb, mint a termelési módnak. Központi szerepe van nála a „térteremtés, tértermelés”¹¹ és a városi fejlődés összekapcsolásának. Szerinte ugyanis a térbeliség a termelés társadalmi viszonyait tükrözi vissza. Tagadta azt a felfogást, amely a teret valamiféle objektív valóságként értelmezi; Ő vallotta először azt a mára már széles körben elfogadott nézetet, hogy a tér társadalmi konstrukció, amelyet az értékek, és a különféle jelentések, értelmezések határoznak meg. A tér társadalmi meghatározottsága pedig hat a mindennapi cselekvésekre, és arra, ahogy a világot látjuk, ezáltal a térnek ideológiai funkciója van.

A városi tér teremtése alapvető fontosságú a napjaink társadalmi újratermelésben, azaz a kapitalizmus működésében. Ebben az uralkodó osztály szerepe meghatározó, mivel a saját érdekei szerint irányítja a folyamatot, és kulcsfontosságú számára hatalma megőrzése. Ennek következtében a kapitalizmus folyamatosan újratermeli önmagát

¹¹ Angolul „production of space”. Bár Lefebvre francia születésű volt, és eredetileg anyanyelvén alkotott, a *The production of space* című munkájának angol kiadása (1991) volt az, amelyik különösen nagy hatást gyakorolt a nemzetközi elméletekre és kutatásokra.

– tehát Marx téved a kapitalizmus szükségszerű bukásával, és a kommunizmus győzelmével kapcsolatban (Lefebvre 1991, Aronowitz 2007).

Lefebvre azzal, hogy a „hely” (place) helyett a teret (space) állította elmélete középpontjába, nemcsak eltávolodott a helyközpontú Chicagói Iskola hagyományaitól, hanem egyben a filozófiai gondolkodással, a tér és az idő problematikájával is összekapcsolta a városkutatást (Orum-Chen 2003). Gondolkodása különösen azért lényeges a városkutatás számára, mert szakított azzal a passzív térszemlélettel, amely a teret egyszerű „tartályként” látja, ahol az események végbemennek, ám azokra nincs különösebb hatása.

Harvey, aki nagymértékben épített Lefebvre munkásságára, elvetette a társadalomtudományokban az 1960-as évektől megerősödő fenomenológiai megközelítések alkalmazását a településkutatásban, mert szerinte ezek csak idealizmushoz, vagy naiv empirikus elemzésekhez vezetnének – mint ahogy azt véleménye szerint a geográfia behaviorista forradalma és ahhoz kapcsolódóan a mentális térképezés módszere be is bizonyította. Szerinte a valóságból kell kiindulni, de nem a pozitívizmust használva (mivel szerinte az épp a lényegét, a kapitalista gazdaság sajátosságait hagyta ki elemzéseiből), hanem a materialista marxi elméletet, amely abból a célból akarja megérteni a világot, hogy meg is változtassa azt¹² (Peet 2006).

Harvey továbbfejlesztette Lefebvre gondolatait a tér teremtéséről: megfogalmazása szerint a modern urbanizmus esetében a teret folyamatosan újrakonstruálják a kapitalizmus továbbélésének, erősödésnek érdekében. Ugyanakkor a tér visszahat az őt formáló folyamatokra – ezt nevezi Soja (1989) a tér és a társadalom dialektikájának. E folyamatot az ipartelepítéssel, termeléssel kapcsolatos nagyvállalati és kormányzati döntések határozzák meg (Giddens 2003). Ehhez kapcsolható Harvey (1985) álláspontja, miszerint a piaci és a hozzátartozó hatalmi struktúra nem csak a társadalmat, hanem a teret is (át) strukturálja saját igényeinek megfelelően.

A neomarxista kutatók harmadik képviselője, Castells némiképp más gondolatmenetet képvisel, mint Lefebvre és Harvey. Munkásságában összekapcsolja az európai elméleti tradíciót az amerikai empirikus hagyománnyal, így talán hozzá köthető a kétféle városszociológia „összebékítése”. Castells szerint a modern társadalomban az elsődleges ellentét a tőke és a munkaerő között van, amelyhez képest másodlagos a fogyasztáshoz, rendelkezési joghoz kapcsolódó konfliktus (Orum-Chen 2003).

Korai munkáiban hangsúlyozza, hogy a település a kollektív fogyasztás szerves része, ami pedig az ipari kapitalizmus elválaszthatatlan eleme. A város fizikai képe a fogyasztáshoz kapcsolódva alakul ki, ezt a folyamatot pedig a különböző (piaci és nem piaci) döntéshozók irányítják. Ehhez a vártnál nagyobb súllyal kapcsolódnak az alulprivilegizált csoportok, akik életfeltételeik megváltoztatásáért küzdve különféle

¹² Mint ahogy azt a Német ideológiában Marx és Engels megfogalmazza: „A filozófusok a világot csak különbözőképpen értelmezték; de a feladat az, hogy megváltoztassuk.” (Marx-Engels 1974: 11)

mozgalmakat hoznak létre (Lowe 1986, Giddens 2003). Első elemzéseiben idealizálja ezeket, egyértelműen pozitív szerepet tulajdonítva nekik (Lowe 1986). Később változtatott ezen a véleményén, és nem kapcsol értékítéletet ezekhez a társadalmi intézményekhez (Castells-Ince 2006).

Az amerikai városokban a 20. század végén megjelenő erősödő polarizáció, szegénység és kirekesztés Castells szerint előre jelezhetik a jövő útjait a világ más részein. Igaz, hogy az amerikai társadalom sajátos városformát alakított ki, illetve sajátos a társadalmának értékrendje, ám a globális összefonódások, és az uralkodó kapitalista minta egyértelműen kijelöli a fejlődési utat a világ Egyesült Államokon kívüli részei számára is. Az elmúlt évtizedek, miközben dinamikus termelékenység-növekedést hoztak az Egyesült Államokban, ez nem járt együtt az egész társadalom helyzetének javulásával. Megfogalmazásával élve egy kettős Amerika, illetve ehhez kapcsolódóan pedig egy kettős város (dual city) jött létre, amelyben a széthullás, a polarizáció tendenciái jellemzőek. Az 1980-as évektől megugrott a hajléktalanok száma az amerikai nagyvárosokban, és a szegénység és a nyomorgás kialakította azt a stigmát, amely tartós kirekesztést hoz létre. A személyiség és a személyes kapcsolatok egyaránt felmorzsolódnak – ezáltal az információs kapitalizmus a szegénység erősödő trendjén keresztül a kirekesztés erősödéséhez vezet¹³ (Castells 1989, 2007).

A neomarxista kutatókat gyakran éri kritika amiatt, hogy felfogásuk túlságosan determinisztikus, és a társadalomtudományt megosztó structure-agency vitában¹⁴ egyértelműen a struktúra mellett foglalnak állást, negligálva ezzel az egyének és csoportok szerepét a társadalom működésében. (Mint azt láthattuk, Castells már eltávolodott ettől az állásponttól azzal, hogy a városi társadalmi mozgalmak szerepét hangsúlyozza.) Az osztályfogalom használatát szintén többen kritizálják, mivel az ezredforduló társadalmainak elemzésére sokan nem tartják megfelelő keretnek az osztályalapú felosztást. Ugyanakkor a kulturális fordulatot¹⁵ követően megújuló neomarxista elemzések továbbra is az egyik legfontosabb részét jelentik napjaink városkutatásának.

A város mint növekedési gépezet

A Logan és Molotch nevéhez köthető a neomarxista irányzat sajátos továbbfejlesztése, amelyben vitatják azokat a megközelítéseket, amelyek strukturalista gondolatmenetet követve a makrostruktúrák meghatározó jellegét hangsúlyozzák a társadalmi valóság formálásában. A koncepció kidolgozói bizonyos értelemben összekapcsolják

13 Gondolatmenetében hasonló következtetésre jut, mint a francia társadalom változásait vizsgáló Castel, aki kutatásai alapján megalkotta a korábban bemutatott kiilleszkedés fogalmát (Castel 1993).

14 A vita lényege, hogy a makrostruktúrák, vagy pedig az egyéni, esetleg csoportos szereplők („agency-k”) a meghatározóak a társadalmi folyamatokban, illetve, hogy maguk az egyes szereplők milyen mértékben tudják befolyásolni a struktúrák alakulását.

15 A társadalomtudományokban az 1980-as években megkezdődött, és az 1990-es években kiteljesedő elméleti fordulat, amelynek hatására a társadalomföldrajzban az antropológiai kultúraértelmezés terjedt el, amely kultúra alatt a közös értelmezéseket érti, és kulcsfontosságúnak tartja ezek megértését. Mindezek következtében a társadalomföldrajz minden területén új témák és megközelítések jelentek meg, amelyek a kultúrához kapcsolódva vizsgálják a jelenségeket (Knox-Pinch 2006).

a neomarxista kritikát az ökológiai állásponttal, és elméletükbe beépítik a neomarxizmust ért bírálatokat is. Egyetértenek többek közt Castellsszel és Harveyval abban, hogy az országos és a nemzetközi gazdasági tényezők erőteljesen befolyásolják a városi életet, és a város a kapitalista tőkeakkumuláció színtere. Ám hangsúlyozzák, hogy a lokális szereplők szándékai ugyanilyen erősen szerepet játszanak abban, hogy miként fejlődik a város (Logan–Molotch 1999).

Szerintük ugyanis a piaci folyamatok mellett lényeges az is, hogy a különböző csoportok mire akarják használni az egyes területeket. A kérdés tehát nem csak az, hogy ki dönt, hanem az is, hogy milyen céllal? Ezek a szándékok természetesen gyakran egymással ellentétesek – azaz konfliktusok kialakulásához vezetnek. Ezek a konfliktusok pedig a városnegyedek strukturálódásának legfontosabb tényezői. Ilyen konfliktus például, amikor egy városrész az ott élők számára elsősorban otthon, míg a vállalkozók számára a termelés, a bevételsterzés színtere. A bevételsterzés logikája az intenzív területhasználatot diktálná, míg az élhető városrész létrehozása a közvetlen hasznot nem hajtó, beépítetlen, rekreációs terek fenntartását kívánná meg. Logan és Molotch hasonló következtetésre jut, mint Castells: az egyes negyedek lakói saját civil kezdeményezéseik révén küzdhetnek meg a „növekedési gépezettel”. Így helyi mozgalmak indulhatnak az övezeti építési korlátozások kiterjesztéséért, vagy a kedvezőbb bérleti díjak érdekében (Logan–Molotch 1999, Giddens 2003).

A város az elitek számára működik „növekedési gépezetként”: ők azok, akik a profitot felhalmozzák. A profitérdek összekovacsolhatja a különböző eliteket, nem számít, hogy más kérdésekben mennyire megosztottak, és növekedési koalíciókat (más néven rezsimeket) hoznak létre. Annak érdekében, hogy saját konszenzusukat közmegegyezéssé tegyék, mindent megtesznek, hogy az alternatív elképzeléseket visszaszorítsák, diszkreditálják. Így a vélemények pluralizmusa sokszor csak látszólagos: Az üzletemberek és a politikusok mellett a helyi média is fontos szereplője a növekedési gépezetnek. A média érdekelt a város növekedésében és terjeszkedésében, hiszen ezzel a vásárlói száma is nő, másrészt az egyes lapok, televízió és rádióadók többnyire az adott médiát finanszírozók érdekeit követik. Emellett kiegészítő szereppel a különféle oktatási és kulturális intézmények, szervezett sportesemények, a helyi vállalkozók és a szervezett munkásság is hozzájárul a növekedési gépezethez.

Bár a növekedéspártiak hangsúlyozzák (sőt gyakran eltúlozzák) tevékenységük előnyeit, Logan és Molotch eredményei azt mutatják, hogy a növekedés hatásai nem egyértelműen pozitívak: a munkaerőpiacon, a város költségvetésében, vagy a környezeti állapotban negatív következményekkel járhat a növekedés túlhangsúlyozása (Logan–Molotch 1999).

A növekedési gépezet elmélet egy olyan strukturalista álláspontot képvisel, amely eltávolodik a megalkotói szerint a neomarxistákra jellemző egyszerűsítéstől, azaz a

makrotényezők túlzott hangsúlyozásától, érzékeny a különböző érdekcsoportok szerepére. A hatalmi viszonyokat egy dinamikusabb kapcsolatként értelmezik, mint a neomarxisták – ezáltal megközelítésük azon késői konfliktuselméletekkel rokonítható, amelyek kísérletet tesznek az eltérő társadalomelméleti szemléletmódok (funkcionalizmus, konfliktuselméletek és szimbolikus interakcionizmus) ötvözésére.

Posztmodern urbanizmus

Az 1980-as évek végétől társadalomtudományokban végbemenő kulturális fordulat következtében a településszociológiában és településföldrajzban megerősödtek azok a nézetek, amelyek támadták a neomarxizmusra jellemző strukturalista szemléletmódot, hangsúlyozva, hogy annak kategóriái a modernista gondolkodás sajátosságait tükrözik. E fogalmak és felfogások azonban a posztmodern megközelítéseket képviselők szerint érvényüket veszítették. Ilyen értelemben a posztmodern a korábbi megközelítések kritikáját adja azáltal, hogy a jelentések kulturális rendszerét helyezi előtérbe (Smith 2000, Dear 2001).

A humánökológiához hasonlóan a posztmodern urbanizmus az Egyesült Államokban született, ugyanúgy egy város fejlődésére alapozva. Az irányzat képviselői szerint Los Angeles képviseli a városok jövőjét; míg mintegy 80 évvel korábban Chicago testesítette meg a modern ipari nagyvárost, manapság Los Angeles és a dél-kaliforniai urbanizmus fejezi ki a városodási tendenciákat (Dear–Flusty 1998). A posztmodern városföldrajz és városszociológia is erősen épít Lefebvre elméletére a tér termelésével kapcsolatban, amelyet továbbfejlesztve Soja (1989, 2001) azt vallja, hogy a térbeliség a posztmodern kultúra legfontosabb szervező elve, amely a rejtett hatalmi kapcsolatok és a globális kapitalizmus hatásainak kifejezője.

Az elmélet azonban nem csupán Los Angelesre és környékére koncentrál, hanem általában a napjaink nagyvárosaiban végbemenő folyamatokra is. A várost formáló folyamatok többek közt a globalizáció, decentralizáció, fragmentáció, a posztfordista ipari termelés, és az etnikai sokszínűség, amely az identitások sokféleségével párosul. Jellemző továbbá a kisajátított terek megjelenése, terjedése, és a digitális, tudásalapú iparágak terjedése (Soja 2000). A posztmodern város jellegzetessége a többek közt sokszínűsége, központ nélkülsége, ezzel kapcsolatban Soja úgy fogalmaz, hogy egy társadalmilag és fizikailag egyaránt erősen fragmentált város jön létre. Az általa exopolisnak nevezett jelenség azt eredményezi, hogy a város „kivonul a városból” az egyes tevékenységek decentralizálódásával.

Míg Chicagó az ipari termelés, a klasszikus kapitalista tőkeakkumuláció által létrehozott nagyváros volt, Los Angelest a rugalmas tőkeakkumuláció folyamatai formálják. Ennek eredményeképpen a dinamikus iparágak és a „kreatív gazdaság” által létrehozott high-tech agglomeráció jön létre. A Dear és Flusty (1998) által „keno kapi-

talizmusnak” nevezett folyamat eredményeképpen a város körüli edge cityk szerkezete és fő funkciója szinte véletlenszerűen változik.

A kritikák rámutatnak, hogy bár a Kaliforniai Iskola modelljének alapjául szolgáló Los Angeles sajátos története miatt valóban fragmentált szerkezetű, ám egyáltalán nem igaz, hogy központ nélküli lenne, sőt jelenleg erős újracentralizációs törekvések jellemzik, illetve az edge cityk is megvalósítanak egyfajta központosulást, azaz már maga a modellként szolgáló város sem felel meg a modellben leírtaknak. Más kritikusok (pl. Harvey 1989) úgy vélik, hogy a posztmodern kor valójában nem különbözik a korábbi időszakoktól, a változások csak a felszínt érintik, és továbbra is a tőke érdekei a meghatározóak.

Depriváció, szegénység, hátrányos helyzet

A depriváció fogalma

A társadalmi különbségek fogalmi kereteiként több fogalmat (depriváció, szegénység, hátrányos helyzet stb.) is használnak a társadalomtudományok, amelyek jelentése nem teljesen egyezik. A tanulmányban a szegénység fogalmának nehezen értelmezhetősége és többféle jelentéstartalma miatt használjuk a depriváció fogalmát. A szegénység ugyanis nehezen meghatározható, sokféle értelemben és többféle megközelítés alapján felfogható, illetve értelmezhető kifejezés. Általában a hagyományos értelemben vett hátrányos helyzet megnevezésére használják, mint például az alacsony jövedelem és a hozzá kapcsolódó hátrányok (Ferge et al. 1980, Andorka 2006).

Különbséget kell tennünk azonban a relatív és az abszolút-létminimum alatti-szegénység között. A szegénység létminimum-számításon alapuló meghatározása több szempontból is kétséges, különösen akkor, ha mérceként egy bizonyos jövedelemszintet használunk. A relatív szegénység meghatározása szintén összetett problémákat vet fel. Megint csak többnyire a jövedelmet használják mércéül, csakhogy ez nem fejezi ki az emberek tényleges igényeinek sokféleségét. A szegénység különféle meghatározásai más-más módszertant jelentenek, így eltérő adatokat kapunk a szegények számáról, arányáról a társadalomban. Emellett a megszerzett jövedelmeknek nem csak a mértéke befolyásolja az életminőséget, hanem az a mód is, ahogy azt az egyén megszerzi: mennyire emberhez méltóak például a munkakörülményei, az egészséget károsítja-e a munkája, stb. (Ferge 1991).

Maga a depriváció kifejezés nem csupán szinonimája a szegénységnek, bár gyakran ilyen értelemben használják. Tükörfordításban „valamitől való megfosztottságot” jelent, olyan helyzetet, amelyben az egyén vagy egy csoport nélkülöz valamit, ami a nagy többségnek rendelkezésére áll (Ferge et al. 1980, Andorka 2006). A tanulmány-

ban (és általában a társadalomtudományokban) a hátrányos helyzet szinonimájaként használjuk, a relatív lemaradás kifejezésére. Éppen ez a többszörös jelentéstartalom az, amely miatt mi központi fogalomként használjuk a deprivációt. Úgy véljük, hogy az anyagi források birtoklása alapján történő vizsgálat, bár számos esetben kiváló értelmezési keretet jelent, számunkra összességében túl szűk. A depriváció fogalma nem csak az anyagi javaktól való megfosztottságot jelentheti, hanem a döntéshozatalból, a hatalomból való kizártságot, a gyenge, vagy nem létező érdekérvényesítő képességet is. A megfosztottság kiterjedhet az élet minden területére, így a munkaerőpiaci helyzetre, illetve kilátásokra, életmódra, életesélyekre, életminőségre vagy a térhasználatra, napi térpályákra. Az anyagi javakra lefordítható depriváció értelmezhető abszolút értelemben (valamiféle küszöbértékhez viszonyítva), relatív módon (valamely középpértékhez vagy a társadalom többségéhez képest), illetve értelmezhető szubjektív kategóriaként (ez esetben a depriváltság érzése a meghatározó). (Ferge et al. 1980).

A relatív depriváció fogalmát, szembeállítva az abszolút vagy objektív deprivációval Runciman vezette be; szerinte a relatív depriváció mint szubjektív mutató, az egyén frusztrációját fejezi ki, amelyet a másokkal való összehasonlítás vált ki. Álláspontja szerint az emberek elsősorban nem az abszolút értelemben vett életkörülményeik miatt érzik magukat hátrányos helyzetben, hanem azért, mert valamilyen vonatkoztatási csoporthoz képest rosszabb helyzetben vannak¹⁶ (Runciman 1966).

Townsend az objektív és relatív megközelítés ötvözésével alkotta meg az objektív relatív depriváció fogalmát: ez alatt azt érti, ha valaki a társadalomban széles körben elfogadott, értékesnek tekintett, általános fogyasztási javakhoz nem jut hozzá vagy általános, értékesnek tekintett tevékenységekben nem vehet részt. Objektív a depriváció, mivel az egyén véleményétől, lemaradottság-érezésétől független, míg relatív abban az értelemben, hogy a társadalom nagy részéhez (többségéhez, az átlagosnak tekintett egyénekhez vagy családokhoz) hasonlítva bizonyulhat valaki depriváltnak (Ferge et al. 1980, Ferge 1991).

A depriváció és az anyagi nélkülözés, a szegénység természetesen szorosan összetartozó fogalmak: Townsend (1986) szerint lehetséges, hogy valaki lehet deprivált helyzetben úgy is, hogy a jövedelme nem számít alacsonynak, ugyanakkor azok, akik többszörösen depriváltak, vagy csak egy dimenzióban, de ott rendkívül súlyosan, azok szinte minden esetben alacsony jövedelemmel rendelkeznek.

Különböző, életminőséggel kapcsolatos kutatások rámutatnak a depriváció kapcsán a baráti és rokoni kapcsolatok fontosságára (Albert–Dávid 1998, Utasi 2002,

¹⁶ Bár több megközelítés úgy értelmezi ezt, hogy a vonatkoztatási csoport szükségszerűen egy külső csoport, amelynek az egyén nem tagja, Runciman megközelítése alapján a vonatkoztatási csoport lehet olyan is, amelynek az egyén tagja. A vonatkoztatási csoportok kapcsán Merton. (1980) felhívja a figyelmet arra, hogy az emberek nem minden esetben választják vonatkoztatási csoportnak a felettük levő csoportot: Példaként említi, hogy, akik súlyos veszteségeket szenvedtek, azok veszik észre leginkább azokat, akiket a legnagyobb csapás sújtott. Ehhez kapcsolódóan Hankiss és Manchin (1976) az elégedettség kialakításának viszonyítási keretként térbeli és időbeli dimenziót különböztet meg. A térbeli dimenzió az egyént közvetlenül körülvevő társadalmi tér. Az időbeli dimenzió az ember addigi életpályáját, valamint a jövőbeni terveit, elképzeléseit foglalja magában.

2006, Varga 2006). Egyes szerzők kiemelik a szeretetkapcsolatok jelentőségét: a gyerekkorban kapott szeretetet, a partnerkapcsolatokat, az azokkal való elégedettséget, emellett a baráti és családi kötelekekből szárazó biztonság és szeretet több elemzésben is fontos szereppel bír (Földvári 2006, Kovács 2006). Bár az alapszükségletek miatt a pénz valamennyire mindenkinek fontos, ugyanakkor nagy különbségek vannak az anyagi javak jelentőségének megítélésében (Fekete 2006). Mindez alátámasztja, hogy nem szabad csak az anyagi feltételek elemzésére korlátozni a hátrányos helyzet vizsgálatát.

A szegénység kialakulása

Az egyes társadalmi rétegződéssel foglalkozó elméletek más-más magyarázatot adnak a szegénység kialakulására.

A klasszikus közgazdaságtan szerint a szegénység oka az alacsonyabb jövedelemtermelő képesség, amelyet az öröklött képességek, és a szocializáció határoz meg. Ez a magyarázat azonban figyelmen kívül hagyja a társadalmi tényezőket, és elsősorban az egyén szerepét hangsúlyozza.

A szociológiában az egyenlőtlenségekkel kapcsolatos funkcionalista magyarázatok közül a legismertebb talán Davis és Moore elmélete, mely szerint a modern társadalmi munkamegosztás mindenképp eltérő pozíciókat hoz létre, amelyek más-más képzettséget és képességet igényelnek. Mivel az egyes pozíciókat nem mindenki képes betölteni, a különböző feladatok ellátói eltérő javadalmazást kapnak. A pozíciók eltérő javadalmazása szükséges és méltányos – ezáltal pedig a társadalmi különbségek is azok, állítja Davis és Moore. A differenciált társadalmak szükségszerű velejárója a szegénység: azok válnak szegénnyé, akik a társadalomban felkínált pozíciók közül a kevésbé értékeseket, a kevésbé jutalmazottakat választják (Davis-Moore 1997). Emellett a szegénységnek önmagában is vannak pozitív funkciói: erkölcsi értékeket teremt és tart fenn a szegénység enyhítését célzó jótékonyág révén (Ferge et al. 1980, Gans 1992). Davis és Moore elméletét többen is vitatták, többek közt Tumin, aki rámutatott a források elérhetőségével, a lehetőségekkel kapcsolatos problémákra, amelyek miatt a különbségek nem magyarázhatóak csupán funkcionálisan. Tumin azt is vitatja, hogy az egyes pozíciók elérésért hozott „áldozatok” valóban áldozatok-e, hiszen nem egy esetben éppen privilégiumot jelent a tanulásra fordított idő, a szereppel járó presztízs miatt. A társadalomban az egyes csoportok negatív önértékelésének kialakítása révén éppen hogy destruktív szereppel bír a rétegzett rendszer, mivel az erőforrások mellett a késztetések, motivációk is egyenlőtlenül oszlanak meg a társadalomban (Tumin 1997). Huaco (1997) szerint már az „eltérő funkcionális fontosság” kifejezés sem helytálló, hiszen egy empirikusan értelmezhetetlen fogalomról van szó.

Az ún. szubkulturális iskola szerint a szegények sajátos életmóddal értékrendszerrel rendelkeznek, amely különbözik a társadalmi normáktól. E sajátosságok átörökítése meggátolja a fiatalabb generációkat, hogy megszerezzék a felemelkedéshez szükséges anyagi és kulturális javakat. Bár a szubkulturális megközelítés alapvetően több okra vezeti vissza a szegénység kialakulását, implicite mégis azt sugallja, hogy végső soron a sajátos szubkultúra révén a szegények tehetnek a sorsukról (Bokor 1982). A szegények erkölcstelen, deviáns magatartásukon következőben képtelenek a „normális” életvitelre. Annyi csupán a különbség a korábbi, szegényeket hibáztató megközelítésekhez képest, hogy a hiány helyett a másságot helyezi középpontba. Ezt azonban egyfajta „fordított etnocentrizmusként” értelmezhetjük, amely a be nem avatkozás ideológiáját táplálja (Ferge et al. 1980).

A depriváció osztályjellegű értelmezése, amely elsősorban a marxista-neomarxista szociológusokra jellemző, azt állítja, hogy a szegénység tipikusan a munkásosztályra jellemző jelenség, amely a kapitalizmus logikájából következik. Nem érinti ugyan a teljes munkásságot, ám annak tagjai a leginkább veszélyeztetettek, más társadalmi osztályok csak elvétve válnak depriválttá (Ferge et al 1980, Bokor 1982). A munkásosztály tagjai, akik nem rendelkeznek a termelőeszközökkel, nem képesek kitorni elnyomott, kizsákmányolt szerepükből – amit a termelőeszközök tulajdonosai is fenn akarnak tartani, hiszen számukra ez biztosítja a legnagyobb profit lehetőségét (Andorka 2006). A neomarxisták közül említést érdemel E. O. Wright, aki szerint a kapitalista társadalom a termelőeszközök tulajdonlása, a szervezeti tőke és a szakképzettségi tőke alapján differenciálódik. Elmélete többdimenziós volta reflektál az eredeti marxi elmélethez képest megváltozott társadalomszerkezetre (Giddens 2003).

Marx-szal szemben áll Weber értelmezése, amely szerint a társadalom tagoltságát, így a szegénnyé válást a termelőeszközökhöz való viszonyokon túl a hatalom és a megbecsültség is befolyásolja. A három, egymással nem szükségszerűen összefüggő dimenzió alapján kerülhet valaki a társadalmi hierarchia csúcsára vagy éppen aljára. Marx és Weber nyomán a többdimenziós megközelítések erősödtek meg, amelyek egy része (pl. Geiger) az osztályfogalom érvényességét is vitatja, mondván szerencsésebb rétegekről beszélni a 20. századi társadalom esetében. Mások (pl. Beck 1997) szerint az individualizálódó életutak következtében sem az osztály, sem a réteg nem alkalmas a társadalomszerkezet leírására (Andorka 2006).

Mindezek mellett erős hatást gyakoroltak a Bourdieu nyomán megerősödő tőkeelméletek, illetve Mills (1962) és Dahrendorf (1959) nyomán az ún. hatalomelméletek. Ez utóbbiakkal rokonítható Gyilasz és Szelényi új osztály elmélete is¹⁷. A hatalomelméletek szerint a társadalom csúcsán a hatalommal rendelkezők állnak, és a társadalmi konfliktus tétje sem a jövedelem vagy a termelőeszközök birtoklás, hanem a hatalom. Dahrendorf

17 Lásd pl. Konrád - Szelényi (1989): Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz. Gondolat Kiadó, Budapest

szerint nem csak a termelés, hanem a társadalom minden szegmense uralmi struktúrát mutat; a társadalom alapviszonya ebben az értelmezésben a kényszer. Az ellentét abból adódik, hogy valaki a döntésekben részt tud-e venni (befolyásolni tudja-e azokat), vagy kimarad azokból, és így nem tudja az érdekeit érvényesíteni (Dahrendorf 1994).

Más magyarázatok a deprivációt életciklus-jelenségként értelmezik: az élet egyes fordulópontjain (pl. házasságkötés, nyugdíjba vonulás) megnő annak az esélye, hogy az egyén a szegények közé kerüljön. Egy másik megközelítés szerint a csonka családokat fenyegeti az elszegényedés, mivel csak egy keresővel rendelkeznek, ami gátolja a hátrányos helyzetből való kiemelkedést. E családok gyermekei ugyanis nem tudnak piacképes végzettséget szerezni, így felnőve magasabb jövedelemhez és társadalmi megbecsüléshez jutni.

Az elmúlt évtizedekben azok a magyarázatok kerültek előtérbe, amelyek a relatív depriváció fogalmát használják, és a társadalom szerepét hangsúlyozzák a hátrányos helyzet létrejöttében (Bokor 1982).

A továbbiakban a deprivációt széles értelemben vett hátrányos helyzetként értelmezzük, amelynek objektív és szubjektív megközelítéseit is felhasználtuk, így kétféle deprivációs indexet számolunk. A lemaradást minden esetben az átlagos értékhez viszonyítva értelmeztük.

A depriváció mérhetőségének kérdései

A városrészek közötti különbségek számszerűsítésére, mérésére több kísérlet történt, mivel a területi politika számára lényeges, hogy az alacsonyabb térségi szintek összehasonlíthatóak legyenek, és meghatározható legyen hátrányos helyzetük mértéke. A területi összehasonlítás szükségessége miatt több, gyakran használt egyenlőtlenségi mutató nem használható: így például a legfelső és legalsó jövedelmi decilisek összehasonlítása értelmezhetetlen a városrészekre.

Ugyanakkor a jövedelemeloszlás területi egyenlőtlenségére gyakran használják a Gini-együtthatót, amely egy szóródási típusú egyenlőtlenségi mutató; a népességi arány és a jövedelmi arány viszonyát méri. Értéke a jövedelmek teljes egyenlősége esetén nullával egyenlő, a teljes egyenlőtlenség (amikor minden jövedelem egy kézben összpontosul) esetén pedig egy az értéke (Németh 2005). Mivel azonban – mint azt korábban is hangsúlyoztuk – a depriváció többdimenziós fogalom, amely egyaránt tartalmaz egészségügyi, jóléti hátrányokat, és emellett jellemzi a társadalmi integráció hiánya, ezért a mutatók is jellegzetesen több tényező bevonásával készülnek. Az EU-ban 2001 óta az ún. laekeni indikátorokat használják a társadalmi kirekesztődés vizsgálatára, amelyek a következő négy dimenziót vizsgálják: jövedelmi szegénység, foglalkoztatottság, egészség és oktatás. Az egyes dimenziókban jellemzően regionális és nemek szerint bontásban történnek az elemzések. Az elemzést kisebb területi egységekre is lehetséges

végezni, de döntően össztársadalmi elemzések és nemzetközi összehasonlítások készítésére szokták használni (European Commission, 2006).

A kisebb területegységek, városrészek összehasonlítását teszi lehetővé a disszimilaritási index, amely két társadalmi csoport térbeli elkülönülését méri. (A mutató a területi egyenlőtlenségeket mérő Hoover-index speciális változata.) Ha a csoportok egyben homogének jövedelmi vagy életminőségbeli szempontból, akkor a mutató alkalmas ezek különbségeinek mérésére is. Értéke 0 és 100% között lehet; utóbbi esetben a két csoport egyáltalán nem keveredik egymással. Az index értéke azt mutatja meg, hogy a népesség hány %-ának kellene lakhelyet váltania a teljesen homogén térbeli eloszlás (0%-os disszimilaritási index) eléréshez. (Duncan-Duncan 1973, Németh 2005). A disszimilaritási indexből számítható a szegregációs index, amely egy társadalmi csoport térbeli elkülönülését mutatja meg a többi csoporthoz képest (Kovács 2002).

Szintén alkalmas a kisebb területegységek összehasonlítására a brit kormányzat által használt a deprivációs index¹⁸, illetve a többszörös deprivációs index¹⁹, amelyeket a területi tervezésben alkalmaznak. Ez utóbbi hét dimenziót tartalmaz: jövedelem, foglalkoztatottság, egészségügy és fogyatékoság, képzettség és iskolázottság, földrajzi elérhetőség, szociális környezet, lakáshelyzet, biztonság. Az egyes dimenziók további aldimenziókra is oszthatók, például a lakáshelyzet a „belső” (a lakás komfortfokozata) és „külső” lakáshelyzettel (lakókörnyezet) is mérhető. Minden dimenzió és aldimenzió több mutatót tartalmaz (The English Indices of Deprivation 2004, Nemes Nagy 2005, Agarwal–Brunt 2006). A dimenziók és a hozzájuk tartozó változók kiválasztása után valamilyen adattömörítési eljárást szoktak alkalmazni a deprivációs indexek megalkotásához – leggyakrabban faktor- illetve főkomponens-elemzést (Fahey 2005, Whelan-Layte-Maître 2005).

Deprivációs indexet egyébként már Townsend is használt az objektív-relatív depriváció vizsgálatára, amellyel sikeresen megoldotta a bonyolult fogalom operacionalizálását, és vizsgálatában igazolta is annak használhatóságát (Bokor 1982). Azonban sem ő, sem a hazai vizsgálatokban deprivációs indexeket készítőik nem területi összehasonlítás céljából készítettek összevont mutatókat, hanem a társadalom rétegződésének vizsgálatára. Így elemzési egységeik az egyének vagy családok voltak. A hazai kutatók az 1980-as években alkalmaztak deprivációs indexeket a rétegződés-modell vizsgálat során. Az elemzés előtt meghatározott dimenziókat tovább finomítva faktor-elemzés segítségével határozták meg az egyes összevont mutatókat az elemzésben felhasznált 95 változóból. Elemzésükben minden esetben relatív mutatókat használtak, mégpedig oly módon, hogy a minta megoszlása alapján meghatározták a társadalmilag kívánatosnak tekintett szintet, és akik e szint alatt helyezkedtek el a mintában, azokat depriváltaként kezelték. A társadalmi munkamegosztásban betöltött eltérő szerepek miatt

18 Deprivation Index – DI.

19 Index of Multiple Deprivation – IMD.

egyféle index nem volt elegendő a deprivaltság átfogó vizsgálatához, hiszen például ugyanaz az érdekérvényesítő képesség deprivaltságot és átlagos (netán privilegizált) helyzetet is tükrözhet attól függően, hogy aktív vagy nem aktív keresőről van szó. A mutató készítése során az egyes változókat kétértékűvé alakították: a társadalmilag „normálisnak”, átlagosnak tekintett érték minden esetben kettes értéket kapott. Ha a vizsgált jelenség esetében az eltérő helyzet előnyt jelentett hármast kapott, ha hátrányt, akkor egyest – azaz az egyes csoportokon belüli különbséget figyelmen kívül hagyták. (Bokor 1985)

Spéder (2002) Bradshaw és Halleröd módszere alapján, a townsendi koncepciót követve alakította az általa arányosított deprivációs indexnek nevezett mutatót. Az általa használt módszer sajátossága, hogy a lakossági vélemények alapján súlyozta az egyes mutatókat, ezzel érzékeltetve az életminőség összetevőinek eltérő jelentőségét. Ehhez kapcsolódóan alapfeltevésük volt, hogy azok, akik nem rendelkeznek azokkal a javakkal és erőforrásokkal, amelyeket a többség elengedhetetlennek tart a „tűrhető életkörülmények biztosításához, stigmatizálódnak, és a kirekesztődés felé sodródnak. Mivel vizsgálatuk egy nemzetközi kutatás keretében készült, az is kiderült, hogy országunként igen eltérőek az alapvetően fontosnak tekintett erőforrások, illetve hogy Magyarországon viszonylag kevés ilyen életkörülményt jelölt meg egybehangzóan a válaszadók nagy része. (De eltérések adódnak az egyes korosztályok vagy jövedelmi csoportok igény szintje között is). Az egyes életminőség-mutatók súlya attól függött az indexben, hogy a válaszadók mekkora hányada tartotta azt lényegesnek. Ebből következik, hogy ha valaki az alapvetően fontosnak tartott napi meleg ételt kénytelen nélkülözni, nagyobb mértékben nő rá vonatkozó deprivációs index, mintha bár szeretné, de nem rendelkezik mosogatógéppel. A vizsgálat alapján arra a következtetésre jutottak, hogy hazánkban gyakorlatilag alig van olyan lakos, aki 0 deprivációs index értékkel rendelkezik – az index legkisebb értéke ugyanis 0 lehetett, ebben az esetben minden olyan körülmény, erőforrás a megkérdozett rendelkezésére állt, amelyre vonatkozó indikátor az összevont mutató részét képezte. Azt is kimutatták, hogy van ugyan kapcsolat a deprivaltság és a jövedelem között, de az a vártnál gyengébb, így az alacsony jövedelműek és a deprivaltak csoportja természetesen nem egyezik meg.

Mint az a fentebbiekből kitűnik, összetettsége miatt a bemutatott módszerek közül a deprivációs index tűnik a leginkább alkalmasnak a deprivaltság mérésére, mivel természetesen sok, akár kis területű egységek összehasonlítására is alkalmas, és sok változó vonható be a vizsgálatba. Az összevont mutatók jelentősége abban rejlik, hogy megmutatja a többszörösen hátrányos helyzetű területeket, amely a központi beavatkozás célterületei lehetnek. Bár a hazai kutatásokban még nem használták területi összehasonlításra (csak településtípus szerinti elemzéseket végeztek), a feldolgozott külföldi irodalom alapján egyértelműen használható az életminőség térbeli vizsgálatára is.

(Emellett a hátrányos helyzet és az egészségi állapot összefüggéseinek vizsgálatára is használhatóak az ilyen indexet (Pál-Tóth 2007).

A korábbi elemzések tapasztalatai alapján a mutatók kialakítása alapvetően három filozófia mentén történhet: a depriváció okaira koncentrálva olyan mutatókat bevonva, amelyek a hátrányos helyzetet létrehozó lehetséges okokat mérik; a következményekre koncentrálva a problémákat mérő mutatókat bevonva; illetve a két előző módszert összevonva, egy holisztikus megközelítés alapján (Fahey 2003).

Emellett lehetséges az objektív és szubjektív (relatív) depriváció mérése is – a kettő összevonása egy indexbe azonban a két fogalom eltérő jelentése miatt nem szerencsés. A kétféle depriváció egy mérésbe vonása azonban történhet olyan módon, hogy a kiválasztott objektív mutatókat bővítjük megfigyelések és interjúk tapasztalatai alapján. Az így kapott mutatólista elemeit strukturált interjúk segítségével egy Likert-skálán elhelyezve csak azokat tartjuk meg a vizsgálatban, amelyek a vizsgált sokaság tagjai szerint valóban lényegesek a depriváltság érzése szempontjából, és a mutatókat a relatív fontosságuk alapján súlyozzuk (Eroglu 2006).

A különböző elemzések tanulságai azt mutatják, hogy a deprivációs index számításánál több módszertani probléma is felmerülhet. A depriváció több formája nehezen értelmezhető egy összevont mutatóban. A különböző településtípusokon más-más mutatók alkalmasak a depriváció mérésére, ami megnehezíti az összehasonlítást közöttük. A mutatók csak a jelenlegi helyzetre értelmezhetőek, és nem szabad őket a potenciális deprivációs területek meghatározására használni. A méréshez kis területi egységekre vonatkozó részletes adatsorokra van szükség, így ehhez az igényhez alkalmazkodnia kell a statisztikai adatgyűjtés rendszerének is, saját adatgyűjtés esetén pedig területileg reprezentatív adatfelvételt kell végezni (Whelan-Layte-Maître 2005, Agarwal-Brunt 2006, Eroglu 2006).

A deprivációs index számításánál az is problémát jelent, hogy nehéz olyan változókat találni, amelyek megfelelően reprezentálják a depriváció többdimenziós jellegét, és ugyanolyan (lehetőleg magas, azaz intervallum vagy arány) mérési szinten vannak. Gyakori, hogy az intervallum jellegű adatok mellett olyan mutatóink is vannak, amelyek ordinális szintűek. A többváltozós statisztikák esetén ez módszertani problémát vet fel, pl. nincs értelme a kategória átlagát kiszámolni (vagy csak korlátozottan értelmezhető az átlagérték) (Babbie 2004, Freedman-Pisani-Purves 2005). Például a lakókörnyezet mérhető azzal, hogy beépítettségre milyen jellegű területről van szó. Az egyes kategóriák ugyan sorrendbe rendezhetők komfortfokozat, presztízs vagy lakásjelleg alapján, ám ordinális változóról lévén szó, az egyes kategóriák sorrendiségén túl nem rendelkezünk információval arról, hogy a kategóriák között mekkora a különbség. Emiatt, ha ordinális jellegű változót vonunk be az index készítésébe, azt úgy kell értelmeznünk, hogy a kategóriák közötti különbség egyforma.

A depriváció többféle értelmezéséből adódik egy másik módszertani probléma: hogyan mérhető a nélkülözés mértéke? Mihez, milyen értékhez viszonyítsunk a depriváltságnál, és hogyan számszerűsítsük ezeket? További probléma, hogy az egyes mutatók az összevonás során egyenértékűek – márpedig egyértelmű, hogy a valóságban eltérő mértékben határozzák meg mind az objektív, mind a szubjektív hátrányos helyzetet²⁰. Emiatt – mint azt Spéder vizsgálatában is láthattuk – gyakran súlyozzák a mutatókat – itt azonban újabb módszertani probléma merül fel: mekkora súlyokkal dolgozzunk a különböző változók esetében? (Whelan-Layte-Maitre 2005, Eroglu 2006, Bossert-D’Ambrosio 2007) „Honnan vegyük” a súlyokat; szakértői becslésből, valamilyen fogyasztási statisztika felhasználásával, a vizsgált populáció tagjainak véleményére építve határozzuk meg az egyes mutatók jelentőségét?

Munkánkban egyaránt vizsgáljuk az objektív és szubjektív deprivációt; előbbit a népszámlálási adatok alapján, utóbbit pedig a Szeged 2007 kérdőíves felmérés alapján. Mindkét esetben deprivációs indexeket készítünk: az objektív depriváció esetén az egyes adatok standardizált értékeit használtuk fel az összehasonlításra, míg a szubjektív deprivációs index készítésekor a főkomponens elemzést végeztünk. Megfelelő információk hiányában az egyes változókat egyenlő súllyal kezeltük.

Szeged belső tagolódása a deprivációs indexek alapján

A felhasznált adatok és az alkalmazott módszerek

A vizsgálat elemzési egységei – korábbi hazai szociológiai elemzésektől eltérően – az egyes városrészek voltak, sem az egyének, sem a családok szintjén nem végeztünk elemzéseket, így a viszonyítási pontnak számító átlagértékek is az egyes városrészek átlagai. Az adatforrások okozta nehézségek következtében a 2001-es és 2007-es adatfelvétel elemzési egységei eltérőek.

A kutatás során először a 2001. évi népszámlálás Szegedre vonatkozó adatait használtuk fel a mutatók készítésére. Az adatok felvetettek néhány módszertani kérdést. Mivel ezek a legutolsó megbízható statisztikai adatok az egyes városrészekről (az egyes városrészek elhelyezkedését lásd: 2. ábra), nem használhattunk mást, ám a 2001-es állapot szükségszerűen eltér a jelenlegitől. Emellett a népszámlálási adatok nem teszik lehetővé a depriváció több dimenziójának mérését, mivel nem áll rendelkezésre minden szükséges adat. Ezt pótolhatná egy területileg reprezentatív felmérés, azonban ilyen csak 2007-ből áll a rendelkezésünkre – ezek elemzését tehát külön lépésben kellett elvégeznünk.

²⁰ A kettős megkülönböztetés alatt most azt értjük, hogy az objektív depriváció esetében valamilyen előre meghatározott standard értékhez viszonyítjuk az adatainkat, a szubjektív depriváció esetében pedig az egyének önértékelése a depriváltság alapja. Ugyanakkor álláspontunk szerint az objektívnek tartott standardok egyáltalán nem objektívek: meghatározásuk nagyon is szubjektív módon történik.

Ezek után az SZTE Szociológia Tanszékének 2007-es Szeged kutatásának adatait használtuk fel²¹. A kutatást 2000 óta évente végzik a város népességét nem, életkor és iskolai végzettség alapján reprezentáló mintán. A minta nagysága 2000-2005 között 1300 fő, míg 2007-ben 2548 fő – ez utóbbi esetben a minta választókerületenként (3. ábra, 1. táblázat) is reprezentatív, így lehetőséget nyújtott a területi elemzésre. A válaszmegtagadások miatt csökkenő elemszámú minta okozta problémák kiküszöbölésére az ún. illesztett pótcímek módszerét használják, azaz a kieső címek helyett hasonló demográfiai jellemzőkkel rendelkezőket kérdezik meg. A felhasznált adatokat 2007 tavaszán vették fel.

A népszámlálási adatok alapján az objektív deprivációt vizsgáltuk, azaz olyan mutatók felől közelítettünk, amely az életminőség vizsgálatában a mérhető, könnyen számszerűsíthető, és az egyén véleményétől független tényezőket reprezentálják. Az adatok feldolgozása során a következő mutatócsoportokat vontuk be az elemzésbe: gazdasági aktivitás, iskolázottság, lakáshelyzet, demográfiai helyzet.

Az elemzések területi alapegységét a népszámlásban elkülönített városrészek (2. ábra) jelentették, ám azokat a városrészeket, ahol túl kicsi volt a népességszám, összevontuk, hogy ne torzítsák a végeredményt. Annak érdekében, hogy a felhasznált adatok könnyebben értelmezhetőek legyenek, azokat a változókat, amelyeknél a magasabb értékek jelentik a jobb helyzetet, fordított értékeket használtuk; a százalékos mutatóknál az adott változó értékét kivontuk 100-ból (ilyen volt pl. a felsőfokú végzettségűek aránya), ha pedig nem százalékos adatról volt szó, az adott mutató inverzét ($1/n$) használtuk (átlagos lakásméret). Azokat a területeket tekintettük deprivátnak, ahol:

- Magas a **munkanélküliek aránya** (felhasznált indikátor: munkanélküliségi ráta)
- Magas az **inaktívak aránya** (felhasznált indikátor: inaktív keresők aránya)
- Magas az **alacsony iskolai végzettségűek** aránya (felhasznált indikátor: legmagasabb iskolai végzettség 8 osztály, a 15 évnél idősebbek %-ában)
- Magas a **szakképzetlen dolgozók** aránya (felhasznált indikátor: a szakképzetlenek aránya az összes foglalkoztatottból)
- Alacsony a **felsőfokú végzettséggel** rendelkezők aránya (felhasznált indikátor: 100-felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya)
- Alacsony a **vezetők és értelmiségiek** aránya (felhasznált indikátor: 100-vezetők, értelmiségiek aránya az összes foglalkoztatottból)
- Magas a **kis területű lakások** aránya (felhasznált indikátorok: a 29 m²-nél kisebb alapterületű lakások aránya, a városrész lakásainak átlagterülete)

A kiválasztott indikátorok egy része a depriváció okaira, más része pedig a következményeire vonatkozik, így az egyes mutatók össze is függenek egymással. A posztindusztriális társadalomban felértékelődik a tudás szerepe, így az alacsony képzettségűek

²¹ Bár létezik frissebb felmérés is, ám a későbbi kérdőívek kevesebb olyan kérdést tartalmaztak, amely felhasználható lett volna deprivációs indexek készítésére.

nagy eséllyel alacsonyabb jövedelemmel rendelkeznek, körükben magasabb a munkanélküliség, és a társadalom alsóbb rétegeibe kerülnek. Az alacsony jövedelem következtében csak olyan lakásokhoz juthatnak, amelyek alacsonyabb komfortfokozatúak, kis alapterületűek. A munkaerőpiacról tartósan kiszorulóak adják a depriváltak talán legrosszabb helyzetben lévő csoportját.

Demográfiai mutatóként több esetben be szokták vonni az idősök arányát is, de úgy véltük, hogy Magyarországon ez a mutató nem egyértelmű jele a deprivációnak a roma népesség demográfiai sajátosságai miatt. Ugyancsak kérdéses lehet a lakások építési évének használata változóként, mivel egyes városrészekben a régi lakások a depriváltsághoz kapcsolódnak, máshol viszont a privilegiált helyzethez²² – így ezt a mutatót is kihagytuk az elemzésből. Úgy véljük, hogy az elemzésbe végül bekerült mutatók megfelelőek a depriváció vizsgálatára, mivel akik a végzettség és a munkaaktivitási státusz szempontjából a társadalmi hierarchia alján helyezkednek el, a szociológiai vizsgálatok alapján gyenge érdekérvényesítő képességgel rendelkeznek, a döntésekbe nem, vagy csak alig szólhatnak bele. Gyenge érdekérvényesítő képességük mellett általában fogyasztási szempontból is a periférián helyezkednek el, azaz lakásviszonyaik az átlagnál rosszabbak. Sajátos mutató a 29 m²-nél kisebb lakások aránya, amely különösen a kiskerti városrészek esetében magas.

Minden mutató esetében a szegedi városrészek átlaga alatti értékeket tekintettük a hátrányos helyzet jelének. A felhasznált változókat az összehasonlíthatóság miatt standardizáltuk, és a standardizált értékek alapján határoztuk meg a városi átlagnál kedvezőtlenebb helyzetben lévő városrészeket, amelyeket az adott dimenzióban depriváltak tekintettünk. Ezt követően kétféleképpen összegeztük a különböző dimenziókat: először kiszámoltuk a „*halmozott deprivációs indexet*”, amely városrészenként az átlagnál alacsonyabb értékű mutatók száma. Ezzel a halmozottan hátrányos helyzet kifejezés logikáját kívántuk alkalmazni a mutató elnevezésében. Ezt követően összeadtuk az egyes változók standardizált értékeit, amellyel egy általunk „*összevont deprivációs indexnek*” nevezett mutatót képeztünk, amely nem érzékeny a depriváció típusára; annak mértékét szemlélteti. Azaz egy-egy területen tapasztalt erősebb depriváltság következtében a városrész rosszabb helyre kerülhet a rangsorban.

A kérdőíves adatok feldolgozásánál a szubjektív depriváltság oldala felől közelítettük meg a kérdést, ezért olyan adatokat dolgoztunk fel, amelyek az életminőség különböző aspektusaira vonatkoztak. A következő kategóriákat vontuk be az elemzésbe:

- **Lakáshelyzet:** elégedettség a lakóhelyzettel; szubjektív lakáshelyzet; a lakás állaga.
- **Szociális helyzet – jómód szerinti önbesorolás:** társadalmi önbesorolás (társadalmi osztályok); önbesorolás a jómód, szegénységi létra alapján; önbesorolás a társadalmi létrán; megbecsültség érzés; elégedettség a jómóddal

22 Pl. a városok reprezentatív, történelmi városrészeiben.

– **Befolyás, kapcsolatháló:** befolyásos ismerősök száma; elégedettség a befolyásos ismerősök számával; szubjektív befolyás mértéke; elégedettség a szubjektív befolyás mértékével.

– **Politikai helyzet:** elégedettség az önkormányzati képviselővel; elégedettség a polgármesterrel.

– **Közbiztonság:** elégedettség a szegedi közbiztonsággal; elégedettség a saját lakó-környezet közbiztonságával.

A 2007-es kérdőíves adatok elemzése során a szubjektív depriváció vizsgálatára a módszertannál bemutatott mutatócsoportokból főkomponenseket képeztünk, amelyek minden esetben a teljes variancia legalább 50%-át magyarázzák. Csak azokat a változókat tartottuk meg a főkomponensek kialakítása során, amelyek legalább 0,5 kommunalitással rendelkeztek²³. A főkomponenseket külön lépésekben egyenként számoltuk ki, hogy az egyes dimenziók összekapcsolódása nem rontsa az előre meghatározott dimenziókat reprezentáló főkomponensek magyarázó erejét.

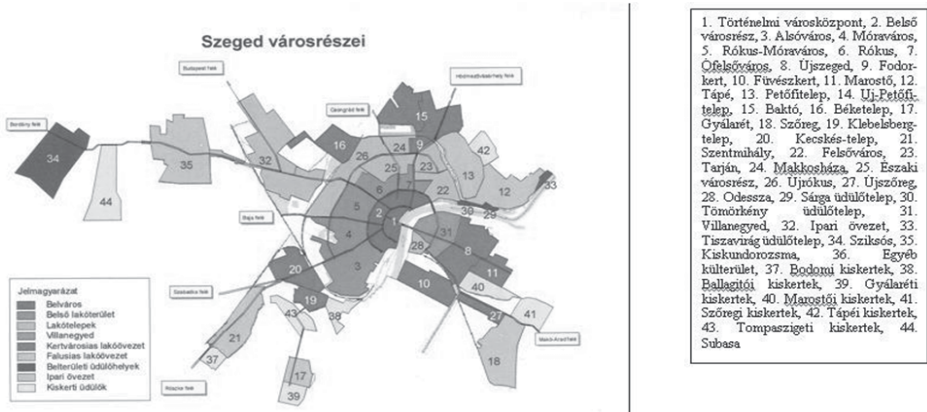
Az indikátorok kiválasztását egyrészt a korábbi vizsgálatok tapasztalatai indokolják, másrészt véleményünk szerint a politikai helyzet és a befolyás szerinti önbesorolás azt mutatja meg, hogy a hatalmi struktúrában hogyan helyezi el magát a megkérdezett, mennyire érzi úgy, hogy részt tud venni a döntésekben – azaz mennyire érzi magát depriváltnak a mindennapi élet e szegmensében. A társadalmi önbesorolás mutatócsoportja arra vonatkozik, hogy a megkérdezett hol helyezi el önmagát másokhoz képest a magyar társadalomban, és mennyire tartja elfogadhatónak a helyzetét. A másik két dimenzió (lakáshelyzet, közbiztonság) a megélt életminőség különböző aspektusait reprezentálja igen értékes javak szempontjából. A lakáshelyzet főkomponens vizsgálata arra is lehetőséget nyújt, hogy összehasonlítást tegyünk az objektív depriváció lakásállományra vonatkozó adataival.

Azért, hogy csak szubjektív elemei legyenek az indexnek, elkészítésekor a rendelkezésre álló adatok közül kihagytuk az egy főre jutó jövedelmet, azt külön elemeztük. Az egyes mutatócsoportokból főkomponenseket képeztünk; ha egy mutató túlzottan kis mértékben járult hozzá a főkomponenshez, kihagytuk az elemzésből. Viszonyítási pontként az egyes főkomponensek átlagát vettük alapul – aki az átlagnál rosszabb helyzetben volt, azt tekintettük az adott dimenzióban depriváltnak. A kérdőívek eredményeit az egyes választóközetekre (1. táblázat) értelmeztük.

Mint arra korábban utaltunk, az elemzés során problémát okozott, hogy a népszámlálási adatok és a kérdőíves felmérés adatai nem ugyanazokra a területi egységekre vonatkoznak, így összehasonlításuk csak korlátozottan lehetséges. A kérdőíves felmérésben vannak ugyan városrészekre vonatkozó adatok, ám mivel az adatfelvétel nem ezekre a területi egységekre nézve reprezentatív, így területi összehasonlításra nem alkalmas ez az információ. A KSH

²³ Emiatt több olyan változót is ki kellett hagynunk az elemzésből, amelyek szerepeltetése logikusnak tűnne. pl. a politikai irány-nyal való elégedettség, ezek ugyanis nem illeszkedtek a főkomponensekbe, és rontották azok magyarázó erejét.

sajnos nem tette ingyenesen elérhetővé a felhasználtnál részletesebb, kisebb területi egységekre vonatkozó adatokat, amelyek aggregálása lehetővé tette volna a kérdőívben használt városrészekhez történő igazítást.

2. ábra

Szeged városrészei (Forrás: KSH 2003–A magyarávorosok belső tagozódása)

3. ábra

Egyéni önkormányzati választókerületek elhelyezkedése Szegeden

(Forrás: www.szegedvaros.hu)

Választókörizet száma	Városrész neve	Választókörizet száma	Városrész neve
1.	Belváros, Felsőváros	14.	Alsóváros
2.	Felsőváros	15.	Délikert városrész
3.	Felsőváros, Terján	16.	Kiskundorozsma
4.	Tarján	17.	Kiskundorozsma
5.	Tarján	18.	Belváros
6.	Újszegeđ	19.	Északi városrész, Gedó, Fodor-kert
7.	Újszegeđ	20.	Makkosháza
8.	Újszegeđ	21.	Északi városrész
9.	Szőreg	22.	Új Rókus
10.	Belváros	23.	Rókus
11.	Belváros	24.	Baktó, Új-Petőfitelep, Petőfitelep
12.	Béketelep, Móra-város	25.	Tápé
13.	Móráváros		

4. ábra

A szegeđi egyéni választókörizetek, és a hozzájuk tartozó városrészek.

(forrás: www.szegeđportal.hu)

Az egyes változókat és változócsoportokat nem súlyoztuk egyik elemzés során sem. Elképzelhető lett volna, hogy a kérdıíves felmérés eredményeit súlyozzuk az egyes városrészek népességszámával, ám mivel erre vonatkozóan a legfrissebb megbízható adat 2001-ből származik, úgy véljük, nem lett volna szerencsés a 6 évvel korábbi népességszámok alapján súlyozni a 2007-es adatokat. A kapott eredményeket diagramokon és tematikus térképeken ábrázoltuk, amelyeket a Microsoft Excel táblázatkezelı, az SPSS statisztikai és a MapInfo térinformatikai szoftverrel készítettünk el.

Az „objektív” depriváció Szegeđen a statisztikák alapján

A népszámlálási adatok elemzése során a különbözı üdülıtelepeket és külterületeket összevontuk, mert az alacsony népességszámukból adódó torzítás értelmezhetlenné tette volna az eredményt.

A népszámlálási adatok alapján egy városrész legfeljebb 8 dimenzióban lehetett deprivált, azaz a halmozott depriváció értéke 0 és 8 között változhatott. A városi átlag 3,87, azaz átlagosan majdnem 4 mutató alapján bizonyul depriváltnak egy-egy városrész.

Egyetlen városrész sem érte el a maximális értéket, a legdepriváltabbnak a 7-es értékkel rendelkező Új-Petőfitelep, amely a lakások átlagos alapterülete alapján, Tarján és Kiskundorozsma, amelyek a 29 négyzetméternél kisebb lakások aránya alapján vannak a városrészek átlagánál jobb helyzetben. Szintén igen rossz helyzetben lévőnek tekinthetők azok a városrészek, amelyek 6 szempontból bizonyultak depriváltak: Rókus-Móráváros, Petőfitelep, Újszőreg, a külterületek, illetve a kiskertek. (Ez utóbbiban egyébként magasan az átlag feletti a 29 négyzetméternél kisebb lakások aránya.) A másik végletet Marostó városrész és a Villanegyed képviseli, amelyek egyetlen mutató alapján sem bizonyultak depriváltak.

Újszeged és Alsóváros városrészek csak az inaktív keresők tekintetében van a városi átlag alatti helyzetben. (5. ábra)

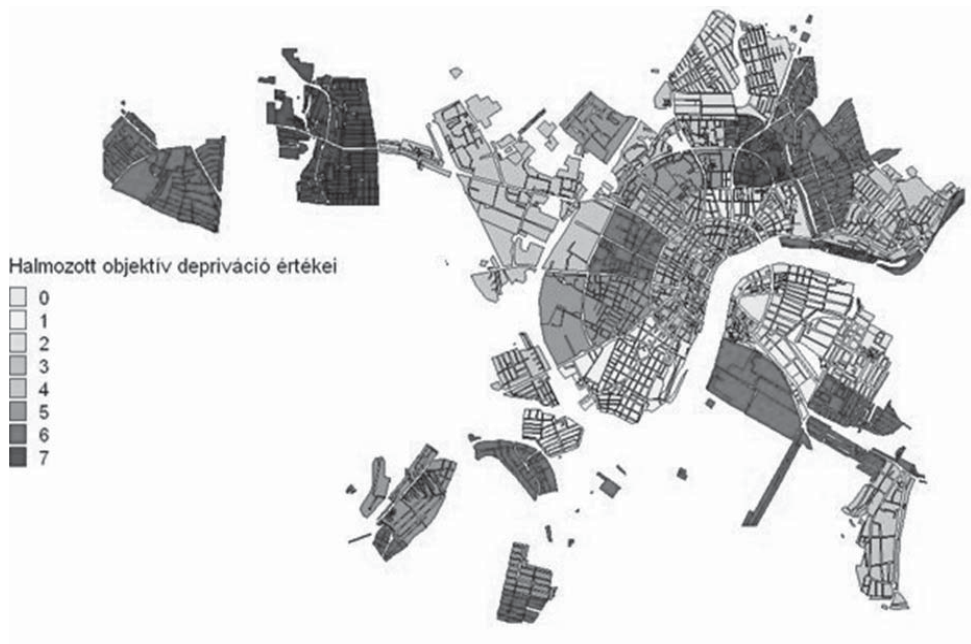
Az összevont depriváció értéke a külterületeken, illetve a kiskertekben a legmagasabb (3. táblázat). A külterületeken a szakképzetlenek magas, és a vezetők, értelmiségiek alacsony aránya miatt magas az index értéke, míg a kiskerteknél elsősorban a kis területű lakások magas aránya a meghatározó. A kiskerti városrészekben ugyanis eredetileg nem lakás céljára épített ingatlanokba költöznek ki az átlagnál rosszabb anyagi helyzetben lévők, akik mindössze ezeket (az eredetileg nyaralónak szánt) épületeket tudják megvásárolni.

Kiskundorozsma ugyan szinte minden mutató alapján deprivált, ugyanakkor egyikben sem kiemelkedő a lemaradása az átlagtól, ezért itt valamelyest alacsonyabb az index értéke. A legjobb helyzetben ugyanazok a városrészek vannak, amelyek a halmozott deprivációs listán is jó helyzetben voltak: Marostó, a Villanegyed, Ófelsőváros és Újszeged kiemelkedik a többi városrészhez képest. A Történelmi Városközpont az inaktív magasabb aránya, és a lakások mérete miatt némiképp lemaradt a négy legjobb helyzetű városrész mögött. Sajátos az ipari övezet helyzete: ugyan 4 mutató alapján is depriváltak tekinthető, ugyanakkor az aktív keresők magas és a munkanélküliek alacsony aránya miatt az összevont deprivációs rangsorban a 7. legjobb. (5., 6. ábra, 3. táblázat)

A kétféle deprivációs index szerinti rangsorok első négy helyezettje (még sorrendileg is) megegyezik: azaz egyértelműen Marostó, Villanegyed, Ófelsőváros és Újszeged városrészek a legkedvezőbb helyzetűek. A két rangsor között egyébként is magas, 0,815 a rangkorreláció értéke.

A népszámlálás alapján arra a következtetésre juthatunk, hogy a rendszerváltás után megváltozó piaci preferenciák következtében a paneles városrészek kevésbé számítnak vonzónak, mint korábban, így e területeken gyakran koncentrálódnak azok, akik kedvezőtlen munkaerőpiaci helyzetben vannak, illetve a társadalom alulprivilegizált csoportjaihoz tartoznak. Különösen jelentős Tarján lemaradása, amely csak a legkisebb kategóriába tartozó lakások tekintetében van jobb helyzetben a városi átlagnál – ez

természetesen a lakótelepi épületek jellegéből adódik: a legkisebb lakások ezekben általában 30-35 m² alapterületűek. Minden más mutatóban azonban Tarján rossz helyzete tükröződik: az adatok alapján egyértelmű, hogy a városrészben koncentrálódik az alacsony képzettségű, munkaerőpiacon periférikus helyzetű népesség jelentős része. Némiképp hasonló Újrókus helyzete is, ám az ott élők képzettségi szintje valamivel magasabb, mint a tarjániaké, azaz itt nem olyan erős a periférikus csoportok koncentrációja. (3. táblázat)

5. ábra

*A halmazott objektív deprivációs index értékei városrészenként.
(Forrás: 2001-es népszámlálás alapján saját számítás)*

6. ábra

*Az összevont objektív deprivációs index értéke városrészenként
(Forrás: 2001-es népszámlálás alapján saját számlálás)*

A piaci viszonyok felértékelték a város belső városrészeit és azokat a területeket, ahol a ritkább beépítés következtében jobb életminőség érhető el. Ez utóbbiaknál is lényeges azonban a viszonylag jó elérhetőség és az, hogy ne legyenek túl távol a központtól. Az újszegedi városrészek így általában jó helyzetben vannak, a kivételt az alacsony lakosságszáma miatt a kiskertekhez besorolt Fűvészkert és a Marostói kiskertek, illetve Újszőreg jelenti. Ez utóbbi az adatok alapján az egyik leginkább lemaradó városrész, így éles a különbség a közeli Marostóval szemben, amely a legjobb helyzetű, és az elmúlt években több lakópark jellegű építkezés²⁴ is zajlott itt.

Hagyományosnak mondható Kiskundorozsma lemaradása, ahol már a korábbi évtizedekben is rosszabb szociális helyzetűek éltek. A városrész depriváltsága a városközpont és a periféria infrastrukturális különbségeire vezethető vissza, amely évtizedeken keresztül jellemző volt, és konfliktusforrást jelentett Szeged fejlődésében. E periférikus területek lemaradása megjelenik a külterületek és a kiskerti városrészek deprivációs indexeiben is, ami azt jelenti, hogy e városrészek koncentrálnak a legrosszabb helyzetben lévő lakosságot.

²⁴ Az itteni fejlesztések többsége nem értelmezhető a „nyugati típusú” lakóparkok megfelelőjének, de térhasználatukat, és piaci pozicionálásukat illetően lakóparknak nevezhetők. Maguk a fejlesztők és a lakosság is lakóparkként emlegetik őket (Hegedűs 2007).

A szubjektív depriváció Szegeđen

A 2007-es kérdı̄ıves adatok elemzése során a szubjektív depriváció vizsgálatára a módszerannál bemutatott mutatócsoportokból fı̄komponenseket képeztünk. Ezek alapján depriválnak tekintettük azt a körzetet, ahol a fı̄komponens értéke 0 alatti²⁵, majd összeszámoltuk azt, hogy az adott városrész hány dimenzióban bizonyult depriválnak, ez alapján határoztuk meg a halmozott szubjektív depriváció értékét. Egy körzet ötféle szempontból lehetett deprivált, így a halmozott depriváció értéke 0 és 5 közötti értéket vehetett fel. Az eredményeket ezúttal is tematikus térképen ábrázoltuk. (7., 8. ábra)

Legrosszabb helyzetben azok a városrészek vannak, amelyek mind az öt dimenzióban átlag alatti értékkel rendelkeznek: Kiskundorozsma (16-os és 17-es választóköri), míg egyetlen dimenzióban sem bizonyult depriválnak a Belváros-Felsı̄város (1-es választóköri). A többi városrész mindegyike valamelyik dimenzióban deprivált a felmérés alapján. A négy dimenzióban deprivált körzetek: Tarján (4. és 5.), Újrókus (22.). (4. táblázat) Újrókus rossz pozíciója meglepı̄ lehet, hiszen ez az utolsó ütemben készült lakótelep, így Tarjánnál kb. 15-20 évvel fiatalabb lakások találhatóak itt, így feltételezhetı̄, hogy ezek kevésbé leromlottak. Azonban Újrókusban már jóval kevesebb forrás jutott a lakóépületeken kívüli beruházásokra, pl. parkosításra, játszóterek létrehozására. Emiatt az itteni közterületek kevésbé alkalmasak a rekreációra (Tóth-Keserı̄ 2001).

A három dimenzióban depriválnak bizonyuló városrészek az Északi városrész (19), és a Gyálarétet, Klebersbergtelepet magába foglaló Délkert városrész (15), amelyek (Délkert városrész kivételével, amelynek lakói vélhetı̄en a kertes házas övezet miatt az átlagosnál elégedettebbek a lakáshelyzetükkel) csupán a politikai és a közbiztonság fı̄komponens esetében mutattak átlag feletti értéket, így elmondható, hogy e választókerületek is erı̄sen depriválnak tekinthetı̄k. (7. ábra)

Alsóváros (14. körzet) csak a politikai helyzet fı̄komponens tekintetében számít depriválnak. Ennek az oka vélhetı̄en az, hogy az itt élık nem teljes mértékben elégedettek a városrész fejlődésével, átalakulásával. Alsóvárosban ugyanis az elmúlt években az új építkezések következtében átalakulóban van a lakosság szerkezete és a városrész képe is: eltünı̄ben vannak például az itt jellemzı̄ napsugaras házak, helyettük több esetben modern épületek, társasházak épülnek. Némiképp hasonló az Alsóvárossal szomszédos belvárosi rész, a 11-es körzet helyzete is, amely az átmeneti zóna a Belváros és Alsóváros között, így a problémái is részben ugyanazok, mint Alsóvárosnak. (7. ábra)

A legdepriváltabbnak bizonyuló Kiskundorozsma és Tarján népszámlálási adatok alapján mért lemaradása megjelenik az ott élık önminısítésében is, azaz a rosszabb demográfiai-munkaerı̄piaci mutatók mellett egy erı̄s lemaradásérzés is jellemzi ezeket a területeket. Hosszabb távon tehát ez a két városrész a leginkább veszélyeztetett terület a szegregáció, kirekesztı̄dés – vagy Castel (1993) kifejezésével élve kiilleszkedés szempontjából.

25 fı̄komponensek standardizált értékek, így átlaguk a városra nézve 0, szórásuk pedig 1.

A lakótelepeken tapasztalt depriváltság érzés egybecseng a korábbi vizsgálatok (Egedy 2001, 2007) eredményeivel: így hasonlóan például a budapestiekhez, a szegedi panelekben élők az átlagosnál elégedetlenebbek a helyzetükkel, és erősebb körükben az elköltözési szándék. Ennek hátterében vélhetően a panelházak rossz presztízse és a lakókörnyezet rossz minősége áll: a sűrű beépítés, az épületek rossz állapota.

A kiskerti városrésznek számító Délkerti lakosai annak ellenére elégedettek a lakáshelyzetükkel, hogy a népszámlálási adatok alapján az e körzet nagy részét adó zártkerti területeken az átlagosnál rosszabbak a lakásviszonyok. Mint arra korábban utaltunk, ez vélhetően a ritkább beépítés miatt van így. Ez úgy is értelmezhető, hogy a kiskertekbe költözők sajátos módon elégtik ki a globális minták által meghatározott fogyasztói igényt, amely felértékeli a kertesházat és a vidéki környezetet. Mivel az ideköltözők deprivált helyzetük miatt nem tudnának a privilegizált városrészekben (azaz elsősorban Újszegeden, vagy a városi körüli, szuburbanizáció által érintett településeken) lakáshoz jutni, azért az elérhető legolcsóbb megoldást választva olyan területen vásárolnak házat, amely eredetileg nem lakóövezet, emiatt az árak alacsonyak (Bajmócy 2000, 2004). Emellett – hasonlóan más alföldi városokhoz – e területeken gyakran második otthonként is használják az ingatlanokat (Csordás 1993 2007).

Kérdéses, hogy mi lesz e városrészek további sorsa. Előfordulhat, hogy az ideköltözők úttörő szereppel bírnak, akik „átminősítik” lakóövezetté a kiskerteket. Ez esetben hasonló folyamat mehet végbe, mint ami gyakran a dzsentrifkáció esetében is megfigyelhető: az „úttörők” megjelenése után megjelennek a jobb státuszú csoportok is a városrészben, kiszorítva onnan azokat, akik eredetileg ideköltöztek. Ez esetben a városrész felértékelődik – ez történt korábban Szegeden Baktóval. Előfordulhat azonban, hogy a terület tartósan deprivált marad, és a szegények egyre nagyobb mértékben koncentrálnak majd ezeken a területeken. A folyamatot vélhetően nagyban meghatározza majd az, hogy az önkormányzat és a piac hogyan kezeli a helyzetet. Így lényeges lesz a terület besorolása, a fejlesztések mennyisége – az elérhetőség javítása, a földutak burkolása, az egyéb infrastruktúra fejlesztése stb. Vélhetően e fejlesztések fogják a tér „társadalmi termelését” meghatározni, hiszen a privilegizált csoportok fogyasztási igényeit ezek nélkül egyetlen kiskerti városrész sem tudja kielégíteni.

A népszámlálási adatok elemzéséhez hasonlóan itt is elkészítettük az összevont deprivációs indexet. (4. táblázat) E mutató alapján a legkevésbé deprivált Újszeged (8-as választókörzet), a Belváros (11-es körzet) és Alsóváros (14-es körzet), míg a legdepriváltabbak Kiskundorozsma déli része (17-es körzet), Tarján (4-es körzet) és Új-Rókus (22-es körzet). Tehát e mutató alapján is kirajzolódik a panelek és a hagyományosan rossz helyzetű Kiskundorozsma lemaradása, és a reprezentatív, illetve az elérhető területek kedvező helyzete.

A deprivációs indexek kiszámítását követően feldolgoztuk az egy főre jutó jövedelem értékét, amely egyik főkomponensbe sem illeszkedett logikailag, hiszen objektív deprivációs mutatóról van szó, ugyanakkor fontosnak tartjuk a depriváció vizsgálá-

ta szempontjából²⁶. Emellett figyelembe kell vennünk, hogy az adataink csupán egy területileg reprezentatív mintára vonatkoznak, nem szükségszerűen egyeznek meg a városrészek valós jövedelmi helyzetével. Az extrém jövedelmi értékeket kiszűrtük az adatbázisból, hogy ne torzítsák el az átlagokat.

A felmérés adatai szerint jövedelem alapján a legjobb helyzetben a belvárosi (10. és 11.) körzetek állnak, de átlag feletti értékeket mutat az újszegedi 6. és 7. körzet is. Sajátos az egyik belvárosi körzet (11.) és Északi városrész (21.) helyzete, amelyek a városi átlag feletti egy főre jutó jövedelemértékkel rendelkeznek, ugyanakkor az értékeknek itt a legnagyobb szórása, azaz ezekben a városrészekben a legszélsőségesebb a jövedelem-megoszlás a minta alapján. A szórások alapján szélsőséges a jövedelem-eloszlás még Móravárosban, ugyanakkor az alacsony jövedelemmel rendelkező körzetek (pl. 16: Kiskundorozsma, 9: Szőreg, vagy 15: Délikert városrész) szórása viszonylag alacsony, azaz a jövedelem-eloszlás homogénebb.

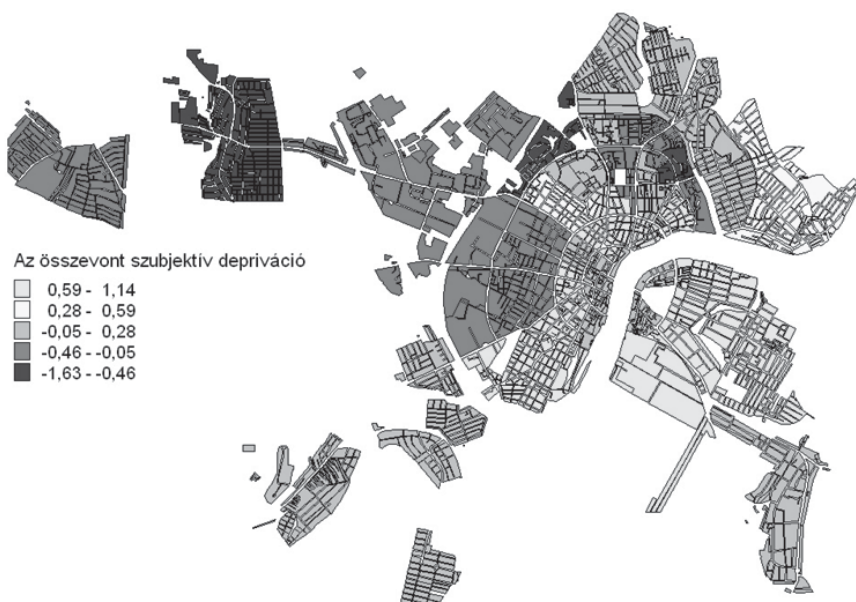

7. ábra

A halmazott szubjektív depriváció értékei a főkomponensek alapján Szeged egyéni választókerületeiben. (N=2548)

(Forrás: Szeged, Studies 2007 alapján saját számítás)

²⁶ Az más területi beosztás, és a adatgyűjtések eltérő időpontja miatt nem volt lehetséges, hogy a jövedelmi adatokat a népszámlálási adatok elemzésekor használjuk fel.

8.ábra

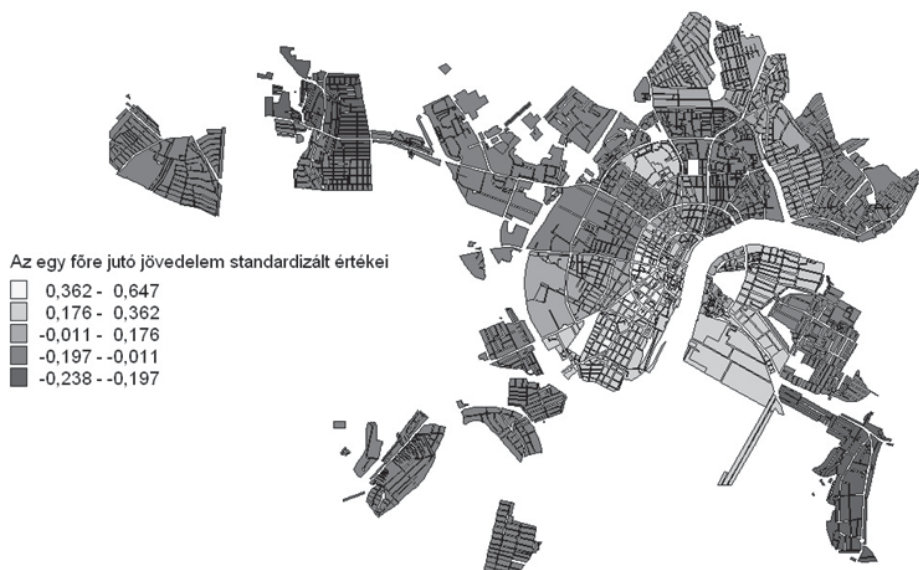
Az összevont deprivációs index értékei a főkomponensek alapján Szeged egyéni választókerületeiben (N=2548)

(Forrás: Szeged Studies, 2007 alapján saját számítás)

Az eltérő elemzési egységek ellenére úgy véljük, hogy a jövedelmek és a deprivációs indexek korrelációja arra enged következtetni, hogy a szegedi minta alapján is igaz Townsend (1986) vagy Spéder (2002) megállapítása, miszerint a depriváltak és az alacsony jövedelműek csoportja átfedésben van egymással, de teljes egészében nem fedi egymást.

A jövedelmek alapján felállított sorrend közepes negatív irányú rangkorrelációt mutat az összevont és a halmozott deprivációval, míg a halmozott és összevont depriváció sorrendje erősen összefügg²⁷ – de nem teljesen egyezik a két rangsor. Mindhárom esetben szignifikáns a korreláció, azaz vélhetően nem mintavételi hiba okozza az adatok együttmozgását (2. táblázat).

²⁷ A halmozott és az összevont depriváció közötti negatív korreláció abból adódik, hogy míg első esetben a nagyobb értékek jelentik a erősebb deprivációt, addig az összevont deprivációnál az alacsonyabb értékek.

9. ábra

Az egy főre jutó jövedelem standardizált értékei városrészenként a kérdőíves felmérés alapján.

(N=2548)

(Forrás: Szeged Studies 2007 alapján saját számítás)

		Halmazott depriváció	Összevont depriváció	Jövedelem
Halmazott depriváció	korreláció	1	-0,841	-0,414
	szignifikancia		0,000	0,040
Összevont depriváció	korreláció	-0,841	1	0,485
	szignifikancia	0,000		0,014
Jövedelem	korreláció	-0,414	0,485	1
	szignifikancia	0,040	0,014	

1. táblázat

A deprivációs indexek és az egy főre jutó jövedelem értéke közötti korrelációk.

(Forrás: Szeged Studies 2007 alapján saját számítás)

A jövedelmek tekintetében rosszabb helyzetben van az 1-es körzet (Belváros, Felsőváros), és 18-as körzet (Belváros), mint a kétféle deprivációs index alapján, amelyek szerint a legjobb helyzetben lévő városrészekről van szó: ez a körzetek magasabb átlagéletkorára vezethető vissza, hiszen az itt élők között magasabb a nyugdíjasok aránya, akik az átlagnál alacsonyabb jövedelemmel rendelkeznek. (9. ábra)

A szubjektív depriváció esetén is látható az objektív depriváció esetén tapasztalt központ-periféria ellentét, amely elsősorban a belvárosi körzetek jobb és a kiskerti városrészek illetve Kiskundorozsma rosszabb helyzetében jelenik meg. Homogénebb ugyanakkor Újszeged megoszlása, mint azt a népszámlálási adatok alapján láthattuk, ami részben az eltérő területi beosztásra vezethető vissza: a kérdőíves felmérésnél a Fűvészkert és a Marostői kiskertek nem a rossz átlagokkal jellemezhető kiskerti városrészekhez tartozott, hanem más újszegedi városrészekhez.

Bár a kérdőíves felmérés természetesen nem alkalmas a jövedelmi viszonyok mélyreható vizsgálatára, azonban ahol homogének a vonatkozó adatok, ott az egyes városrészek egységesen alacsony adatai azt mutatják, hogy a magukat leginkább depriváltak érzők az átlagnál alacsonyabb jövedelemmel is rendelkeznek.

Az objektív és szubjektív mutatók eltérései

Ha összevetjük a szubjektív depriváció értékeit a népszámlálási adatok alapján számított objektív deprivációval, azt tapasztaljuk, hogy a belvárosi területek jobb értékeket mutatnak az előbbi mutató tekintetében. Az egyébként jó helyzetet mutató újszegedi területek hasonlóképpen differenciálódnak mindkét típusú mutató alapján: a kertes házas, illetve ritkább beépítésű részek (Marostó, Villanegyed) jobb értékeket mutatnak, mint a panelesek (Odessa), ugyanakkor ez utóbbi is a városi átlag feletti értéket mutat. Kiskundorozsma és Tarján minden módszer és szempont szerint a város legdepriváltabb részei közé tartoznak. Szintén hátrányos helyzetűnek bizonyul az Északi városrész. Külterületi, illetve kiskerti adatok csak a statisztikákból állnak külön rendelkezésünkre, amelyek ezek szélsőséges depriváltságát mutatják. A 15. körzet, Délkert városrész némiképp értelmezhető ezek megfelelőjének, amelyben a halmozott szubjektív depriváció értéke 3, az összevont index pedig valamivel az átlag alatti, mivel a lakáshelyzet és a közbiztonság megítélése némiképp „felhúzza” az értéket.

Az objektív mutatók alapján rossz helyzetű Móraváros ugyanakkor a szubjektív depriváció alapján átlagos helyzetűnek bizonyult. A 14-es körzetet lefedő Alsóváros csupán a politikai főkomponens alapján deprivált, azaz a szubjektív index alapján jó helyzetű városrésztől van szó, amelyet alátámasztanak a népszámlálási eredmények is: csupán az inaktív keresők aránya magasabb a városrészek átlagánál.

Mindezek alapján arra a következtetésre jutottunk, hogy a legkedvezıbb helyzetben piaci viszonyok által felértékelt központi, jól megközelíthetı, illetve a ritkább beépítéső, kellemes lakókönyezetet nyújtó városrészek vannak. Ez utóbbiak elérhetısége szintén viszonylag jó – legalábbis a többi lazább beépítéső területekhez (pl. Gyálarét, Kiskundorozsma) hasonlítva. Minden esetben kimutatható a paneles negyedek relatív lemaradása a szomszédos területekhez képest, és több esetben a város egészéhez képest is. A város szerkezetét formáló globális hatások különbözı formában jelennek meg és befolyásolják a depriváltág mértékét: a felértékelıdı újszegedi területeket ezek teljesen elkerülik, ezzel hozzájárulva azok értéknövekedéséhez azzal, hogy a nyugodt lakókönyezetet nem zavarják meg az új hatások. Ez igaz pl. Odessza városrészeire is, amely némiképp jobb helyzetben van, mint a többi paneles lakóöv.

Az adatgyűjtés és index összeállítása kapcsán felmerült problémák felhívják a figyelmet arra, hogy az adatgyűjtés során új típusú és mikroszinten gyűjtött adatokra is szükség lehet a következıkben. Ezt a legújabb elméleti eredmények is alátámasztják, amelyek a városok fragmentálódó szerkezetére hívják fel a figyelmet. Ez a jelenség Szegeden is megfigyelhetı: egyes városrészek gyakran nem alkotnak egységes zónát vagy övezetet, és kis térbeli távolság akár nagy társadalmi távolsággal is együtt járhat. Erre példát jelent Újszeged, ahol a lakóparkok közvetlen közelében a leginkább depriváltak élnek. Ugyancsak a fragmentálódást erısíti a fejlesztési, városfelújítási politika, amely akár egy-egy tömböt vagy épületet is felértékelhet a környezetéhez képest.

Az eredményeket a korábbiakban felvázolt elméletek alapján értelmezve arra a következtetésre jutunk, hogy a Szegeden nem (illetve legfeljebb kis mértékben) érvényesül a humánökológia övezetrendszere, sem a késıbbi modellek (szektormodell, többszögű városmodell) leírta térszerkezet. A fentiekben említett fragmentálódás tendenciája mellett megfigyelhetı egyes területek fel- illetve leértékelıdése a korábbi vizsgálatokhoz képest: így jellemzı a paneles városrészek romló helyzete, a kiskert, illetve a lazább beépítéső területek felértékelıdése. Kérdés, hogy a késıbbiekben az állami és önkormányzati beavatkozás (panelprogram, komplex városrész-felújítás, közművek kiépítése stb.) hogyan befolyásolja majd az egyes városrészek további fejlődését.

A Szelényi (1990b) által meghatározott városi övezetek mára jelentısen átalakultak, korábbi egységességük mára a múlté, és korábban igen vonzóknak számító paneles városrészek mára a legdepriváltabb lakosságnak adnak otthont. A lakótelepek differenciálódásában a közterületek állapota, a rekreációs lehetıségek mellett a fekvés is szerepet játszott: a vonzóbbnak számító újszegedi városrészek közelében található Odessza megítélése, és az ott lakók átlagos társadalmi státusza magasabb a többi lakótelepénél.

Összegzés

E tanulmányban során áttekintettük a városszociológia legfontosabb magyarázatait a települések belső differenciálódásával kapcsolatban, és megkíséreltük összevont mutatók segítségével mérhetővé tenni a deprivációt. A halmozott és összevont deprivációs indexek városon belüli különbségei jól mutatják az objektív, illetve szubjektív depriváció térbeliségét, és a kétféle depriváció területi szerkezete közötti hasonlóságokat és különbségeket. Ennek során a hazai szociológiai kutatásokban elsősorban a rétegződésvizsgálatokban használt indexeket sikerült a városrészek összehasonlításának során is alkalmaznunk.

Az elméletek áttekintése alapján arra a következtetésre jutottunk, hogy a városszociológiai magyarázatok az elmúlt évtizedekben eltávolodtak a humánökológiától és az általa inspirált megközelítésektől. Egyre erőteljesebbek lettek azok a felfogások, amelyek neomarxizmusból kiindulva, ám az egyéni, illetve a különböző csoportokra, és a változó értelmezésekre helyezik a hangsúlyt. Az egyének véleményének fontossága megjelenik a depriváció fogalmának értelmezésekor is: az egyes esetekben úgy nyilvánul meg, hogy a depriváltság tényezőit is az érintettek vagy szakértők megkérdezése alapján választják ki, illetve súlyozzák.

Elemzésünkben bemutattuk az objektív és szubjektív városi depriváció vizsgálati lehetőségeit, és azt, hogy milyen eredményeket hoznak ezek a módszerek Szegeden. A különböző adatforrásokból adódó elemzési problémák ellenére úgy véljük, hogy bebizonyosodott az, hogy a város szerkezete nagyjából hasonló az objektív és szubjektív mutatók alapján, azaz a Belváros és Újszeged (és részben Alsóváros) van a legjobb helyzetben. Ám néhány nem elhanyagolható különbség kimutatható: ilyen például a Belváros pozitívabb megítélése az ott élők válaszaiban, illetve az, hogy a kérdőíves adatok alapján a Belváros differenciáltabb, mint azt a népszámlálási adatok mutatják. Az adatok igazolják azt a feltételezést, amely szerint a városban különböző mértékben deprivált területek jöttek létre.

A későbbiekben a halmozott és összevont deprivációs index felhasználható lehet kisebb területi egységek összehasonlításában, a halmozottan hátrányos helyzetű városrészek meghatározásában, így eszköze lehet egy életminőség javítását célzó területfejlesztésnek. Ugyanakkor az indexek viszonylag kis szórása arra utal, hogy érdemes a hátrányos helyzet vizsgálatában alacsonyabb területi szinteket is vizsgálnunk – ebben az esetben azonban szükséges lehet kvalitatív módszerek bevonására is.

Végezetül érdemes kiemelni, hogy mivel értelmezhető eredményeket kaptunk Szeged esetében, a deprivációs indexek alkalmazhatóak lehetnek más városokra, illetve több település összevetésére is. Ez lehetőséget nyújtana arra, hogy képet kapjunk arról, hogy egyes településeinkben milyen mértékűt ér el a térbeli-társadalmi elkülönülés, és milyen életminőségbeli különbség figyelhető meg az ország nagyvárosai között.

A deprivációs indexek alkalmasak lehetnek időbeli összehasonlítások elvégzésére is, amennyiben megfelelő mennyiségű és minőségű adatok állnak rendelkezésünkre, így közvetlenül mérhetővé válnának a városfejlesztési politikák hatásai.

	Z(A 29 négyzet- méternél kisebb lakások)	Z (Inaktív kecsők)	Z(Legmagasabb végzettség 8 általános)	Z(100-felsőfokú végzettségűek aránya)	Z(100-vezetők érettségiek aránya)	Z (Munkanel- küliek)	Z (szakképzetlen munkások)	Z (Az átlagos la- kásméter inverze (1/m))	Összevont deprivációs index	Halmazot depriváció
Történelmi városkp.	-0,91	-1,1	0,63	1,59	1,66	1,1	0,73	-0,38	3,31	3
Belső városrészt.	-0,34	-0,62	0,86	0,18	1,33	-0,36	0,58	-0,59	1,02	3
Alsóváros	0,09	-0,34	0,31	0,68	0,87	0,43	0,53	0,28	2,85	1
Mórváros	-0,49	-0,71	-0,32	0,04	0,18	-0,24	0,28	-0,13	-1,41	5
Rókus-Mórváros	-1,35	0,16	-0,36	-0,14	-0,01	0,57	-0,45	-0,57	-2,14	6
Rókus	-0,27	-0,1	0,5	0,81	0,96	0,2	0,52	-0,11	2,51	3
Ólajbányás	-0,05	0,4	1,17	1,6	1,44	0,76	1,22	0,32	6,86	1
Újszeged	0,34	-0,14	0,82	1,16	1,22	0,26	1,04	1,47	6,17	1
Marostő	0,62	1,94	1,94	2,62	1,9	0,96	1,26	1,04	12,28	0
Tápié	0,55	-0,69	-0,81	-0,87	-0,77	0,49	0,14	1,04	0,94	4
Perőtfeltelep	0,11	-1,14	-0,63	-0,77	0,4	-0,48	0	0,72	-2,59	6
Új-Perőtfeltelep	-0,02	-0,54	-0,56	-0,74	-0,45	-0,29	-0,28	0,76	-2,12	7
Baktó	0,23	0,57	0,12	-0,02	0,12	-1,57	0,59	1,24	1,29	2
Béketerlep	0,36	0,05	-0,93	-1,03	-0,99	-1,11	-0,39	0,68	-3,35	5
Gyálárét	0,42	-0,1	-1,22	-0,92	-1,22	1,52	-0,39	0,51	-1,41	5
Szőreg	0,44	-0,5	-0,55	-0,6	-0,68	0,35	0,05	1,07	-0,43	4
Klebepergeltelep	0,5	0,14	0,25	0,04	0,3	-0,37	0,6	1,18	2,63	1
Kecskésretelep	0,52	-0,92	-1,07	-0,86	-0,25	1,11	0,48	0,62	-1,37	4
Szenmihály	0,26	-0,38	-1,26	-1,25	-1,07	0,63	-0,13	0,75	-2,44	5
Felsőváros	0,33	1,02	0,7	0,28	0,01	-0,34	0,29	-1,32	0,97	2
Tarján	0,61	-0,31	-0,06	-0,13	-0,16	-0,38	-0,06	-1,61	-2,12	7
Makosháza	0,62	1,66	0,78	-0,07	-0,06	-1,36	0,37	-1,39	0,54	4
Északi városrészt.	0,62	1,02	0,32	-0,13	-0,47	-0,63	-0,11	-1,4	-0,79	5
Újváros	0,61	1,71	0,51	-0,23	-0,54	-1,01	0,09	-1,36	-0,22	4
Újszőreg	0,62	-0,54	-0,58	-0,88	-0,86	-0,35	-0,31	0,82	-2,08	6
Odessa	-0,65	-1,16	0,6	0,28	0,45	0,33	0,45	-2,16	-1,86	3
Villanegyed	0,42	0,13	1,22	2,08	1,86	0,83	1,03	0,52	8,09	0
Iparvezet	-0,14	2,58	1,52	0,11	-0,23	2,76	-2,55	-0,88	3,17	4
Kiskundocozma	0,51	-0,77	-1,1	-1,1	-1,1	-0,38	-0,39	-1,14	-5,47	7
Egyéb külterület	0,16	0,66	-2,91	-1,57	-2,06	-1,97	-3,3	0,02	-12,28	6
Kiskertek összesen	-4,7	0,37	0,11	-0,14	-0,99	-1,41	-1,9	-0,02	-8,68	6
Átlag										3,870968

2. táblázat

A kiválasztott mutatók standardizált értékei, és az összevont és halmazot objektív depriváció értékei városrészenként. (Forrás: KSH alapján saját számítás.)

VK száma	lakáshelyzet főkomponens	társadalmi helyzet főkomponens	politikai helyzet főkomponens	kapcsolatok főkomponens	közbiztonság főkomponens	A halmozott depriváció értéke	Összevont deprivációs index
1	0,1425	0,1498	0,0450	0,0209	0,2395	0	0,5976
2	-0,2821	-0,1622	0,0491	-0,0725	0,0899	3	-0,3777
3	-0,0083	-0,1273	0,1264	-0,0842	0,0631	3	-0,0303
4	-0,4378	-0,3918	0,0193	-0,4589	-0,1230	4	-1,3921
5	-0,2135	-0,1919	0,1948	-0,0931	-0,1504	4	-0,4542
6	0,1073	0,0689	-0,1743	0,1279	-0,0347	2	0,0951
7	0,2991	0,2073	-0,1107	0,1751	0,0899	1	0,6607
8	0,4573	0,4991	-0,0161	0,1935	0,0028	1	1,1366
9	-0,0242	0,0654	-0,1400	0,2137	-0,1385	3	-0,0236
10	0,1205	0,1472	0,0079	0,0911	-0,2315	1	0,1351
11	0,2709	0,4459	-0,1367	0,3710	-0,0087	2	0,9424
12	-0,2384	0,0506	-0,1499	0,0362	0,0666	2	-0,2349
13	0,0489	0,0402	-0,1837	0,0021	-0,0368	2	-0,1293
14	0,3625	0,3659	-0,0595	0,1694	0,2842	1	1,1225
15	0,0691	-0,0729	-0,1627	-0,0032	0,1662	3	-0,0035
16	0,1126	-0,1363	-0,1366	-0,1776	-0,2745	5	-0,8376
17	0,3681	-0,4410	-0,1663	-0,2862	-0,3667	5	-1,6283
18	0,4331	0,1351	0,1774	0,2225	0,0226	0	0,6008
19	-0,0992	-0,1874	0,2022	-0,1462	0,0692	3	-0,1614
20	-0,1632	-0,0436	0,1179	-0,0330	0,0755	3	-0,0464
21	0,0813	-0,1207	0,1653	-0,0796	-0,0365	3	0,0099
22	-0,3891	-0,2479	0,0312	-0,1055	-0,2191	4	-0,9304
23	0,1307	0,0141	0,1977	-0,0672	0,0809	1	0,3562
24	0,1009	-0,0415	0,0192	-0,0262	0,0288	2	0,0822
25	0,0538	-0,0429	0,0308	-0,0212	0,2676	2	0,2881

3. táblázat

A főkomponensek átlagai választókörzetenként, és a halmozott és összevont szubjektív depriváció értéke.

(N=2548)

(Szeged Studies 2007 alapján saját számítás)

Felhasznált irodalom

- AGARWAL, S.–BRUNT, P. (2006): *Social exclusion and English seaside resorts*. Tourism Management 27. 654-670. o.
- ALBERT F.–DÁVID B. (1998): *A barátokról*. In: Kolosi T. et al. szerk. Társadalmi Riport 1998. TÁRKI, Budapest. 257-278. o.
- ANDORKA R. (2006): *Bevezetés a szociológiába*. Osiris Kiadó, Budapest.
- ARONOWITZ, S. (2007): *The ignored philosopher and social theorist*. The work of Henri Lefebvre. Situations, Vol. 2, no. 1. 133–155. o.
- BABBIE, E. (2004): *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Balassi Kiadó, Budapest.
- BAJMÓCY P. (2000): *Szuburbanizáció a Szeged környéki tanyás településeken*.–In: Kovács T. (szerk.): Integrált vidékfejlesztés V. Falukonferencia MTA RKK Pécs. 469-474. o.
- BAJMÓCY P. (2004): *A lakóhelyi szuburbanizáció terének lehatárolása a vidéki Magyarországon*.–In: Abonyiné Palotás J.-Komarek L. (szerk.): 40 éves a Szegedi Tudományegyetem Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszéke. SZTE Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék, Szeged. 61-69. o.
- BECK U. (1999): *Túl renden és osztályon?* In.: Angelusz Róbert szerk.: A társadalmi rétegződés komponensei. Budapest, Új Mandátum Kiadó, 418-468. o.
- BECSEI J. (2004): *Népességföldrajz*. Ypsilon Kiadó, Békéscsaba.
- BOKOR Á. (1982): *Szegénység és depriváció*. In: Kolosi T. sorozatszerkesztő: Rétegződés-modell vizsgálat I. MSZMP KB. Társadalomtudományi Intézete, Budapest. 211-248. o.
- BOKOR Á. (1985): *Depriváció és szegénység*. In: Rétegződés-modell vizsgálat VI. MSZMP KB. Társadalomtudományi Intézete, Budapest.
- BOSSERT, W.–D'AMBROSIO, C. (2007): *Dynamic measures of individual deprivation*. Social Choice Welfare 28. 77-88. o.
- BÓDI F.–BŐHM A. (2000): *A sikeres és sikertelen településekről*. In: Bódi F.-Bőhm A.: Sikeres helyi társadalmak Magyarországon. Agroinform Kiadóház, Budapest. 7-32. o.
- BŐHM A. (2002): *Helyi társadalom, önkormányzatok, településfejlesztés*. Agroinform Kiadóház. Budapest.
- BURGESS, E.W. (1973): *A városfejlődés: hipotézisek egy kutatási javaslatához*. In: Szelényi I. szerk.: Városshociológia. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest. 147-160. o.
- CASTEL, R. (1993): *A nélkülözéstől a kirekesztettségig – a kiilleszkedés pokoljárása*. Esély 3. 3-23. o.
- CASTELLS, M. (1989): *The informational city: information technology economic restructuring and the urban-regional process*. Blackwell Publishers, Oxford.

- CASTELLS, M. (2002): *Conclusion: urban sociology in the twenty-first century*. In: Susser, I. ed.: *The Castells reader on cities and social theory*. Wiley-Blackwell, Oxford. 390-406. o.
- CASTELLS, M. (2007): *Az évezred vége*. Az információ kora. Gazdaság, társadalom és kultúra. III. kötet. Gondolat-Infonia, Budapest.
- CASTELLS, M – INCE, M. (2006): *A tudás világa*. Manuel Castells. Napvilág kiadó, Budapest.
- CSÉFALVAY Z. (1994): *A modern társadalomföldrajz kézikönyve*. Budapest, IKVA Kiadó.
- CSIZMADY A. (1996): *Lakótelep és társadalmi szegregáció*. Szociológiai Szemle 3-4. 205-222. o.
- CSORDÁS L. (1993): *Zártkertek és magánüdülők a Szolnoki Agglomerációban*—In: Tóth J. (szerk.): *A Szolnoki Agglomeráció MTA RKK, Pécs 254-264. o.*
- CSORDÁS L. (2007): *A második otthonok definíciója és a jelenség térbeli hatásai*. In: Kovács Cs. –Pál V. szerk.: *A társadalmi földrajz világi*. SZTE Gazdaság- és Társadalomföldrajzi Tanszék, Szeged. 117-132. o.
- DAHRENDORF, R. (1959): *Class and class conflict in industrial society*. Stanford University Press, Stanford.
- DAHRENDORF, R. (1994): *A modern társadalmi konfliktus*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- DAVIS, K.–MOORE, W. E. (1997): *A rétegződés néhány elve*. In: Angelusz R. szerk.: *A társadalmi rétegződés komponensei*. Új Mandátum Kiadó, Budapest. 10-23. o.
- DEAR, M. (2001): *The postmodern turn*. In: Minca, C. ed.: *Postmodern geography. Theory and praxis*. Blackwell Publishers, Oxford. 1-36. o.
- DEAR, M. – FLUSTY, S. (1998): *Postmodern urbanism*. *Annals of the Association of American Geographers* 88 (1). 50-72. o.
- DUNCAN, O. D.–DUNCAN, B. (1973): *Lakóhelyi szegregáció és foglalkozási rétegződés*. In: Szelényi I. szerk.: *Városszociológia. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest. 182-202. o.*
- EGEDY T. (2001): *A lakótelepek társadalmi környezetének átalakulása a rendszerváltás után*. *Földrajzi Értesítő* 1-4. 271-283. o.
- EGEDY T. (2007a): *Helyzetkép a magyar és német lakótelepekről – budapest és lipcsei tapasztalatok*. In: Egedy T.–Kondor A.Cs. szerk.: *Városfejlődés és városrehabilitáció – Budapesti és lipcsei tapasztalatok*. Magyar Földrajzi Társaság, Budapest. 29-37. o.
- ENGELS, F. (1980): *A munkásosztály helyzete Angliában*. Magyar Helikon, Budapest.
- ENYEDI GY. (2002): *A városok társadalmi fenntarthatósága*. In: Abonyiné Palotás J.–Becsei J.–Kovács Cs.: *A magyar társadalomföldrajzi kutatás gondolatvilága*. Ypsilon Kiadó, Békéscsaba.
- EROGLU, S. (2007): *Developing an index of deprivation which integrates objective and subjective dimensions: extending the work of Townsend, Mack and Lansley, and Halleröd*. *Social Indicators Research* 80. 493-510. o.

- FAHEY, T. (2005): Urban spatial segregation and social inequality: a note on the potential for comparative European research. In: Whelan, C.T. ed: EU research on social sciences and humanities. 231-243. o.
- HEGEDŰS G. (2007): *Szeged lakóparkjainak általános jellemzői.*—In: Kovács Cs.–Pál V. (szerk.): A társadalmi földrajz világi. SZTE TTK Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék, Szeged. 207-218. o.
- FEKETE ZS. (2006): *A pénz nem boldogít?* In: Utasi Á. szerk.: A szubjektív életminőség forrásai. MTA PTI, Budapest. 53-74. o.
- FERGE ZS.–GARA J.–HORVÁTH Á.–SZALAI J. (1980): *A szegénységgel és a többoldalúan hátrányos helyzettel kapcsolatos mai nyugati nézetek.* Valóság 2. 15-29. o.
- FERGE ZS. (1991): *Szegénység, szegénypolitika.* In: Várnai Gy. szerk: Szociálpolitika és társadalom. T-Twins, Budapest. 187-232. o.
- FERGE ZS. (2001): *A magyarországi szegénységről.* Info-társadalomtudomány 54. 17-26. o.
- FÖLDVÁRI Á (2006): *A partnerkapcsolatok hatása a szubjektív életminőségre.* In: Utasi Á. szerk.: A szubjektív életminőség forrásai. MTA PTI, Budapest. 143-156. o.
- FREEDMAN, D.–PISANI, R.–PURVES, R. (2005): *Statisztika.* Typotex Kiadó, Budapest
- GANS, H. J. (1973): *A városi és a kertvárosi életmód.* A meghatározások újraértékelése. In: Szelényi I. szerk.: Városshociológia. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest. 76-80. o.
- GANS, H. J. (1992): *Mire szolgálnak az érdemtelen szegények?*—avagy a legalsó osztály szerepe Amerikában. Esély 3. 3-18. o.
- GIDDENS, A. (2003): *Szociológia.* Osiris Kiadó, Budapest.
- GÖNCZŐ V. (2002): *A városi övezetrendszer Szegeden.* Szakdolgozat, Szegedi Tudományegyetem Bölcsész tudományi Kar. Internetes forrás: <http://mek.oszk.hu/01300/01390>
- HANKISS E.–MANCHIN GY. (1976): *Szemponatok az élet „minőségének” szociológiai vizsgálatához.* Valóság 6. 20-34. o.
- HARLOE, M. (1981): *New perspectives in urban and regional research: progress and problems.* In: Harloe, M. ed.: New perspectives in urban change and conflict. Heinemann Educational Books, London. 1-26. o.
- HARVEY, D. (1985): *The urbanization of capital.* Blackwell, Oxford.
- HARVEY, D. (1989): *The condition of postmodernity.* Blackwell, Oxford.
- HUACO, G. A. (1997): *A Davis-Moore-féle rétegződésmélet logikai elemzése.* In: Angelusz R. szerk: A társadalmi rétegződés komponensei. Új Mandátum Kiadó, Budapest. 24-30. o.
- KEMÉNY I.–JANKY B.–LENGYEL G. (2004): *A magyarországi cigányság: 1971-2003.* Gondolat Kiadó, Budapest.

- KNOX, P. – PICH S. (2006): *Urban social geography – an introduction*. Pearson Prentice Hall, Harlow.
- KOVÁCH I. (2002): *A posztoszocializmus vége*. Előszó. In: Hatalom és társadalmi változás. *A posztoszocializmus vége*. Napvilág Kiadó, Budapest. 7-24. o.
- KOVÁCS A. (2006): *A családi kapcsolatok hatása a szubjektív életminőségre*. In: Utasi Á. szerk.: *A szubjektív életminőség forrásai*. MTA PTI, Budapest. 157-168. o.
- KOVÁCS Z. (2002): *Népesség- és településföldrajz*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
- KRÉMER B. (2003): *Uniók politikák és nemzeti akciótervek a szegénység és a társadalmi kirekesztettség elleni küzdelemre*. Miniszterelnöki Hivatal Stratégiai Elemző Központ, Budapest.
- LADÁNYI J.–SZELÉNYI I. (2004): *A kirekesztettség változó formái*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- LEFEBVRE, H. (1991): *The production of space*. Basil Blackwell, Oxford.
- LOGAN J. R. – MOLOTCH H. L. (1999): *The city as a growth machine*. In: Fainstein S. – Campbell S eds.: *Readings in urban theory*. Blackwell Publishers, Oxford. pp: 291-337.
- LOWE, S. (1986): *Urban social movements: the city after Castells*. Macmillan, New York.
- MARX, K.–ENGELS, F. (1974): *A német ideológia*. Magyar Helikon, Budapest.
- MERTON, R. K. (1980): *Társadalomelmélet és társadalmi struktúra*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- MILLS, C. W. (1962): *Az uralkodó elit*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- NEMES NAGY J. (2005): *Összetett jelenségek, osztályozás, regionalizálás*. In: Nemes Nagy J. szerk.: *Regionális elemzési módszerek*. ELTE Regionális Földrajzi Tanszék – MTA-ELTE Regionális Tudományi Kutatócsoport, Budapest. 169-186. o.
- NÉMEDI D. (2005): *Klasszikus szociológia 1890-1945*. Napvilág Kiadó, Budapest
- NÉMETH N. (2005): *Területi megoszlások eltérését mutató indexek*. In: Nemes Nagy J. szerk.: *Regionális elemzési módszerek*. ELTE Regionális Földrajzi Tanszék – MTA-ELTE Regionális Tudományi Kutatócsoport, Budapest. 111-117. o.
- ORUM, A. M. – CHEN, X. (2003): *The world of cities*. Places in comparative and historical perspective. Blackwell Publishing, Oxford.
- PÁL L. (1984): *Kísérlet a „helyi társadalom” dimenzióinak megragadására*. *Valóság* 3-4. 85-97. o.
- PÁL V. – TÓTH J. (2007): *Egészségföldrajz*. Lomart Kiadó, Pécs-Gyula.
- PEET, R. (2006): *Modern geographical thought*. Blackwell Publishing, Oxford.
- RÁCZ J. (1996): *Semmittevés–Lakótelep és szegénynegyed-mentalitás*. Szociológiai Szemle 2. 81-93. o.
- RUNCIMAN, W. G. (1966): *Relative Deprivation and Social Justice: A Study of Attitudes to Social Inequality in Twentieth-Century England*. University of California Press, Berkeley.

- SHIELDS, R. (2004): *Henri Lefebvre*. In: Hubbard, P.-Kitchin, R.-Valentine, G. eds: Key thinkers on space and place. SAGE Publications, London. 208-213. o.
- SMITH, N. (2000): *Marxist geography*. In: Johnston, R.J. – Gregory, D. – Pratt, G. – Watts, M. eds.: The dictionary of Human Geography (fourth edition). Blackwell, London. 485-492. o.
- SOJA, E. W. (1989): *Postmodern Geographies: The Reassertion of Space in Critical Social Theory*. Verso Press, London.
- SOJA, E. W. (2000): *Postmetropolis: Critical Studies of Cities and Regions*. Blackwell Publishers, Oxford.
- SOJA, E. W. (2001): Afterword. In: Minca, C. ed.: Postmodern geography. Theory and praxis. Blackwell Publishers, Oxford. 282-294. o.
- SPÉDER ZS. (2002): *A szegénység Magyarországon–az arányosított deprivációs index koncepciója alapján*. Szociológiai szemle 4. 171-189. o.
- SZALAI E. (2006a): *Tőke-munka viszony és hatalmi szerkezet a magyarországi újkapitalizmusban*. In: Kovách I. szerk.: Társadalmi metszetek. Napvilág Kiadó, Budapest. 349-374. o.
- SZALAI E. (2006b): *Az újkapitalizmus és ami utána jöhet...* Új Mandátum Kiadó, Budapest.
- SZELÉNYI I. (1990a): *Városi társadalmi különbségek*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- SZELÉNYI I. (1990b): *Társadalmi egyenlőtlenségek az államszocialista redisztributív gazdaságokban*. In: Szelényi I. szerk.: Új osztály, állam, politika. Európa Kiadó, Budapest. 165-202. o.
- SZIRMAI V. (2006): *Socially sustainable urban development in the historic urban centres of East Central Europe*. In: Enyedi, Gy.–Kovács Z. eds: Social changes and social sustainability in historical urban centres. The case of Central Europe. Centre for Regional Studies of Hungarian Academy of Sciences, Pécs. 20-38. o.
- TIMÁR J. (2003): *Problémák és perspektívák: „mi a teendő” a kialakulóban lévő kritikai geográfia számára Magyarországon?* Tér és Társadalom 2. 53-65. o.
- TOWNSEND, P. (1987): *Deprivation*. Journal of Social Policy Vol. 16. part 2. 125-146. o.
- TÓTH K.-KESERŰ I. (2001): *A lakótelepi panellakások árainak területi különbségei Szegeden*.–In: Dormány G.–Kovács F.–Péti M.–Rakonczai J. (szerk.): A földrajz eredményei az új évezred küszöbén. Magyar Földrajzi Konferencia. SZTE Természeti Földrajzi Tanszék, Szeged. p. 10. CD-ROM.
- TUMIN, M. M. (1997): *A rétegződés néhány elve: Kritikai elemzés*. In: Angelusz R. szerk.: *A társadalmi rétegződés komponensei*. Új Mandátum Kiadó, Budapest. 49-62. o.
- UTASI Á. (2002): *A bizalom hálójája*. Új Mandátum kiadó, Budapest.
- UTASI Á. (2006): *A minőségi élet feltételei és forrásai*. In: Utasi Á. szerk.: *A szubjektív életminőség forrásai*. MTA PTI, Budapest. 13-50. o.

- VARGA A. (2006): *A diplomások munkával való elégedettségének néhány kérdéséről*. In: Utasi Á. szerk.: *A szubjektív életminőség forrásai*. MTA PTI, Budapest. 75-96. o.
- Weclawowicz, G. (1998): *Social polarisation in postsocialist cities: Budapest, Prague and Warsaw*. In: Enyedi Gy. ed.: *Social change and urban restructuring in Central Europe*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Whelan, C.T.–Layte, R.–Maître, B. (2005): *Social exclusion and multiple deprivation*. In: Whelan, C.T. ed: *EU research on social sciences and humanities*. 199-205. o.

Felhasznált források

- A nagyvárosok belső tagozódása. Szeged. KSH Csongrád megyei Igazgatósága, Szeged, 2003
- European Spatial Development Perspective – Towards a balanced and sustainable development of the territory of the European Union. European Commission, Luxembourg, 1999
- Portfolio of overarching indicators and streamlined social inclusion, pensions, and health portfolios. European Commission, Brussels, 2006
- The English indices of deprivation 2004: summary (revised). Office of the Deputy Prime Minister, London, 2004
- Internetes forrás: <http://www.szegedvaros.hu>

LAKÓHELYI SZEGREGÁCIÓ ÉS MENTÁLIS TÉRKÉP SZEGEDEN (2008)

Bevezetés

A következő oldalakon a lakóhelyi elkülönülés vizsgálatának és a mentális térkép-
elemzés kvantitatívabb válfajának ötvözésére teszünk kísérletet. A térbeli differenci-
álódás vizsgálatokor Anthony Giddens (1999) A harmadik út című művében leírt
gondolata inspirált, miszerint nem csak a lefelé irányuló kirekesztés lehet káros egy
demokratikus berendezkedésű társadalom számára, hanem az elitek önkirekesztése is.
Éppen ezért a területi-társadalmi szegregáció Janus-arcúságára koncentrálnunk, amely
fakadhat egyfelől a választási lehetőségek hiányából, ahogy az elkülönülés szándékából
is. Mindkét opció nyilvánvalóan eltérő pozíciókat jelent az oktatásban, a lokális érdek-
érvényesítésben és általában az életesélyekben.

Tanulmányunkban a településen belüli szegregációt vizsgáljuk kvantitatív módsze-
rekkel, reprezentatív szegedi mintán, melyet a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészet-
tudományi Karának Szociológia Tanszéke készített.

A Szeged Studies elnevezésű vizsgálat 2007 márciusában zajlott, több mint 2500
(18 év feletti, szegedi állandó lakhelyű) fő bevonásával. A standard strukturált kér-
dőíveket kérdezőbiztosok töltették ki a válaszadókkal személyes megkeresés során. A
minta kiválasztása a Központi Nyilvántartó és Választási Hivatal adatbázisából sziszte-
matikus véletlen mintavétellel történt. Az elemszám megőrzésének érdekében a kieső
főcímet illesztett pótcímekkel helyettesítették úgy, hogy egyik választókerületben se
csökkenjen száz fő alá a minta.

A kutatás módszerei

A kutatási célunk, hogy egy keresztmetszeti jellegű vizsgálat során leírjuk a szegedi
népesség lakóhelyi elkülönülésének és mentális térképének jellemzőit, majd a szakiroda-
lom segítségével magyarázatot adjunk a tapasztaltakra. Módszerünk a statisztikai másod-
elemzés a 2007-es Szeged Studies adatbázisán. Az elemzési egység esetünkben egybeesik
a megfigyelés alapegységével, azaz az egyénnel, s ez megkönnyíti az értelmezést. Elem-
zésünk megbízhatóságát erősíti, hogy a kérdőíves kutatás használt változói korábban is

megbízható mérőszköznek bizonyultak, továbbá az adatfelvételt felügyelet alatt dolgozó, képzett kérdezőbiztosok végezték. A véletlen mintavétel pedig garantálja, hogy a sokaság minden egyedének ugyanolyan esélye legyen a mintába kerülésre (Babbie 2003).

A minta a kritikus változókat illetően nem tér el szisztematikusan a populáció paramétereitől, tehát a felhasznált adatbázis a nem, az életkor és az iskolai végzettség tekintetében reprezentálja Szeged lakosságát. Az előbbi állítás alátámasztására a Központi Statisztikai Hivatal által kiadott forrásokkal vetettük össze az adatokat.

A társadalmi csoportok területi eloszlásában tapasztalható különbségeket a Duncan házaspár (1973) által kidolgozott disszimilaritási indexszel mértük, amely azt mutatja, hogy két népességcsoport térbeli elhelyezkedése mennyiben tér el a szegregációmentes állapottól. „A számítás lényege abban áll, hogy két kiválasztott csoport területegységek szerinti százalékos megoszlásai területegységenkénti különbségeinek abszolút értékeit összegzik, és osztják kettővel” (Csanádi–Ladányi 1992:94, idézi Csizmady 2003). Az index értéke 0 és 100 között mozoghat – a teljesen szegregációmentes állapotban az alsó határérték felé mutat, míg a teljes elkülönülés esetén a felső irányába mozdul el (Cséfalvay 1994).

„Szokás az indexet olyan módon is értelmezni, mint azoknak a részarányát, akiknek más területegységekben kellene lakniuk ahhoz, hogy a két megoszlás egyenletes legyen. Abban az esetben, ha a két vizsgált megoszlás a sokaság két kiemelt csoportjára vonatkozik, disszimilaritási indexről, abban az esetben pedig, amikor egy kiemelt csoportot az összes többi csoport eloszlásával vetünk egybe, szegregációs indexről beszélünk” (Csanádi–Ladányi 1992:94, idézi Csizmady 2003). A disszimilaritási index képlete:

$$D = \frac{1}{2} \sum_{i=1}^N \left| \frac{b_i}{B} - \frac{w_i}{W} \right|$$

Hipotézisek

Hipotéziseink megfogalmazásához a témába vágó szociológiai és szociálpszichológiai elméleteket, illetve a szegedi központi statisztikai adatokat vettük alapul. Kiindulópontunk, hogy (1) Szeged város népessége bizonyos – társadalmi rétegződést befolyásoló – tényezők szempontjából nem egyenletesen oszlik el a térben. Blau (2004) nyomán ilyen kulcsfontosságú attribútumnak tekintettük a nemet, az életkort, az etnikumot, az iskolai végzettséget, a foglalkozási csoportot, a családi állapotot, a jövedelmet és a lakás állapotát. Összefoglalva: a társadalmi rétegződés a térben válik igazán kézzel foghatóvá, mégpedig különböző szociálökológiai jelenségek – például a szegregáció – során. Feltételezzük, hogy (2) a legmagasabb szocioökonomiai státussal rendelkezők esetében erősebb térbeli koncentráció és egyúttal elkülönülés figyelhető meg, mint a középrétegek esetében.

Következő feltevésünk, hogy (3) a város társadalmi-térbeli szerkezete és a válaszadók mentális térképe eltér egymástól. Végül utána járunk annak, hogy (4) egy városrész negatív megítélése, elutasítása leggyakrabban valóban az etnikai sztereotípiákból ered-e.

A legfontosabb változók és fogalmak

A legfontosabb változókat a következőképp is lehet csoportosítani: 1. demográfiai és strukturális ismérvek (nem, életkor, iskolai végzettség stb.); 2. a lakóközletre vonatkozó változók (városrészek, funkcionális tagozódás); 3. a mentális térképhez szükséges változók (városrészekre vonatkozó vélemények és sztereotípiák).

Az általunk használt legfontosabb fogalom a *szegregáció*, amelyet Szelényi Iván (1990:106) értelmezésében használunk: „Társadalmi szegregációnak nevezzük azt a jelenséget, ha a társadalmi rétegek (foglalkozási csoportok) a települések urbanisztikailag többé-kevésbé egységesnek tekinthető övezeteiben következetesen eltérő arányban laknak, vagyis azt, ha kedvezőnek minősíthető övezetekben a magasabb, a kedvezőtlen övezetekben az alacsonyabb állású rétegek élnek kiemelkedő arányban.”

Mivel a hagyományos városrészek szerinti területi felosztás sok esetben nehézkessé tette volna az egyes övezetek jellemzőinek összefoglalását, ezért átvettük a statisztikai hivatal felosztását. A *funkcionális tagozódás* kialakításakor a vizsgálandó körzethez tartozó definíciókat a népszámláláskor használt, illetve a területrendezéshez kapcsolódó fogalmak ötvözéseként határozták meg. Az így létrehozott zónák figyelembe veszik a geográfiai elhelyezkedést, az épített környezetet és a lakóépületek jellegét, valamint a térhasználatot (pl. lakóövezet, belváros stb.) (Kovács 2003). E változó létrehozásához a válaszadók által megjelölt tradicionális városrészt használtuk fel, amelyet a megkérdezettek saját lakóhelyükként megjelöltek. Előtte azonban ezt a változót is meg kellett „tisztítani”, melyhez a választókerületi kódokat²⁸ és az utcaneveket használtuk. A dolgozatban a városrészek és funkcionális körzetek szerinti területi csoportosítást egyaránt alkalmaztuk.

A szegregáció elméleti áttekintése

Az alábbiakban azokat a szociológiai elméleti törekvéseket mutatjuk be, amelyek kifejezetten a szegregáció jelenségét próbálják megmagyarázni.

Annak ellenére, hogy az irányzat alapjait Max Weber fektette le egyik nagyon jelentős tanulmányában, a *történeti-szociológiai* megközelítés sohasem tartozott a városso-

---

28 A választókerületi felosztást azért nem tartottam szerencsésnek, mert nem fedi le pontosan a hagyományos városrészeket.

ciológia homlokterébe. Weber a nyugati városfejlődésben is a kapitalizmus bölcsőjét látta, amelyben felbomlik a feudális előírtságok általi rend, ezért a nagyvárost „egyének laza homokkupacaként” szemlélte (Nemes–Szelényi 1967). Ami ebből a távoli perspektívából nem volt látható – azaz a társadalmi szegregáció – azt e hagyomány követői mégis felfedezték, például Gideon Sjoberg a preindusztriális város kapcsán. Erdei Ferenc szintén úgy vélte, hogy a településstruktúra jellegét a társadalmi-történeti viszonyok egyedisége adja (Szelényi 1973).

A homokkupac-szemlélettel teljesen ellentétes alapgondolatot vall a *humán ökológia* klasszikus ága. E megközelítés fő képviselői – Robert E. Park, Ernest W. Burgess és Roderick D. McKenzie – összekapcsolták a társadalmi és a térbeni egyenlőtlenségeket. Összefüggést feltételeztek a társadalmi élet fizikai feltételei és a társadalmi kapcsolatok, a kultúra, a politika között. Park tézise ma is figyelemreméltó: „*a város nem csupán fizikai mechanizmus, nem egyszerűen művi létesítmény, hanem egyben különböző társadalmi intézmények, s azokhoz kapcsolódóan tradíciók, társadalmi szokások, attitűdök és érzelmek összessége*” (Nemes–Szelényi 1967:81). A klasszikus humán ökológia harmincas évekkel kezdődő hanyatlása a statisztikai-demográfiai elkötelezettségű *neoortodox ökológia* felemelkedésével teljesedett be.

Otis D. Duncan és Beverly Duncan (1973) szerint a társadalmat az ökoszisztéma részeként kell vizsgálni, mégpedig az „ökológiai komplexum” (fizikai környezet, népesség, technika, társadalmi szervezet) segítségével. Míg a klasszikus irányzat lényegét a településkutatásban, az esettanulmányokban kereshetjük, addig a neoortodox megközelítés makroszociológiai aspirációkat támaszt az ökológiával szemben, melyet interdiszciplináris elméletként képzel el. Szelényi (1973) úgy véli, hogy a nagyigényű elképzelésekből, mindössze a szegregáció és a vonzaskörzetek színvonalas, ám szimplán statisztikai leírása valósult meg.

A klasszikus humán ökológia korai kutatásai rámutattak a városövezetek létre, továbbá a területi egységek funkcionális differenciáltságára, népesség-összetételük különbözőségére. Elméleteiket városszerkezeti modellek (koncentrikus zónák, szektorok, többmagvú városmodell) formájában is megfogalmazták. McKenzie szerint a természetes övezetek kialakulása öt fő folyamat eredménye. A (1) koncentráció során egy népességcsoport aránya növekszik valamely városrészen belül. Idővel az egyre növekvő népességcsoport kialakítja élettevékenységének kereteit, társadalmi intézményeit és normáit, ez a (2) centralizáció. A (3) szegregáció során a városrész nemcsak területileg, hanem társadalmilag is „elkülönböződik” a város többi részétől. Egy új népességcsoport (4) inváziója esetén a régi egy ideig ellenáll, majd bekövetkezik a (5) szukcesszió, amellyel az újonnan érkezettek veszik birtokukba a területet. Végső soron a szukcesszió nem más, mint különböző tartalmú szegregációk egymásutánisága (Cséfalvay 1994, Szelényi 1973).

A szegregáció a népesség bizonyos elemeinek ökológiai megoszlásában tapasztalható egyenlőtlenséget igyekszik megragadni. Ez statisztikailag azt jelenti, hogy „egyes társadalmi csoportok – a saját összlétszámukhoz viszonyítva – a többi társadalmi csoporttól eltérő arányban, eltérő súllyal vannak jelen a város bizonyos területein” (Cséfalvay 1994:255). A klasszikus humán ökológia a szegregáció (és a többi ökológiai folyamat) meghatározásakor lényegét tekintve gazdasági szempontokat vizsgált (ahogy Burgess is az átmeneti övezet kialakulásának magyarázatakor), mint a lakbér és a telekár. A már bemutatott folyamatok törvényszerűsége abban áll, hogy ezek összefüggnek az eszközök és társadalmi értékek, társadalmi presztízs allokációjával. Walter Firey arra hívta fel a figyelmet, hogy ha csak az eszközök allokációjával számolunk, akkor a Boston központi negyedének, Beacon Hillnek rég slummá kellett volna válnia. Ehelyett a terület megtartotta magas presztízsét és nem esett át a szukcesszió. Firey magyarázata, hogy a szimbólumokat is lehet ökológiai változóként kezelni, összekapcsolva a város ökológiai folyamatait a társadalmi allokációs rendszerrel (Nemes–Szelényi 1967). Vélekedését később Herbert Gans is alátámasztotta.

A szegregáció mértékének meghatározásához – egyszerűsége miatt – leggyakrabban a Duncan házaspár által kidolgozott disszimilitási indexet használják az empirikus kutatásokban. Azonban meg kell jegyezni, hogy Eshref Shevky és Wendell Bell társadalmi övezet indexrendszerének aktualizált változatát szintén alkalmazzák a faktorökológiai vizsgálatoknál.²⁹

Mentális térkép a szegregáció vizsgálatában

Bár a mentális/kognitív térképezés nem kifejezetten a szegregáció kutatására szánt és használt módszer (valójában ennél sokkal többet rejt magában), a következőkben áttekintjük ennek elméleti lehetőségét.

Roger M. Downs és David Stea (2006:598) szerint „a kognitív térképezés olyan absztrakció, amely magába foglalja azokat a kognitív, illetve mentális képességeket, amelyek segítségével összegyűjtjük, rendezzük, tároljuk, valamint manipuláljuk a körülöttünk lévő térre vonatkozó információt.” A mentális térképezés egy (pszichikai) cselekvési folyamat, amely során az emberek a térre vonatkozó információkat megjegyzik, kódolják, raktározzák és dekódolják. A tevékenység eredménye a térbeli valóság tudati leképeződése. A városrészek reprezentációihoz, a mentális terekhez különféle asszociációk is társulnak (Letenyei 2006).

A szegregáció kutatása felől az egyik legfontosabb megállapítás, hogy egy település vagy táj a mentális térképekben különböző mozaikokra, *határokkal elkülönített* jelleg-

²⁹ A rendszer három indexet tartalmaz: „társadalmi státusz” (foglalkozás, iskolai végzettség), „urbanizáció” (termékenységi mutató, női foglalkoztatottság, családi házak aránya) és a „szegregáció” (etnikai csoportok ökológiai megoszlása) (Szelényi 1973).

zetes területekre bomlik. Egy határ – amelyet nem feltétlenül jelölnek a térképek – sajátos társadalmi-kulturális miliővel rendelkező területeket választ el egymástól. Eltérő szimbólumok jelzik az egyes csoportok által „felügyelt” területeket, ahol szabályozzák a belépési feltételeket. A különböző társadalmi csoportoknak más-más eszközei vannak a korlátok, határok felállítására és átlépésére is (pl. graffitik, térfelügyelő kamerák, biztonsági kapuk stb.).³⁰ Ezek a térbeli keretek jellegzetes mintákat „programoznak” az ott tartózkodók viselkedésébe (pl. egy könyvtár vagy egy bevásárlóközpont esetében). A városstervezés gyakran tudatosan él bizonyos területek imázsának felépítésével és piaci pozicionálásával, építve a hozzájuk kötődő képzetekre, információkra. Mint azt a *gerrymandering*-jelenség mutatja, igen komoly visszaélésre ad lehetőséget, ha a „hivatalos” határokat szándékosan úgy alakítják ki, hogy abban valamilyen társadalmi csoport homogén egységet alkosson (pl. választási vagy beiskolázási körzeteknél) (Cséfalvay 1994, Ott 1996). Ennek veszélye különösen fontos társadalmpolitikai eszközzé avatja a szegregáció kutatását.

A mentális térképezés módszertana nem rendelkezik egységes elméleti kerettel, melyhez igazodhatna, éppen ezért a kutatók egyaránt élnek a kvalitatív, illetve a kvantitatív adatgyűjtés és feldolgozás lehetőségeivel. A *tisztán kvantitatív* adatfelvételek mindössze arra képesek, hogy bizonyos objektívnek tekintett térelemek (a Szeged Studies 2007 esetében városrészek) ismertségét mérjék, kiegészítve a megkérdezettek sztereotípiáival. Lehetséges *tisztán kvalitatív*, részvevő megfigyelés során történő adatgyűjtés is, vagy a *térképraajzoltatás* más módszerekkel való kombinálása (pl. interjú vagy kérdőív). A *kötetlen felidézés*-elvű rajzoltatás mellett/helyett hasznosnak bizonyulhatnak *kész térképekből vagy fényképekből* kiinduló mentális térképek is, melyek jó lehetőséget kínálnak a konstrukció feltárására is (Letenyei 2006). Egy település lakóinak mentális térképét különösen életszerűvé, dinamikusá teszi a kapcsolathálózati-megközelítéssel való együttes alkalmazás (Letenyei 2001).

Ahhoz, hogy mentális térképről beszélhessünk, az adatgyűjtés során egyfelől a térre vonatkozó információkat kell gyűjtenünk, melyek mellett a megkérdezett véleményét tükröző analitikus adatokra is szükség van. Kevin Lynch nyomán az első csoportba a következőket sorolhatjuk: (1) mentális terek neve és kiterjedése, (2) törésvonalak, határok, (3) tájékozódási pontok, (4) útvonalak, (5) csomópontok. A válaszadó véleményét nem csak nyílt végű kérdésekkel lehet kutatni, hanem az Osgood-féle szemantikus differenciál skálával is, amellyekkel relációkat is fel tudunk állítani (Letenyei 2006, Cséfalvay 1994).

30 A „kint-bent” és a „közel-távol” szembenállás lényeges dimenziója a bizonyosság és a bizonytalanság, melynek fokozatait Michel Crozier a hatalmi hierarchiával kapcsolta össze (Bauman 2002). Eszerint a tér és a társadalmi rétegek hierarchiája analóg egymással, ugyanis minél lejjebb megyünk a társadalmi ranglétrán, egyre zsugorodik a mindennapi mozgástér (aktivitási tér) és kognitív, észlelt tér (Cséfalvay 1994).

A mentális térkép és a hozzá közelálló alkalmazási területe – a rugalmas módszertani keretekhez híven – ugyancsak nagyon széleskörű. A településfejlesztési és tudományos célú kutatások mellett felhasználható az ingatlanpiaci elemzésekhez vagy különböző helyi relevanciájú szociálpolitikai és egyéb programok előkészítéséhez.

A Szeged Studies 2007 adatbázisában a megkérdezettre vonatkozó adatok mellett (nem, életkor, lakókönyék stb.) megtalálhatók a mentális térkép elemeire, a városrészekre, illetve az azokra vonatkozó tudáselemek és vélemények, tehát alkalmas a válaszadók mentális térképének szerkesztésére.

Városövezetek, társadalmi folyamatok (1960–1990)

A következőkben – a történetiséget hangsúlyozandó – Szelényi Iván Konrád Györggyel közösen végzett hatvanas évek végi empirikus kutatásából idézünk fel néhány gondolatot. Szelényi (1990) szerint Szeged fejlődése sokkal organikusabb, mint Pécsé, mivel a csongrádi megyeszékhelyen már a 19. század végén olyan városközpont alakult ki, amely képes egy száz-kétszázezres lélekszámú település központjaként funkcionálni.

Szelényi a várost urbanisztikailag nagyjából egységes övezetekre osztotta: városmag a (1) *belváros*, amelyet körülvesz az átmeneti övezet két szakasza, a (2) *leromló, avuló* és a (3) *zöldövezeti*, színvonalas szakasz, az (4) *ipari lakótelep*, a (5) külső gyűrűben lévő *családi házas telepek*, és az (6) *új lakótelep*. Az övezetek tulajdonságait három tényező szabja meg: a lakásosztály szerinti összetétel, funkcionális jellemzőik, és a történeti egységük.

Infrastrukturálisan fejlett a belváros, a javuló átmeneti zöldövezet és az új lakótelep – itt élt a népesség magasabb társadalmi státusú 40 százaléka (szellemi foglalkozásúak, vezető beosztásúak stb.). A maradék három övezetről, ahol a szegediek többsége lakott, ennek az ellenkezője mondható el. Az alacsony színvonalú területeken fizikai foglalkozásúak lakóhelyei voltak 70 százalékban, amelyek igazolták az övezetek közti társadalmi szegregációt.

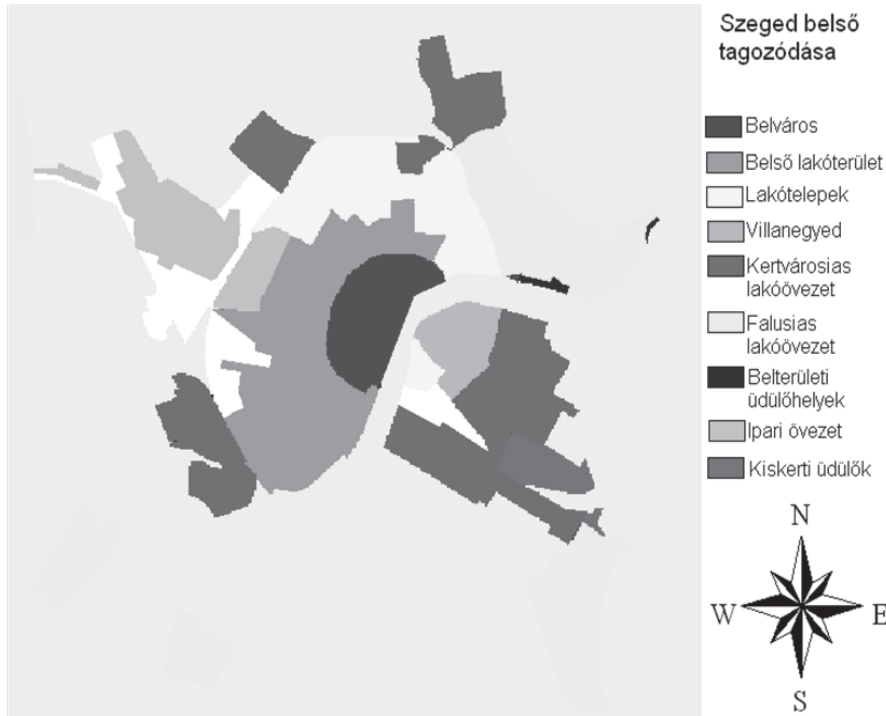
A városban lezajlott mozgásfolyamatok nemhogy csökkentették az elkülönülést, hanem a lakáspolitikai révén még erősítették is. A magasabb státusúak új lakótelepi lakásokhoz jutottak, míg a fizikai dolgozók és a munkáscsaládok a külső családi házas övezetekben és a leromló átmeneti övezetekbe szorultak ki, ezzel egy időben a már avuló átmeneti övezet és az ipari lakótelepek további leromlását siettették (Szelényi 1990).

Az 1980-as népszámlálás alapján a statisztikai hivatal szakemberei Szegedet kilenc építészetileg és funkcionálisan elkülönülő részre osztották. Az elhatárolt egységek nagy

különbségeket mutatnak a beépítettség, a laksűrűség, a fejlődés iránya, a lakosság foglalkozása, korstruktúrája, lakásviszonyai stb. tekintetében (KSH 1983).³¹

Funkcionális tagozódás

Mint már említettem, dolgozatomban a tradicionális városrészek mellett a statisztikai hivatal területi beosztását is használtam. A funkcionális kategóriák alkalmazásának egyik előnye, hogy nem koncentrikus körök szerinti, „szervetlen” övezeteket határol le, hanem tekintettel van egy-egy környék építészeti, geográfiai és térhasználati jellegzetességeire is. A másik mellette szóló érv, hogy általa könnyebben kifejezhetők bizonyos összefüggések (pl. a Lakótelepek vagy a Falusias lakóövezet lakóinak iskolai végzettsége, jövedelme stb.). A területi csoportosító változót a hagyományos városrészek kódjainak aggregálásával hoztam létre. Az egységek elhelyezkedését az 1. ábra mutatja.

1. ábra

Szeged belső funkcionális tagozódása a 2001-es népszámlálás alapján

(Forrás: Mucsi et al 2007)

31 1. Belváros (történelmi városközpont); 2. Belső városrész; 3. Belső lakóövezet; 4. Külső lakóövezet (Hattyas-, Ságvári-, Béke- és Petőfitelep, Szentmihálytelek); 5. Lakótelepek; 6. Csatolt települések (Algyő, Gyálárét, Kiskundorozsma, Szőreg, Tápé); 7. Ipari terület; 8. Egyetemi városrész; 9. Külterület.

A minta összetételéből adódóan bizonyos területi egységekhez kisszámú eset tartozott, ezért ezek egy részét kizártam (Belterületi üdülőhelyek) vagy egyedi elbírálás alapján beolvasztottam valamely nagyobb egységbe (az Ipari övezetet a Falusias lakóövezettel, a Kiskerti üdülőket a Kertvárosias lakóövezettel). Végeredményképp az első hat kategóriával dolgozhattam.

A következő alfejezet szerepe, hogy egy általános képet nyújtson Szeged népességének fontosabb demográfiai jellemzőiről, amelyek tükrében a később bemutatott területi egységek markánsan eltérő jellegzetességei élesebben kirajzolódnak.

Szeged társadalmi összetétele

Népesség

Szeged Magyarország negyedik legnépesebb, egyúttal Csongrád megye legnagyobb városa. A statisztikai hivatal adatai szerint 2007. január 1-jén a lakónépesség 164 883 fő volt.

Jelentős a népességmozgás, mivel iskolavárosként magas az ideiglenesen itt tartózkodók száma, továbbá előfordulnak a külföldi munkavállalók is. Mindezek mellett fontos, hogy a külterületre, agglomerációba költözést a szociálisan hátrányos helyzetűek mellett magasabb társadalmi státusúak is előnyben részesítik, vállalva az ezzel járó napi ingázást³² (*Szeged Megyei Jogú Város Antiszegregációs Terve 2007*, a továbbiakban: ASZT).

A 2001-es népszámlálás szerint a népesség nemzetiségi és etnikai megoszlása: 93,5% magyar, 0,7% cigány, 0,6% német, 0,5% szerb, 0,2% román, 0,2% szlovák, 0,1% horvát, 5,9% egyéb. Esetünkben a cigány népesség száma a fontos, amely kb. 1100–1200 főre tehető.

A kilencvenes évektől csökkent a város lakossága, egyrészt a természetes népmozgalom negatívba fordult egyenlege, másrészt a vándorlási nyereség mérséklődése következtében. Sőt, a környező kisebb településekre többen költöztek a városból, mint fordítva. Ez a folyamat az olcsóbb és bővebb telekkínálat mellett az ipari foglalkoztatottságban jelentkező visszaesésnek is betudható, és egyben fontos magyarázat a megyeszékhely jelenlegi foglalkozás-szerkeztére vonatkozóan. Összefoglalva: a város népessége 1990 és 2001 között több mint másfélszer fővel fogyott. Ez a tendencia addig folytatódott, míg Szeged 2005-ig lakóinak 4 százalékát elveszítette, majd a 2005-ös 161 ezer főről két év alatt a népesség 165 ezer főre ugrott (KSH 2007). A következőkben a statisztikai hivatal és a Szeged Studies 2007 adatait összevetve megbizonyosodhatunk mintánk reprezentativitásáról is.

---

³² A KSH 2005-re vonatkozó adatai alapján a szegedi agglomerációs térség lakónépessége több mint kétszázezer fős (201 307 fő) (KSH 2005).

A nemek aránya és a korösszetétel

2005-ben Szeged lakosságának több mint 54 százaléka volt nő, számuk csaknem 14 ezer fővel haladta meg a férfiakét: ezer férfira 1188 nő jutott. A KSH (2007) adataiból kiemelendő, hogy nőtöbbség mértéke a százezer főnél népesebb vidéki városokkal összevetve kiugróan magas, ezek szerint a csongrádi megyeszékhely a leginkább elnőiesedett.

A 2007-es Szeged Studies adatbázisában első ránézésre hasonló arányt fedezhetünk fel: a 2548 válaszadó 57,5 százaléka nő ($n=1466$) és 42,5 százaléka férfi ($n=1082$). Azonban a χ^2 -statisztikával végzett eloszlásvizsgálat alapján el kell vetnünk a nullhipotézisünket³³ ($\chi^2=12,821$; $df=1$; $p=0,000$; $\alpha=0,05$), ezért súlyozással kell módosítani a nemi arányokon.

Szeged lakóinak korösszetételét – az országos tendenciával összhangban – leginkább a népesség öregedése határozza meg, amely az alacsony termékenységnek és az életkor kitolódásának köszönhető. 2005-ben a lakosság 13 százaléka volt 15 évesnél fiatalabb, 72 százaléka 15–64 év közötti és 15 százaléka 64 éven felüli volt. Az öregedési index a 2001-es 94-ről 115-re nőtt, tehát 2005-re az öregkorúak kerültek túlsúlyba (KSH 2007).

Az elemzett minta a 18 év alattiakra nem terjedt ki ezért nyilván más kor megoszlás jellemzi, mint a statisztikai hivatal adatait. Esetünkben a kerekített átlagéletkor 46 év ($N=2528$). A korcsoportokat úgy alakítottam ki, hogy megközelítőleg négy egyenlő részre osztottam a válaszadókat életkoruk szerint: az elsőbe a 19–32, a másodikba a 33–46, a harmadikba a 47–59 évesek tartoznak és végül a legidősebbek 60–75 évesek.

Keresztábra-elemzés során a férfiak esetében legfiatalabb korcsoportban a megfigyelt gyakoriság jelentősen meghaladta az elvárt gyakoriságot, mely azt mutatja, hogy a 19–32 év közötti férfiak nagyobb arányban szerepelnek a mintában, mint ahogy azt elvárnánk. A 47–59 éveseknél viszont ennek ellenkezőjét tapasztaljuk ($\chi^2=17,702$; $df=3$; $p=0,001$; $\alpha=0,05$; $N=2528$). Ha megnézzük a szegedi lakosság korfáját, láthatjuk, hogy a 20–34 évesek milyen nagy arányban vannak jelen, továbbá a nőtöbbség a legfiatalabb korcsoportokat kivéve végig dominál.

Családi állapot

A 15 éves és idősebb népesség családi állapot szerinti összetételében az elmúlt évtizedek tendenciái 2001 és 2005 között is folytatódtak: a házasságkötések számának visszaesésével és a családalapítás idejének kitolódásával a házások aránya mindkét nemnél jelentősen csökkent, az özvegyek, a nőtlenek/hajadonok aránya nőtt (KSH 2007). A 2005-ös mikrocenzus és a 2007-es Szeged Studies adatainak megoszlását az 1. táblázat mutatja (vegyük figyelembe, hogy a KSH adatai a 15 éves és idősebb népességre vonatkoznak).

33 $H_0: P_H=0,46$; $P_n=0,54$.

Családi állapot	2005. évi mikrocenzus	Szeged Studies 2007
Nőtlen/hajadon	35%	27% (n=683)
Házias	42%	52% (n=1324)
Elvált	12%	14% (n=343)
Özvegy	11%	7% (n=182)
Összesen:	100%	100% (N=2532)

1. táblázat

Szeged lakosságának családi állapota két vizsgálat alapján

A családi állapot és a korcsoportok összevetése alapján megállapíthatjuk, hogy a 19–32 évesek körében a nőtlenek/hajadonok aránya, illetve élettársi kapcsolatban élés a döntő, amely összhangban van az általános trenddel, miszerint a házasság és családalapítás egyre későbbi életkorokra tolódik. A két idősebb korcsoportnál a házások és az elváltak aránya magas, míg a 60 év felettiéknél a házások mellett nagy arányban találunk özvegyeket, ezen belül 86 százalékban nőket ($\chi^2=1497,102$; $df=24$; $p=0,00$; $N=2519$). Mindkét mutató szerint erős pozitív együttjárás jellemzi a kort és családi állapotot ($\phi=0,771$; $C=0,611$).

		CSALÁDI ÁLLAPOT ÖSSZEVONT KATEGÓRIÁK SZERINT				Összesen	
		nőtlen/hajadon	házias	elvált	özvegy		
KOR-CSORPORTOK	19-32 évesek	n	521	137	13	0	671
		%	77,6	20,4	1,9	0	100
	33-46 évesek	n	102	409	95	3	609
		%	16,7	67,2	15,6	0,5	100
	47-59 évesek	n	42	410	152	45	649
		%	6,5	63,2	23,4	6,9	100
	60 év feletti	n	17	362	81	130	590
		%	2,9	61,4	13,7	22,0	100
	Összesen:	N	682	1318	341	178	2519
		%	27,1	52,3	13,5	7,1	100

2. táblázat

A családi állapot egyszerűsített kategóriái korcsoportonként

Iskolai végzettség

Szeged népességének iskolázottsága a város nagyságrendjének és funkcionális szerepkörének megfelelően hagyományosan magas fokú. A 2001-es népszámlálás óta folyamatosan nőtt a magasabb szintű végzettségek száma, ezzel párhuzamosan csökkent azok aránya, akik az iskolaköteles korukig nem végeztek el az általános iskolát. 2005-ben a 18 éves és idősebb népességének már több mint 58 százaléka érettségivel, a 24 éven felülieknek 22 százaléka egyetemi vagy főiskolai diplomával rendelkezett (KSH 2007).

A 2007-es mintában a válaszadók több mint harmada felsőfokú végzettségű, ugyanekkora hányada érettségizett, egyötöde rendelkezik szakmunkás vagy szakiskolai bizonyítvánnyal, és hozzávetőleg egytizedük végzett legfeljebb nyolc vagy annál kevesebb osztályt. Utóbbi kategória kiváltképp a 60 éven felüliekre jellemző, míg a legtöbb diplomást a 33–46 évesek között találjuk (a legfiatalabbak alkalmasint még ezután szereznek felsőfokú oklevelet). A szakmunkás és szakiskolai végzettség egyedül a 47–59 éveseknél kiugróan magas ($\chi^2=146,91$; $df=9$; $p=0,00$; $\alpha=0,05$; $N=2538$).

Gazdasági aktivitás és foglalkozási ágazat

Az elmúlt évtizedekben tapasztalható gazdasági aktivitás szerinti átrendeződés napjainkban nem változik jelentősen, így a 2005-ös mikrocenzus idején a foglalkoztatottak aránya 40 százalék körüli volt. A munkanélküliek aránya emelkedett 2001-hez képest, 2005-re elérte a 4 százalékot (KSH 2007).

Az általunk elemzett mintában ennek épp az ellenkezőjét találtuk: a foglalkoztatottak aránya 57 százalék ($n=1443$). Az eltérést egyfelől magyarázhatja a 18 év alatti lakosság hiánya is, de hipotetikusán azt is feltételezhetjük, hogy például a munkanélküliek, a háztartásbeliek és a szociálisan segélyezették térbeli eloszlása jellegzetes mintázottsággal bír, amely rejtve marad a mintavételen alapuló vizsgálat során. Magyarán a hátrányos helyzetű csoportok néhány kisebb területi egységben (háztömbben, utcában stb.) koncentrálódnak.

A foglalkoztatottak számának csökkenése – a rendszerváltás után – a különböző mértékben érintette az egyes gazdasági ágazatokat. A termelő ágazatok részesedése jelentősen visszaesett, miközben a tertiér szektor relatív súlya egyre növekedett. 2005-ben a Szegeden foglalkoztatottak 72 százaléka dolgozott szolgáltatási jellegű ágban, az ipar részesedése mintegy 27 százalékot tett ki, míg mezőgazdaság az aktív munkaerő mindössze 2 százalékának biztosít megélhetést.

Népsűrűség, laksűrűség

Az imént áttekintett alapvető demográfiai adatok segítségével egy általános, s egyúttal sematikus képet kaptunk Szeged társadalmi összetételéről mindeközben mellőzve

térbeliség dimenzióját. A továbbiakban a város össznépségének jellemzésétől – az egésztől a rész felé haladva – eljutunk az egyes városrészekig.

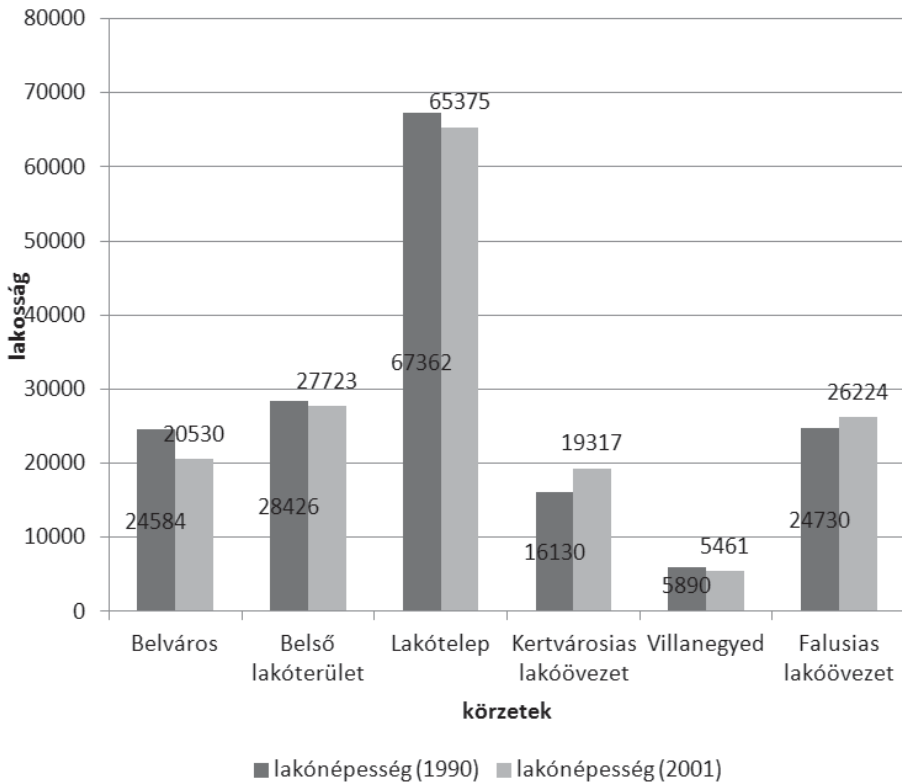
		Laksűrűség	
		alacsony	magas
Népsűrűség	alacsony	nagyvárosok peremén található kertes elővárosok	falvak
	magas	nagyvárosi luxus bérházak	nagyvárosok leromlott állapotú lakónegyedei

2. ábra

A népsűrűség és a laksűrűség összefüggése (Cséfalvay 1994:10 nyomán)

A tér – ebbe beleértendő a személyes, az aktivitási és az észlelési tér – olyan szűkösen rendelkezésre álló jószág, mely önmagában is befolyásolja a társadalmi rétegződést. Minél nagyobb egy területi egység nép- és laksűrűsége, annál kevésbé biztosítja az ott lakók számára a megfelelő személyes teret, annál alacsonyabb az ingatlanok piaci értéke és nem utolsósorban a presztízse. A 2. ábra a két mutató összefüggését szemlélteti.

Szeged 2007-re számított népsűrűsége 587,1 fő/km². A lakásállományra vonatkozó legfrissebb adat 2005-ös, mely szerint 224 fő jut száz lakásra (KSH 2007). A szemléltetés kedvéért: a laksűrűségi mutató a Belvárosban a legkedvezőbb (1,89 fő/lakás), melyet 2,41 lakos/fővel a Belső lakóterület követ. A 3. ábra a statisztikai hivatal által meghatározott funkcionális városrészek népességváltozását mutatja.

3.ábra

A lakónépesség változása 1991 és 2001 között (Forrás: Mucsi et al 2007)

A lakónépesség két funkcionális városrészt kivéve (Kertvárosias és Falusias lakóövezet) mindenhol csökken. Ha ezt a jelenséget csupán a kedvezőtlen népesedési trenddel kívánánk magyarázni, magában nem állná meg helyét, mert a tapasztalt növekedéssel nem számol. Tímár és Váradi (2000) nyomán az egyidejű ellentétes folyamatok mögött feltételezhetünk egy közös faktort is: a kiterjedt alföldi városokban egyfajta „belső szuburbanizáció” zajlik, melynek során a városmaghoz közeli területek népessége csökken és a távolabb fekvő (de még településhatáron belül lévő) városrészeké nő.

A térbeli elkülönülés vizsgálata

Nem, életkor és etnikum

Strohmeier (2004) észak-rajna-vesztfáliai kutatásokra vonatkozóan leírja, hogy a szubur-banizáció nyomán az élethelyzet és az életmód növekvő polarizálódásának lehetünk tanúi, s a folyamatból egy konvergens szociális, etnikai és demográfiai szegregáció bontakozik ki. A legmagasabb szegénységi rizikót a gyermekeknél találjuk, illetve a gyermeküket egyedül nevelő anyáknál, akik általában „nem németek” és az eufemisztikusan csak „sajátos fejlődési igényűnek” nevezett szegényszigetekben koncentrálódnak. Ennek tükrében érdemes megnézni, vajon Szegeden is ezen változók mentén alakul-e ki a lakóhelyi elkülönülés.

A *nemek* és a területi egységek összefüggésének vizsgálata akkor nyer értelmet, ha olyan esetekről van szó, amikor a válaszadók nem élnek párkapcsolatban, ezért minden egyéb együttélési formát ki kell zárni a családi állapotra vonatkozó adatok transzformálásával. Azonban azt a feltételezést, miszerint a használt területi kategóriák és a nemek között korrelációs viszony állna fenn a keresztábra-elemzés eredményei nem támasztják alá.

A *családi állapotot* illetően a funkcionális tagozódás szempontjából állapíthatunk meg szignifikáns összefüggést: a nőtlenek/hajadonok, elváltak és a Lakótelepek között, illetve a házások és a Kertvárosias lakóterület között ($\chi^2=42,762$; $df=27$; $p=0,028$; $\alpha=0,05$; $N=2493$).

A *korcsoportokat* tekintve a keresztábráról – a korrigált reziduális segítségével – azt olvashatjuk le, hogy a legidősebbek esetében a Belvárosban a megfigyelt gyakoriság jelentősen meghaladja az elvárt gyakoriságot – a statisztikai próba azonban nem szignifikáns.

A Szeged Studies kutatás során nem kérdezik a válaszadó etnikai kötődését, hanem a kérdezőbiztosoknak kell eldönteniük, hogy roma származású volt-e az adatközlő. 31 esetben (1,2%) ezt egyértelműen állították, további 39 személynél (1,5%) nem tudták meghatározni. Figyelembe véve a város kisebbségi megoszlását azt mondhatjuk, hogy a minta jól tükrözi a cigány népesség arányát. Az etnikum és a tradicionális városrészek összevetésében az Északi városrészt és Móravárost emelhetjük ki, azonban a cellákba eső elemszám nagyon alacsony (5 és 4), ráadásul a khi2-statisztika alapján meg kell tartanunk a nullhipotézisünket. Nem mutat összefüggést a funkcionális tagozódás szerinti vizsgálatunk, ezért feltételezhetjük, hogy a fenti esetekben nem beszélhetünk etnikai szegregációról.

Noha eredményeink nem igazolták Strohmeier tapasztalatait, más kutatásokból ismerünk olyan területeket, ahol az etnikum, a demográfiai jellemzők és a szociális helyzet összefonódva szegregációt alkotnak (pl. Móravárosban a Cserepes sor egy részén és Kiskundorozsmán a 48-as átkötő út-Búza utca-Északi sor-Sziksósi út által határolt városrész [ASZT 2007]).

Iskolai végzettség

Az iskolázottság területi mintázottságát háromféle módszerrel vizsgáltuk: varianciaanalízissel, keresztábra-elemzéssel és a Duncan-féle szegregációs index kiszámításával.

A végzettség iskolai évekké alakításával, magas mérési szintű adatokkal is tudunk dolgozni, ezért lehetséges varianciaanalízist végezni. Ésszerűnek tűnik, hogy a funkcionális tagozódást tekintsük csoportosító változónak, mert ez kevesebb összehasonlítást eredményez, és így megtudhatjuk, hogy mely területi egységek átlagai között van különbség.

Az elvégzett próba szignifikáns ($F=29,109$; $p=0,000$; $\alpha=0,05$; $\sigma=2,9$; $N=2437$), vagyis a kategóriák átlagai között kimutatható az eltérés. Az egyszempontú varianciaanalízis homogenitás-tesztjével meghatározhatjuk a hasonló jellemzővel bíró területeket (a statisztika értéke= $29,625$, $df_1=5$, $df_2=2428$, $p=0,000$; $\alpha=0,05$). A legalacsonyabb átlaggal a Falusias lakóövezet rendelkezik (12; $n=486$). Középen találjuk Lakótelepeket (12,5; $n=571$), a Kertvárosias lakóövezetet (13; $n=163$) és a Belső lakóterületet (13,3; $n=742$). A legmagasabb átlagot a Belváros (13,8; $n=230$) és a Villanegyed (14,1; $n=242$) éri el.

A 3. táblázat azt mutatja, hogy az iskolázottsági kategóriák mely városegységekkel függnek össze szignifikánsan (amely a korrigált reziduális segítségével olvasható le a keresztábráról). Az átláthatóság kedvéért az egyes kategóriák mintabeli megoszlását is szerepeltettük.

Kategória	Tradicionális városrész	Funkcionális tagozódás
8 osztály vagy annál kevesebb 11% ($n=264$)	Kiskundorozsma, Sziksós	Falusi lakóövezet, Beelterületi üdülő
Szakiskola, szakmunkásképző 19% ($n=45$)	Kidkundorozsma, Szőreg	Lakótelepek, Falusias lakóövezet
Szakközépiskola, gimnázium 35% ($n=856$)	Makkosháza, Móraváros	Lakótelepek
Főiskola, egyetem 35% ($n=856$)	Alsóváros, Belváros, FELSőváros, Marostő, Odessza, Újszeged	Belváros, Belső lakóterület, Villanegyed
100% ($N=2434$)		

3. táblázat

Az iskolai végzettség szerinti területi eloszlás

A statisztikai próba alapján kijelenthetjük, hogy az említett csoportok nem egyenletesen oszlanak el a térben (városrészek: $\chi^2=272,172$; $df=99$; $p=0,000$; $\alpha=0,05$; $N=2538$; funkcionális tagozódás: $\chi^2=163,7$; $df=27$; $p=0,000$; $\alpha=0,05$; $N=2499$). Az egyszerűség kedvéért csak a KSH területi kategóriái szerint vizsgáljuk az iskolai végzettséget.

A Belvárosiak fele (47%, $n=109$) diplomás, akár a Villanegyed esetében (55%, $n=132$), de nem sokkal marad el a Belső lakóterület sem (41%, $n=303$). A Belső lakóterületen lakók fele (49%, $n=363$), a Lakótelepiek 61 százaléka ($n=349$), a Kertvárosi lakóövezet fele (51%, $n=84$), a Falusias lakóövezet lakóinak 65 százaléka ($n=316$) középfokú végzettségű. A legalacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezők a mintában nem szerepelnek jelentős arányban, de azt kijelenthetjük, hogy leginkább Falusias lakóövezetben találhatók (15%, $n=73$).

Okkal feltételezhetjük, hogy területi egységenként eltérő iskolázottságú lakosságot találunk. Érdemes megnéznünk a két szélső kategória szegregációs indexét először a tradicionális városrészek felől: a legfeljebb nyolc osztályt végzettek 19,2-es, míg a diplomások 24,6-os értéket értek el, amely jelentősnek mondható. A funkcionális tagozódás szempontjából a mutató némileg alacsonyabb: 12 és 21,3. Az említett csoportok közötti disszimilitási index azt mutatja meg, hogy mekkora a legfeljebb nyolc osztállyal rendelkezők és a diplomások területi megoszlásának százalékban értendő különbsége. Erre vonatkozóan ismét azt mondhatjuk, hogy jelentős: 30 a hagyományos városrészek és 24 a funkcionális tagozódás alapján.

A munka jellege szerinti elkülönülés

A munkajelleg szerinti elkülönülést első megközelítésben nagyon leegyszerűsítő módon mint fizikai vs. nem fizikai foglalkozásúak közti viszonyt elemeztük. Ehhez először egy dichotóm változót kellett létrehozni az eredeti foglalkozási-munkajelleg kategóriákból. A minta 12 százalékával ($n=312$) nem számolhatunk ebben az esetben, tehát a maradék 64 százaléka ($n=1423$) nem fizikai és 36 százaléka ($n=813$) fizikai dolgozó.

A hagyományos városrészek alapján statisztikai összefüggés van a fizikai dolgozók és Béketelep, Kiskundorozsma, Kecskés, Subasa, Szentmihálytelek, Szőreg Tarján és Tápé között. Ugyanilyen viszonyt találunk a nem fizikai foglalkozásúaknál Alsóváros, Belváros, Felsőváros, Marostó és Újszeged esetében. A khi²-próba alapján elvetjük a nullhipotézisünket, a két változó között van összefüggés ($\chi^2=137,233$; $df=29$; $p=0,000$; $\alpha=0,05$; $N=2142$).

Ha a funkcionális tagozódást nézzük, hasonló eredményt kapunk: a fizikai foglalkozásúakhoz köthető területek a Lakótelepek és a Falusias lakóövezet. A nem fizikai foglalkozásúak esetén a Belváros, a Belső lakóterület és a Villanegyed. A két változó kö-

zött statisztikailag kimutatható kapcsolat áll fent ($\chi^2=93,830$; $df=9$; $p=0,000$; $\alpha=0,05$; $N=2142$).

A fizikai és nem fizikai foglalkozásúak közötti disszimilitási index a hagyományos városrészek alapján: 21,7. A mutató a funkcionális tagozódás szempontjából némileg alacsonyabb: 18,5, de ez még így sem elhanyagolható. E megközelítéssel ismét közelebb jutottunk a különböző társadalmi csoportok lakóhelyi elkülönülésének statisztikai bizonyításához.

„Munkajelleg-csoportok”

Az idézőjel használata indokolt, ugyanis nem vettük át Ferge Zsuzsa kategóriáit, hiszen egy olyan társadalom rétegződését igyekezett megragadni, amelyben az ipari foglalkozásúak dominálnak – esetünkben ennek az ellenkezőjével van dolgunk (Andorka 2003). A másik eltérés a rétegmódelhez képest, hogy nem tudtunk egyértelműen sorba rendezhető hierarchiát alkotni, a csoportok összevonását az egyszerűsítés és a megfelelő cellagyakoriság elérése tette szükségessé. Az eredeti változó átkódolásakor figyelembe vettük az eredeti kategóriák eloszlását.

A tradicionális városrészeknél a khi²-statisztika értéke: 394,010 ($df=174$; $p=0,000$; $\alpha=0,05$; $N=2142$). A KSH-felosztás alapján számítva a $\chi^2=161,107$ ($df=45$; $p=0,000$; $\alpha=0,05$; $N=2142$). A 4. táblázat azt mutatja, hogy az egyes foglalkozási kategóriák mely városrészekkel összefüggésben mondhatók szignifikánsnak a kétféle megközelítés szerint.

Kategória	Tradicionális városrész	Funkcionális tagozódás
Felső- és közép szintű vezetők 11,2% (n=241)	Belváros, Móraváros, Odessa, Újszeged	Belváros, Villanegyed
Diplomához kötött foglalkozásúak 20,1% (n=435)	Alsóváros, Felsőváros, Marostő, Odessa, Újszeged	Belső lakóterület
Alsóvezetők, termelésirányítók 4,5% (n=96)	Északi városrész, Újszőreg	Lakótelepek
Kereskedők és szolgáltatók 6,5% (n=138)	Belváros, Klebelsbert-telep, Petőfitelep	Belváros
Egyéb szellemiek 21,6% (n=463)	Gyálarét, Újszőreg	-
Iparosok és szakmunkások 21,8% (n=464)	Béketelep, Kiskundorozsma, Subasa, Szőreg, Tápé, Tarján	Lakótelepek, Falusias lakóövezet
Gazdálkodók, szakképzetlenek 14,3+ (n=305)	Kiskundorozsma, Kecskés, Szentmihálytelek	Falusias lakóövezet
N=2142 (100%)		

4. táblázat

A munkajelleg-csoportok megoszlása és területi kategóriákkal való összefüggése

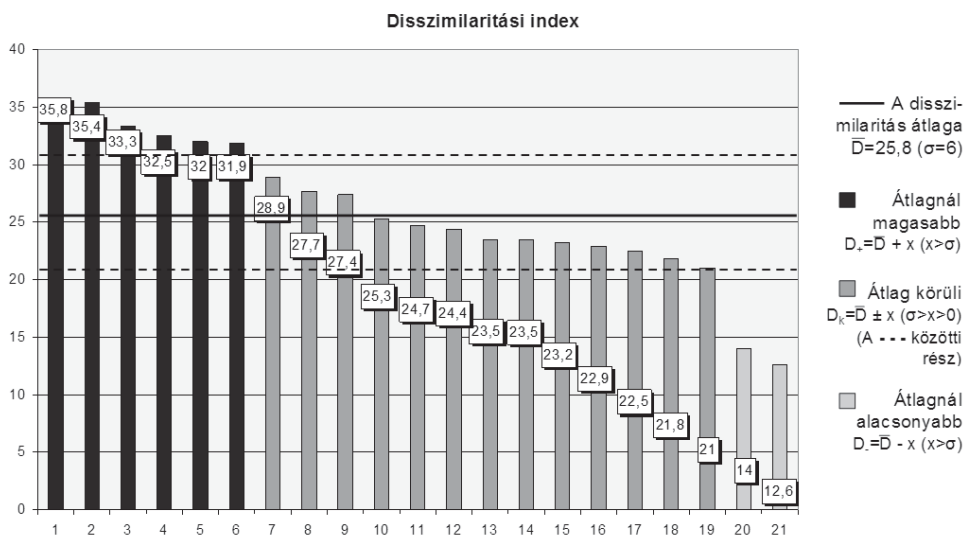
Kiemelendő, hogy a Belvárosban és a Villanegyedben leginkább a szellemi munkát végzők dominálnak (76%, n=154; 78%, n=166), a Falusias lakóövezetben pedig a fizikai foglalkozást végzők (51%, n=211). A Belső lakóterületen, a Lakótelepeken és a Kertvárosias lakóövezetben a mintabeli arányainak megfelelően a két csoport kiegyenlítettten van jelen.

Az előzőekben láthattuk, hogy fizikai és a nem fizikai foglalkozásúak lakóhelyeiket tekintve némileg elkülönülnek egymástól. Az egyes foglalkozási kategóriák közötti disszimilitás kiszámításával azonban azt is megtudjuk, hogy a szegregáció mértéke a szerint változik, hogy milyen csoportokat hasonlítunk össze. A részletesebb bemutatás érdekében a hagyományos városrészek szempontjából nézzük meg a huszonegy munkajelleg-csoportpárt (az 5. táblázatban és a 4. ábrán használt sötétkék szín a nagyobb mértékű disszimilitási pontszámokat jelöli, a világoskék az átlag körüli, a halványkék pedig a legalacsonyabb értékeket).

Státusz kategóriák	Disszimilaritási indexek							Szegregációs indexek
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	
1. Felső- és középv.								26,6
2. Diplomás fogl.	21							24,5
3. Alsóvezetők, term.i.	35,4	31,9						25
4. Kereskedők, szolg.	24,4	22,5	32,5					17,3
5. Egyéb szellemiek	23,5	23,5	23,5	21,8				10,7
6. Iparosok és szak.m.	27,7	32	24,7	22,9	14			16,3
7. Gazdálkodók, sz.k.	33,3	35,8	28,9	27,4	23,5	12,6		18,6

5. táblázat

A munkajellegcsoport-párok közötti disszimilaritási index és a szegregációs index

4. ábra

A munkajellegcsoport-párok közötti disszimilaritási index.

Jelmagyarázat: 1) diplomások–gazdálkodók, szakképzetlenek. 2) felső- és középvezetők–alsóvezetők. 3) felső- és középvezetők–gazdálkodók, szakképzetlenek. 4) kereskedők–alsóvezetők. 5) diplomások–szakmunkások. 6) diplomások–alsóvezetők. 7) alsóvezetők–gazdálkodók, szakképzetlenek. 8) felső- és középvezetők–szakmunkások. 9) kereskedők–gazdálkodók, szakképzetlenek. 10) egyéb szellemiek–alsóvezetők. 11) alsóvezetők–szakmunkások. 12) felső- és középvezetők–kereskedők. 13) felső- és középvezetők–egyéb szellemiek. 14) egyéb szellemiek–gazdálkodók, szakképzetlenek. 15) diplomások–egyéb szellemiek. 16) kereskedők–szakmunkások. 17) diplomások–kereskedők. 18) egyéb szellemiek–kereskedők. 19) felső- és középvezetők–diplomások. 20) egyéb szellemiek–szakmunkások. 21) szakmunkások–gazdálkodók, szakképzetlenek.

A disszimilitás átlaga 25,8, a szórása 6. Az átlaghoz képest egy-egy szórási távolságon belül lévő párokat nevezzük átlag körülieknek, az ennél magasabb, illetve alacsonyabb indexpontszámmal rendelkező párokat átlagnál magasabbnak, illetve alacsonyabbnak.

Átlagot meghaladó disszimilitással az 1–9. csoport-pároknál találkozunk, ám ezek közül is a sötétkéssel jelölt első hat tér el jelentős mértékben az átlagtól, a maradék három nem. A vonal alatti oszlopok a 10–21. párokat jelölik, melyek közül az utolsó kettő (halványkék) az átlagnál jóval alacsonyabb indexszel rendelkezik. A szegregációmentes állapothoz képest a felsővezetők, diplomához kötött foglalkozásúak, kereskedők, szolgáltatók és a gazdálkodók, szakképzetlenek, szakmunkások, alsóvezetők közötti területi arányok mutatják a legnagyobb eltérést. A csoportközi térbeli viszonyok másik pólusán, azok a foglalkozási kategóriák vannak, amelyek között a legalacsonyabb a disszimilitási index, vagyis a diplomához nem kötött egyéb szellemi dolgozók és az iparosok, szakmunkások, valamint az iparosok, szakmunkások és a gazdálkodók, szakképzetlenek között. Átlag körüli, ám ebben a kategóriában a legalacsonyabb a felsővezetők és a diplomás foglalkozásúak között a mutató. A „similis simili gaudet” elvének megfelelően valamiféle hierarchikus szegregálódás bontakozik ki előttünk.

A munkajelleg-csoportok szegregációs görbéje (5. ábra) figyelemre méltó hasonlóságot mutat a Csanádi Gábor és Ladányi János (1992), illetve a Csizmady Adrienne (2003) által végzett budapesti kutatás eredményeivel. Az analógia fogyatékosága, hogy nem beszélhetünk egyértelműen sorba rendezhető kategóriákról, ezért ha a kereskedők, szolgáltatók és az alsóvezetők pozícióját felcserélnénk, más görbét kapnánk.

5.ábra

A munkajelleg-csoportok szegregációs görbéje

Az iskolai végzettség és a munkajelleg-csoportok között szoros összefüggést találunk ($\chi^2 = 2149,368$; $df=42$; $p=0,000$; $\alpha=0,05$; $\lambda=0,42$): a legfeljebb nyolc osztályt végzettek háromnegyede ($n=158$) gazdálkodó vagy szakképzetlen munkás. A szakmunkás végzettségűek 60 százaléka ($n=268$) iparos vagy szakmunkás. Az érettségizettek leginkább egyéb szellemi foglalkozásúak (41%, $n=300$). A felsőfokú végzettségűek diplomához kötött munkát végeznek (52%, $n=437$), illetve felső- vagy középvezetők (19%, $n=160$). A foglalkozási kategóriák a később bemutatandó szocioökonómiai státuszindexbe nem számítanak bele, viszont az iskolai évek igen, ezért a két változó összefüggését nem árt fejben tartanunk.

Jövedelem

A jövedelem esetében ugyancsak lehetséges magas és alacsony mérési szinten végezhető statisztikai próbákkal való vizsgálódás. Ugyanúgy járunk el, mint az iskolázottság esetében, azaz elsőként azt nézzük meg, hogy van-e különbség csoportátlagok között. Az F-statisztika szignifikáns, tehát az átlagjövedelem városrészenként különböző ($F=9,254$; $df=5$; $p=0,000$; $\alpha=0,05$; $\sigma=7882$; $N=1518$. A Levene-teszt értéke=1,989; $df_1=5$; $df_2=1512$; $p=0,077$ $\alpha=0,05$). A homogenitás-teszt alapján három csoportot különíthetünk el az átlagok szerint: az elsőbe a Falusias lakóövezet (54 515 Ft; $n=286$)

és a Lakótelepek tartoznak (62 803 Ft; n=346). A másodikba a Kertvárosias lakóövezet (65 807 Ft; n=112), és átfedésben a harmadik csoporttal a Belső lakóövezet (68 193 Ft; n=459) tartozik. A legmagasabb átlagjövedelmet a Villanegyed (72 547 Ft; n=157) és a Belváros (77 183 Ft; n=159) birtokolta.

Azokat tekintem „alsó jövedelmi helyzetűeknek”, akiknél az egy főre jutó havi jövedelem nem ér el az átlagjövedelem (65 605 Ft; $\sigma=37\,498$; $N=1908$) 60 százalékát (39 363 Ft-ot), más megközelítésben ez lefedi az alsó két jövedelmi decilist (alsó kvintilist). A következő csoportot „közepes jövedelműeknek” nevezem, ide azok tartoznak, akik némileg magasabb jövedelemmel rendelkeznek, de még nem érték el az átlagjövedelem 60 százalékának a kétszeresét (78 726 Ft-ot). A „jó jövedelműeknél” 78 727 és 118 090 Ft között mozog az egy főre jutó havi összeg. Akikre ennél több jövedelem jut, „felső jövedelmi helyzetűeknek” nevezem.

Az egy főre jutó jövedelem kiszámítása előtt a háztartási jövedelmek extrém értékeit (pl. 3 millió Ft) kizártam, hogy az átlagszámításkor fellépő torzítást elkerüljem. A 6. táblázat mutatja, hogy a jövedelmi kategóriák mely területekkel függnek össze szignifikánsan ($\chi^2=130,718$; $df=84$; $p=0,001$; $\alpha=0,05$, $N=1908$ illetve $\chi^2=62,196$; $df=27$; $p=0,000$; $\alpha=0,05$; $N=1880$).

Kategória	Tradicionális városrész	Funkcionális tagozódás
Alsó jövedelmi helyzetűek 14,6% (n=373)	Kiskundorozsba, Tarján	Falusias lakóövezet
Közepes jövedelmi helyzetűek 40,5% (n=1033)	Bektó, Kecskés, Északi városrész	Falusias lakóövezet
Jó jövedelmi helyzetűek 14,7% (n=374)	Belváros, Klebelsberg-telep, Odessza, Újszeged	Belváros, Belső lakókerület, Villanegyed
Felső jövedelmi helyzetűek 5% (n=128)	Belváros, Újszeged	Belváros, Villanegyed
N=1908 (100%)		

6. táblázat

A jövedelmi kategóriák megoszlása és a területi kategóriákkal való összefüggés

Magyarországon a jövedelmi szegénység feminizálódása nem túl markáns jelenség, s kiváltképp a gyermeküket egyedül nevelő, illetve az idős, egyedül élő nőkre vonatkozik (Spéder 2002). A nemek szerinti vizsgálathoz a statisztikai programmal kiválogattam a férfiakat, majd a nők közül csak azokkal számoltam, akik nem élnek párkapcsolatban. Ezután összevettem a jövedelmi és a térbeli kategóriákat, vagyis egyszerre

négyféle változót tudtam elemezni keresztábrával. A megfigyelt értékek két esetben magasabbak az elvárt gyakoriságnál: Tarjánban több alacsony jövedelmi helyzetű, illetve a Belvárosban felső jövedelmi helyzetű egyedülálló nő található. Óvatosságra int, hogy a cellagyakoriság alacsony, továbbá az eredmény nem szignifikáns, ezért ezzel a módszerrel nem mutathatunk ki jelentős összefüggést.

A szegregációs index az alsó jövedelmi helyzetűek esetében 18,8, míg a nagyon jómódúaknál 23,8. (A funkcionális tagozódás szerint – ahogy eddig is – alacsonyabb értékeket találunk: 12,4 és 14,4.) Bár maga az index nagysága is jelentős, ennél is fontosabb, hogy a tehetősebbek körében erősebb lakóhelyi elkülönülés mutatható ki.

Lakókörülmények

A következőkben keresztábra-elemzéssel megnézzük, hogy van-e összefüggés a lakás és a lakóépület állaga, a berendezés, valamint néhány, már elemzett változó között. A vizsgálathoz a három attribútumból létrehozunk egy ordinális mérési szintű lakásindexet, amely négy értéket vehet fel. Az esetek 42 százaléka ($n=849$) tartozik a közepes kategóriába, 38 százaléka ($n=780$) minősül a jónak, 13 százaléka ($n=257$) kiválónak és 7 százaléka ($n=139$) gyengének a lakásindex szempontjából ($M=3$; $Mo=2$; $N=2025$).

A lakókörülmények és városrészek közötti összefüggés-vizsgálat szignifikáns eredményre vezetett ($\chi^2=183,930$; $df=87$; $p=0,000$; $\alpha=0,05$, $N=2025$). Alacsony lakásindexekkel leggyakrabban érdekes módon a Belvárosban (12%; $n=20$) és a Falusias lakóövezetben (10%; $n=38$) (Baktó, Kiskundorozsma, Szőreg és Tápé) találkozunk. Közepes értékek jellemzik leginkább a Belvárost (51%; $n=88$) a Belső lakóterületet (43%; $n=259$) a Lakótelepeket (48%; $n=239$) és a Falusias lakóövezetet (40%; $n=151$). Jó és kiváló lakókörülmények dominálnak a Villanegyedben (48%; $n=87$, illetve 18%; $n=32$) és a Kertvárosias lakóövezetben (47%; $n=56$, illetve 18%; $n=22$). A hagyományos városrészeknél a legtöbb magas lakásindex Alsóvárosban, Kle-belsberg-telepen és Újszeged egyes részein fordul elő.

Szignifikáns összefüggés van a legfeljebb nyolc osztályt végzettek és a rossz lakókörülmények, a diplomások és a jó lakókörülmények, valamint a szakmunkás végzettség és a közepes lakásfeltételek között ($\chi^2=69,137$; $df=9$; $p=0,000$; $\alpha=0,05$, $N=2019$). Az ordinális skálák kapcsolata gyenge ($r_s=0,129$), de a párok sorrendje hasonló, mert a mutató pozitív ($t_b=0,112$).

A munkajelleg-kategóriák szerint jó lakókörülményekkel a felsővezetők, a diplomához kötött foglalkozásúak, a kereskedők, szolgáltatók rendelkeznek. Középen helyezkednek el az egyéb szellemi foglalkozásúak és az iparosok, szakmunkások. Legkedvezőtlenebb helyzetben a gazdálkodók és a szakképzetlenek vannak ($\chi^2=82,448$; $df=18$; $p=0,000$; $\alpha=0,05$, $N=1784$).

Szocioökonómiai státusz

A következő vizsgálathoz létrehoztunk egy indexet, melyet az iskolai évek számából, a jövedelmi decilisekből és a lakókörülményeket mérő változókból konstruáltunk. Az így kapott mutató szintén alkalmas arra, hogy magas mérési szinten végezhető statisztikai próbának vessük alá, azonban ez azzal is járt, hogy az elemszám erősen lecsökkent.

A Levene-teszt arról tanúskodik, hogy normál eloszlású a változónk ($2,111$; $df_1=4$; $df_2=1004$; $p=0,077$), ez azonban csak az elemszám további csökkenése árán volt elérhető, ugyanis néhány kiugró értéket ki kellett zárni. A varianciaanalízis eredményei megerősítik, hogy az átlagok különböznek a területi egységekben ($F=12,184$; $p=0,000$; $\alpha=0,05$; $N=1009$). A homogenitás-vizsgálat segítségével ismét három csoportot különíthetünk el ($\alpha=0,05$). A legalacsonyabb átlaggal a Falusias lakóövezet rendelkezik (23 ; $n=222$). Középen találjuk a Lakótelepeket ($23,9$; $n=312$), a Kertvárosias lakóövezetet ($24,1$; $n=74$), a Belső lakóterületet ($24,5$; $n=348$). Legfelül a Belvárost ($25,6$; $n=99$) és a Villanegyedet (26 ; $n=107$).

Ahhoz, hogy az egyes területi egységek és a szocioökonómiai státusz közötti összefüggés-vizsgálathoz, a metrikus változót ordinális mérési szintűre transzformáltam. A 7. táblázat a területi egységek és a státuszkategóriák szignifikáns összefüggését mutatja ($\chi^2=253,032$; $df=112$; $p=0,000$; $\alpha=0,05$; $N=1784$; $\chi^2=124,076$; $df=32$; $p=0,000$; $\alpha=0,05$; $N=1750$).

Státuszkategóriák	Tradicionális városrész	Funkcionális tagozódás
Alsó státuszúak 6,7% (n=98)	Béketelep, Kiskundorozsma	Falusias lakóövezet
Alsóközép státuszúak (26,7% (n=394)	Kiskundorozsma, Szentmihály-telek, Szőreg, Tápé	Falusias lakóövezet
Közép státuszúak 30,9% (n=457)	Móráváros, Petőfitelep	–
Felsőközép státuszúak 19,8% (n=292)	Baktó, Gyálarét, Újszeged	Villanegyed
Felső státuszúak 16% (n=237)	Alsóváros, Belváros, Odeszsa, Újszeged	Belváros, Villanegyed
N=1478 (100%)		

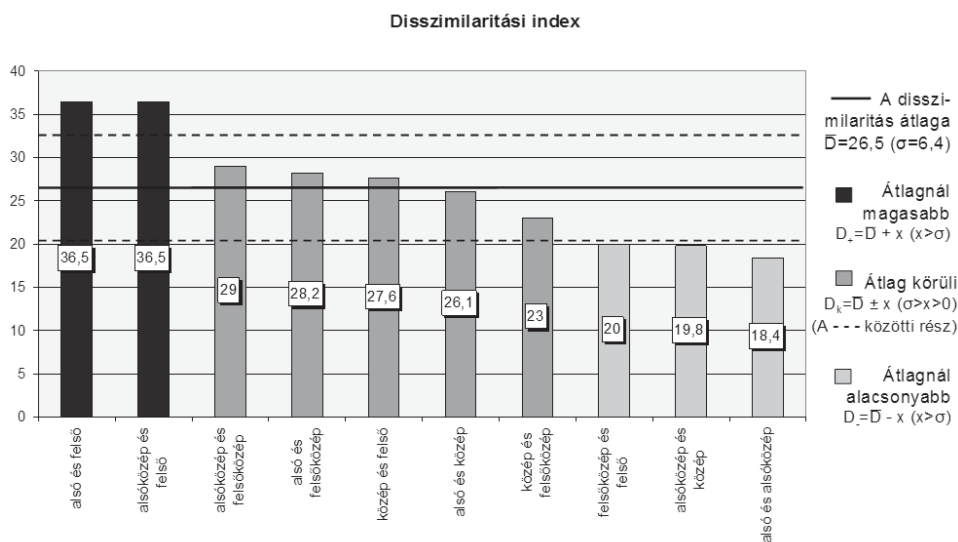
7. táblázat

A státuszkategóriák megoszlása és a területi egységekkel való összefüggés

Ha a területi szempont alapján nézzük a kategóriák megoszlását, akkor azt látjuk, hogy az alsó státuszúak aránya egyik területi egységben sem éri el a tíz százalékot. A Falusias lakóövezetben élők 42 százaléka ($n=115$) alsóközép státuszú. A Belső lakóterületen ($n=320$), a Lakótelepeken ($n=309$) és a Kertvárosias lakóövezetben ($n=70$) a lakók kétharmadát a két szélső kategória közti három csoport teszi ki. A Villanegyed lakóinak 60 százaléka ($n=77$), a Belvárosban élők fele a felsőközép és felső kategóriából kerül ki ($n=59$).

A foglalkozási kategóriák közötti disszimilitás számításakor tapasztaltuk, hogy az elkülönülés mértéke páronként változik. Ezúttal a szocioökonomiai státusz kategóriáinál végezzük el ezt a műveletet, ugyancsak a hagyományos városrészek szempontjából.

6.ábra

A szocioökonomiai státuszkategóriák közötti disszimilitási index

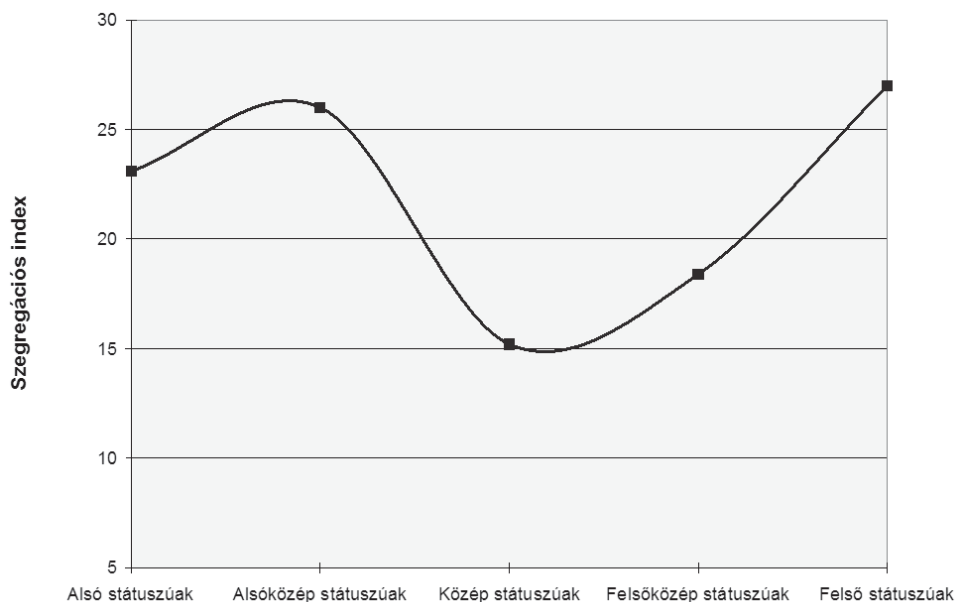
A disszimilitás átlaga: 26,5, a szórása: 6,4. Az átlaghoz képest plusz-mínusz egy szórásnyi távolságon belül lévő párokat átlag körülieknek, az ehhez képest pozitív vagy negatív irányba eltérő párokat átlagnál magasabbnak, illetve alacsonyabbnak nevezzük (6. ábra). Átlagosnál nagyobb disszimilitással az alsó kettő és a felső státuszkategória összevetésekor találkozunk. A legalacsonyabb pontszámokat a két felső és a két alsó kategória között, illetve az alsóközép és a közép elhelyezkedő státuszok viszonyában találjuk. Az ezek között elhelyezkedő négy pár közös jellemzője, hogy egymással nem szomszédosak, és általában egy kategória választja el őket. Ez alól egyedüli kivétel a közép és a felsőközép pár, viszont az átlag körüli disszimilitási indexszel rendelkezők

közül itt a legalacsonyabb a mutató. Azt tapasztaljuk, hogy a nagyobb társadalmi távolság (a szocioökonómiai státuszok távolsága) nagyobb térbeli elkülönüléssel jár, és fordítva: a kisebb társadalmi távolság kisebb disszimilitással.

Kategóriák	Disszimilitási index					Szegregációs indexek
	1.	2.	3.	4.	5.	
1. Felső státuszúak						27
2. Felsőközép státuszúak	20,1					18,4
3. Közép státuszúak	27,6	23				15,2
4. Alsóközép státuszúak	36,5	29	19,8			26
5. Alsó státuszúak	36,5	28,2	26,1	18,4		23,1

8. táblázat

A szocioökonómiai státuszkategóriák közötti disszimilitási indexek és a szegregációs index.

7. ábra

A szocioökonómiai státuszkategóriák szegregációs görbéje

A szegregációs görbe alakja az alsóközép státuszúak magasabb pontszáma miatt (26) kevésbé hasonlít J-re, mint a munkajelleg-csoportok esetében. Az említett csoport különösen erősen koncentráldódik a körtöltésen kívül található Falusias lakóövezetben

(Kiskundorozsma, Szentmihálytelek, Szőreg, Tápé). Ezekben a városrészekben alig találunk a felsőközép és felső státuszúakat, annál inkább a Villanegyedben, a Belvárosban és a Belső lakóterületen.

Visszatérve ahhoz a hipotézishez, miszerint a *magasabb társadalmi státuszúak esetében erősebb szegregálódás figyelhető meg*, ezúttal is kijelenthetjük, hogy igen. A hagyományos városrészek szerint alsó státuszúaknál 23,1 a szegregációs index, a felső státuszúaknál 27.³⁴

A válaszadók mentális térképe

A szegények és a gazdagok által lakott városrészek

Arra a kérdésre, hogy vannak-e Szegeden szegények által lakott városrészek, a válaszadók 79 százaléka (n=2001) azt felelte, hogy igen. A továbbiakban három városrészt jelölhettek meg ekként, ezért a következő adatok az említések gyakoriságára vonatkoznak. Ám előtte fontos megjegyezni, hogy a kérdésre igenlően válaszolók 68 százaléka (n=1721) tudott megnevezni legalább egy ilyen területet Szegeden.

A leggyakrabban Tarjánról (21,7%; n=570), Móravárosról (21,5%; n=567), illetve Alsóvárosról (14,9%; n=393) mondták azt, hogy szegények lakják. A többi városrész egyike sem ért el 10 százalékot az említési gyakoriságot illetően. Ha a jövedelmi kategóriákat nézzük, akkor az elsőt tarthatjuk helytállóknak, míg az utóbbi két városrész esetében nem találhatók jelentős arányban alsó jövedelmi helyzetűek. Az egy főre jutó városrészenkénti átlagjövedelem szerint Móraváros és Tarján a teljes mintára számított átlag körül található, míg Alsóvárosban ez az érték sokkal magasabb. Ellenben Kiskundorozsmát, Gyálárétet, Szent-mihálytelket és Újszőregot nem tartották a szegények lakóhelyének.

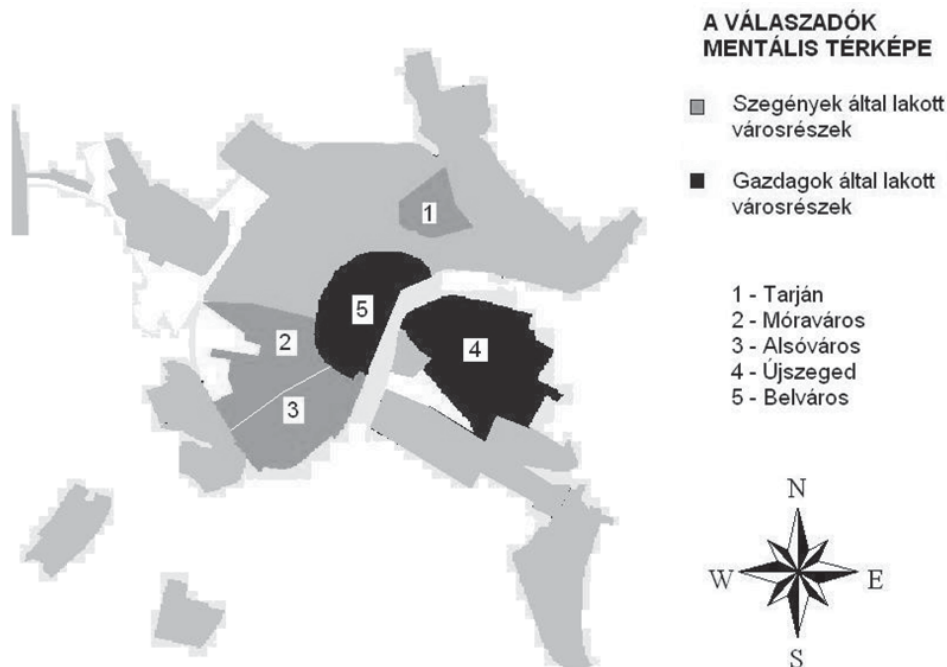
Ha szegénységet ennél komplexebben, szocioökonómiai státuszként értelmezzük, akkor még élesebb a mért adatok és a válaszadók mentális térképe közti különbség a szegények lakta területeket illetően. A városrészenként meghatározott átlagos státuszindexeket illetően Alsóváros és Móraváros is átlag feletti pontszámokkal rendelkezik, de nem sokkal marad el tőlük Tarján sem, sőt a státuszkategóriákat tekintve Alsóváros az élen áll. E mutató tekintetében a legalacsonyabb átlaggal Béketelep, Kiskundorozsma, Subasa, Szentmihály-telek és Sziksós rendelkezik. Ennek ellenére a válaszadók elenyésző hányada említette ezeket a részeket – közülük csupán Kiskundorozsma emelkedik ki leginkább (6,2%, n=163).

Az előbbi kérdés ellentettjeként megkérdezték, hogy vannak-e gazdagok által lakott városrészek, amely a válaszadók több mint 91 százaléka (n=2328) helyeslőleg fe-

³⁴ A funkcionális tagozódás szempontjából most is alacsonyabbak a pontszámok: 12,6 és 22,3, de e megközelítés alapján is egyértelmű a leírt különbség.

lelt, majd közülük 95 százalék (n=2208, tehát az összes megkérdezett 87 százaléka) meg is nevezett legalább egyet. A megoszlás meglehetősen koncentrált: 69 százalékban (n=2044) Újszegedet, 10 százalékban (n=298) Belvárost említették ehelyütt, más városrészeket viszont csak nagyon csekély arányban. Akár az iskolai végzettséget, akár a munka jellegét, akár a jövedelmet vagy a szocioökonómiai státuszt nézzük, sokkal inkább konzisztens a válaszadók mentális térképe a statisztikai eredményeinkkel a gazdagok, magas társadalmi státuszúak lakhelyét illetően, mint a szegények esetében. Meg kell jegyezni azonban, hogy az átlagjövedelmet illetően a fenti két városrészen kívül a teljes mintaátlagnál jobb helyzetben van Alsóváros, Fodorkert, Klebelsberg telep (Hattyas) és Odessza is státuszindexek szempontjából: Fodorkert, Marostó és Odessza. Utóbbiakat mégis nagyon elenyésző – 5 százalék alatti – gyakorisággal említették.

A válaszadók szegények és gazdagok lakóhelyével kapcsolatos mentális térképét szemlélteti a 8. ábra. Mivel a szegények lakta területek említése nagy szóródást mutatott, és csak a leggyakrabban említett városrészeket állt szándékomban bemutatni, ezért a térkép nem kellőképp szemléletes. Azonban az a jelenség, hogy – a gazdagok lakóhelyével szemben – a hátrányos helyzetű környékekről ennyire megoszlának a vélemények arra utalhat, hogy a válaszadók is „szigetekben” érzélik a szegénységet. Természetesen elképzelhető olyan magyarázat is, hogy a jelölt városrészekben „hagyományos” szegények vagy gazdagok élnek, és nem a tapasztalat alapján címkéződnek így vagy úgy a területek a mentális struktúrákban, hanem valamilyenfajta előzetes tudás alapján (pl. hallomás, képzettársítás, tényszerű tudás stb.).

8. ábra

A leggyakrabban említett városrészek, ahol a válaszadók szerint szegények, illetve gazdagok élnek (A térkép alapja: Mucsi et al. 2007)

Összegzésképp kijelenthetjük, hogy *a válaszadók mentális térképe és a társadalmi rétegződés területi megjelenése között jelentős eltérés mutatható ki*, hipotézisünket az alkalmazott módszerekkel sikerült alátámasztani.

Egyes városrészek lakóinak elutasítotttsága és kedveltsége

Arra a kérdésre, hogy vannak-e olyan városrészek, ahol az ott élők miatt nem akarna lakni, a válaszadók 46 százaléka (n=1172) felelt igennel és 44 százalékuk (n=1114) meg is nevezett legalább egy ilyen területet, de néhányan többet is mondtak. Az adatok most is az említések gyakoriságára vonatkoznak (összes említés: n=1388).

A leginkább elutasított városrészek: Móraváros (34%, n=470), Alsóváros (16%, n=219), Kiskundorozsma (11%, n=147), Tarján (10%, n=134) és Rókus (8%, n=116). Láthatjuk, hogy nem kevés átfedés van az elutasított és a szegények által lakottnak minősített területek között, de ennél fontosabb, hogy miért utasítanak el a válaszadók egy-egy városrészt.

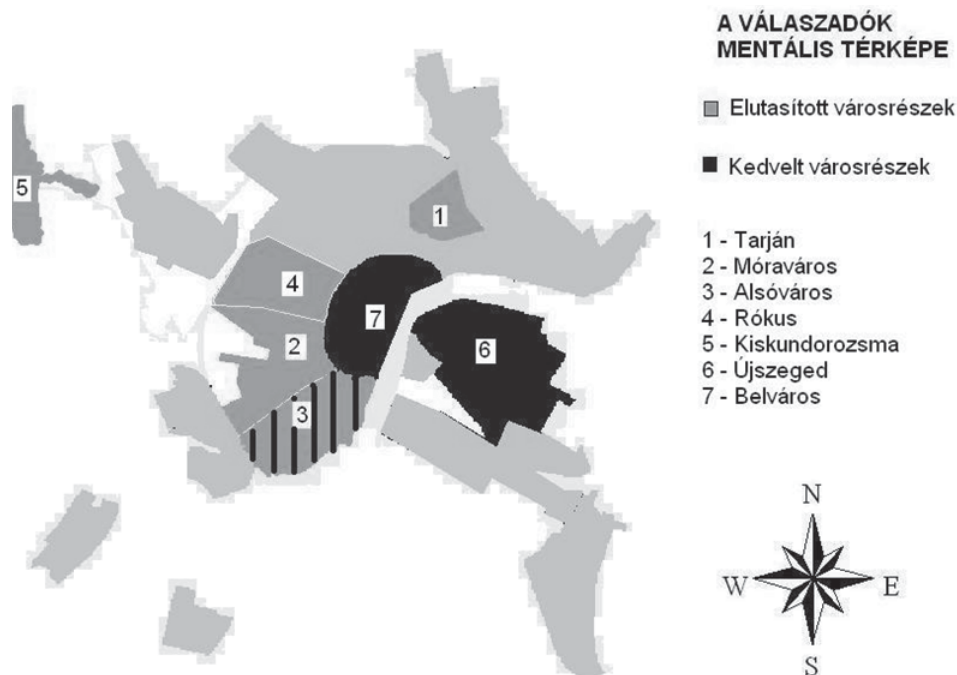
Az előző kérdésre igennel felelők 46 százaléka (n=542), tehát az összes megkérdezett 21 százaléka mondta, hogy a cigányok miatt nem költözne abba a városrészbe.

Mivel ez a felelet volt a leggyakoribb a többi sztereotípiára (pl. a gazdagok miatt, a panel miatt stb.) elhanyagolható említése mellett, helytálló az a feltételezés, hogy *egy városrész negatív megítélése, elutasítása leggyakrabban az etnikai sztereotípiákkal függ össze.* Ennek további igazolására nézzük meg a következő megoszlást.

Azok közül, akik nem laknának Móravárosban 62 százalék (n=292) mondta azt, hogy a cigányok miatt nem lakna ott. Alsóvárosnál 56 százalék (n=122), Kiskundorozsmánál 63 százalék (n=93), Rókusnál 54 százalék (n=62), Tarjánánál 30 százalék (n=41) vélekedett így.

Lényegesen kevesebben feleltek igennel arra a kérdésre, hogy Szegeden belül vannak-e olyan városrészek, ahol az ott élők miatt szívesen lakna – ez 21 százalékot (n=537) jelent. A legtöbbször Újszegedet (32%, n=201), Alsóvárost (11%, n=67) és a Belvárost (10%, n=65) említették és lakóikat barátságosként jellemezték.

Ha a preferált városrészeket összevetjük a szegények, illetve a gazdagok lakhelyének percepciójával észrevehetjük a nagyfokú hasonlóságot. A válaszadók szívesebben laknának azokon a területeken, amelyekről úgy tartják, inkább jobb módú emberek élnek ott (ld. 9. ábra). Különös helyzetben van Alsóváros, mivel egyaránt szerepel a szegények által lakottnak vélt, az elutasított és a kedvelt városrészek között. E jelenség mögött a városrész presztízsének, az ott lakók társadalmi státuszának változása állhat, amelyet statisztikai módszerekkel ehelyütt nem tudunk vizsgálni.

9. ábra

*A leggyakrabban említett városrészek, amelyek lakóit a válaszadók elutasítják, illetve kedvelik
(A téskép alapja: Mucsi ez. al. 2007)*

Összefoglalás és következtetések

Vizsgálatunk alapján nem lehet megerősíteni, hogy Szeged lakossága bizonyos nominális (nem, etnikum, családi állapot), illetve bizonyos graduális paraméterek szerint (életkor) térben élesen elkülönül egymástól. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a két paramétertípus felsorolt elemein kívül nincs olyan szempont, amely mentén láthatóvá válna a lakóhelyi elkülönülés. Az alábbiakban ezeket foglaljuk össze, kiemelve a városrészek és funkcionális egységek jellegzetességeit, utalva az elméleti háttérre is.

Az iskolai végzettség esetében láthattuk, hogy a *Belvárostól és a Villanegyedtől kifelé haladva csökken a területi egységek lakói által elvégzett iskolai évek átlaga*. Szorosan követi a központi övezetet a diplomások arányában a Belső lakóterület is, de itt már inkább az érettségizettek dominálnak, ahogy a Kertvárosias lakóövezetben is. Szakmunkás végzettségűeket leggyakrabban a Lakótelepeken és a Falusias lakóövezetben találunk, ahogy legfeljebb nyolc osztállyal rendelkezőket is (leginkább Kiskundorozsmán és Szentmihálytelken).

Mivel nagyon szoros összefüggés van a munkajelleg és az iskolai végzettség között, ezért nem okoz meglepetést, hogy a *fizikai munkásokat* – ide értve a szakmunkásokat és a szakképzetleneket és a gazdálkodókat – *főként a Falusias lakóövezetben* (Kiskundorozsma, Szentmi-hálytelek, Szöreg, Tápé), *illetve a Lakótelepeken* (Tarján) *találjuk. A nem fizikai foglalkozásúak adják a Belvárosban, a Villanegyedben és a Belső lakóterületen* (Alsóváros, Felsőváros, Móraváros, Újszeged) *élők többségét. A felső- és középvezetők, diplomás foglalkozásúak és a kereskedők, szolgáltatók többsége ezeken a területeken lakik. Az egyéb szellemi foglalkozásúak és az alsóvezetők lakhelyei többé-kevésbé arányosan megoszlanak a Belső lakóterület, a Kertvárosias lakóterület, a Lakótelepek és a Falusias lakóterület között.*

A jövedelmi helyzetet illetően is hasonló tendenciát fedezhetünk fel. Természetesen most sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a válaszadók legalább fele valamennyi területi egységben közepes jövedelmi helyzetűnek minősül. *A Falusi lakóövezetben, illetve a Lakótelepeken találjuk a legtöbb alsó jövedelmi helyzetű megkérdezettet és a legkevesebb magas jövedelműt, akik jellemzően a Belvárosban és a Villanegyedben laknak.* Az említett tendenciát jól illusztrálja, hogy az előbbi két területi kategóriában a legmagasabb *a jó jövedelmi helyzetűek aránya, némileg kevesebb a Belső lakóterületen, majd a Lakótelepeken és a Kertvárosias lakóövezetben, végül a Falusias lakóövezetben.* Az 1. ábrát szemügyre véve jól látható, hogy a központi területektől haladva csökken a periféria irányába.

A lakókörülmények valamelyest módosítanak az imént említett centrum–periféria irányon, ugyanis a Belváros által elért középpérték ($M=2$) megegyezik a Falusias lakóövezetével és a Lakótelepekével, vagyis az itt lakó megkérdezettek inkább közepes lakásfeltételekkel rendelkeznek. Jó körülményeket a Belső és Kertvárosias lakóövezetben, illetve a Villanegyedben találhatunk. Elemzésem *a legfeljebb nyolc osztályt végzettek, illetve a gazdálkodók, szakképzetlenek és a rossz lakókörülmények között mutatott összefüggést.* Ugyanilyen viszonyt állapíthatunk meg *a diplomások, illetve a felsővezetők, a diplomához kötött foglalkozásúak, a kereskedők, szolgáltatók és a jó lakókörülmények között. Középen helyezkednek el a szakmunkás végzettségűek, illetve az egyéb szellemi foglalkozásúak és az iparosok, szakmunkások a lakásfeltételeiket tekintve.*

Az iskolai évek számából, a jövedelmi decilisekből és a lakókörülményeket mérő változókból konstruált szocioökonómiai státuszindex vizsgálata ismét egyfajta közép-pontból kifelé irányuló lejtőt mutat be. *A Villanegyed és a Belvárosban lakóinak fele a felsőközép és felső kategóriából kerül ki. Újfént középen találjuk a Belső és a Kertvárosias lakóövezetet és a Lakótelepeket. A Falusias lakóövezet esetében az alsóközép státuszúak tekinthetők jellegadónak.*

A társadalmi rétegződés és struktúra kutatói, illetve a városszociológusok kiemelten kezelik a lakóhely szerepét a különböző egyenlőtlenségek kialakulásában (pl. Konrád–Szelényi 1971, Kolosi 1984 és 1988, Csanádi–Ladányi 1992 stb.). Mint minden

nominális paraméter, így a lakóhely is jól körülhatárolható alcsoportokra bontja a populációt, és emellett kapcsolatba hozható a hierarchikus státusbeli különbségekkel is (Blau 2004). Ha lakóhely alatt a városon belüli elhelyezkedést értjük, akkor ebből kiindulva azt mondhatjuk, hogy összekapcsolódva a graduális paraméterekkel a lakókönyék is hozzájárul a társadalmi egyenlőtlenségek rendszeréhez, a szerepviszonyok és a társadalmi státuszok rendszeréhez. Nemcsak azt jelenthetjük ki, hogy *bizonyos paramétereket tekintve Szeged népessége nem egyenletesen oszlik el a térben, hanem azt is, hogy a létrejövő egyenlőtlenségek térbeli mintázottsággal is bírnak.*

A társadalmi státuszok közti viszonyrendszert a disszimilitás és szegregáció kiszámításával vizsgáltam. Akár a munkajelleg-csoportokat, akár a státuszkategóriákat vesszük mindkét esetben ugyanazokat a főbb jellemzőket sorolhatjuk fel:

- az egymástól legtávolabb lévő csoportok (kvalifikált szellemi dolgozók és a fizikai foglalkozásúak, illetve az alsó és a felső státuszúak) között a legmagasabb a disszimilitási index;
- az egymással szomszédos csoportoknál (pl. szakmunkások és gazdálkodók, szak-képzetlenek, illetve az alsóközép és alsó státuszúak) a legalacsonyabb a mutató;
- a szélső kategóriák között átlag körüli a disszimilitási index értéke;
- vagyis a nagyobb társadalmi távolság nagyobb térbeli elkülönüléssel jár, és fordítva: a kisebb társadalmi távolság kisebb disszimilitással;
- a szegregációs index a felső kategóriáknál a legmagasabb, majd csökkenni kezd egészen a középső kategóriákig, ahonnan ismét emelkedik, de a legalsó helyzetű csoportnál már nem éri el a mutató a legfelső értéket;
- a szegregációs görbe J-re emlékeztet;

Csanádi Gábor és Ladányi János úgy véli, hogy – a többi európai nagyvároshoz hasonlóan – Budapesten a szegregációs görbe J-alakot vesz fel, mert a társadalmi hierarchia alján elhelyezkedők térbeli elkülönülést jelző indexei alacsonyabbak, mint a hierarchia tetején lévőkénél, szemben az Egyesült Államok nagyvárosaival, ahol a görbe U-alakot követ. Ennek oka, hogy a magas státuszúak akarataik szerint koncentrálnak, míg a szegények mikroszegregá-tumokban élnek (Ladányi 2007). Az európai nagyvárosok másik sajátossága, hogy a belső területeket a felsőbb társadalmi rétegek veszik birtokukba és sajátítják ki, kiszorítva onnan az alacsonyabb rétegeket (Castells 2005).

A munkajelleg- és a szocioökonómiai státuszcsoportok segítségével sokkal pontosabb képet kaptunk arról, mely csoportok között mutatható ki a legnagyobb lakóhelyi elkülönülés, s ez alkalmas arra is, hogy elméleti magyarázatot próbáljunk adni a jelenségre. Gans (1973) szerint az eltérő városi életformák és a lakóközveti adottságok magyarázatakor nem az ökológiai viszonyokból kell kiindulni, hanem a társadalmi rétegződésből (osztály) és az életciklusból. Később Castells is úgy vélte, hogy a város

közösségi életében döntő fontossággal bírnak a társadalmi és foglalkozási csoportok szubkulturális viszonyai, mivel a társadalmi problémák a termelési módra vezethetők vissza (Beluszky–Szirmai 2000). Véleményem szerint egy-egy területi egység arculata, „szubkulturája” képeződik le a válaszadók mentális térképében, amikor az egyes városrészekhez különféle sztereotípiák kapcsolódnak (pl. nyugdíjasok, újjgazdagok, cigányok stb. lakják).

Láthattuk, hogy a *válaszadók mentális térképe jelentősen eltér a statisztikai módszerekkel vázolt társadalmi-térbeli szerkezettől*. Meglehetősen megoszlának a vélemények a szegények által lakott városrészekről, ellenben a gazdagok lakhelyeire vonatkozó vélemények inkább „konszenzusosak”, koncentráltak. Közös bennük, hogy a megkérdezettek által említett területek a központi vagy ahhoz közeli fekvésűek, míg a többi városrész mintha „látászögön kívül” esne. Érdekes módon a *mentális térképek tanulsága egybevág a budapesti és a szegedi tapasztalatokkal, miszerint a magas társadalmi státusúak jellegzetessége a nagy kiterjedésű, egybefüggő területen való szegregálódás, míg a társadalmi rétegződés alsóbb régióiban a sok kisebb méretű szegregátum jellemző*. A jelenségre adható „empirikus” válasz: a megkérdezettek jól lokalizálható területeken észlelik a szegénységet (pl. a Cserepes sor esetében). Azonban azt sem zárhatjuk ki, hogy az általuk említett városrészekben huzamosabb ideig alacsony, illetve magas társadalmi státuszú emberek laktak/laknak és ez az információ sztereotípiák formájában rögzült a válaszadók mentális struktúrájában.

Azt is tapasztalhattuk, hogy a preferált területek és a gazdagok által lakottnak vélt városrészek megegyeznek, míg a hátrányos helyzetű népesség nem kívánatos szomszédság. Feltételezhetjük, hogy a *jómódúak esetében a válaszadók pozitív vonatkoztatási csoportjává³⁵ van dolgunk, míg a szegényeknél negatív vonatkoztatási csoporttal, melynek normáit elutasítják³⁶* (Merton 2002). Alkalmasint a *cigány etnikum is a negatív referenciacsoport szerepét tölti be* (pl. Móraváros esetében), ami miatt a válaszadók jelentős része nem szeretne a romák által lakott városrészekben élni. Speciális helyzetben van Alsóváros, mert egyaránt szerepel a szegények által lakottnak vélt, az elutasított és a kedvelt városrészek között. E jelenség mögött a városrészben lakók társadalmi státuszának emelkedése, s ezáltal a terület presztízsének növekedése állhat.

Módszertani jellegű észrevétel, hogy a funkcionális tagozódás révén könnyebb volt a bizonyos paraméterek mentén hasonlónak mondható területi egységek jellemzőinek leírása. Ami azonban a hasonlóságok kidomborításakor nyereség, az a városrészek közti a különbségek szempontjából veszteség. A szegregációs és a disszimilitási indexek kiszámításakor a funkcionális övezetknél rendre alacsonyabb értékeket kap-

35 Arra a kérdésre adott válaszok, hogy vannak-e olyan városrészek, ahol az ott élők miatt szívesen lakna: pl. Újszeged. „Miért, milyenek az ottani emberek?": „barátságosak”, „jómódúak”, „olyanok, mint én” stb.

36 Arra a kérdésre adott válaszok, hogy vannak-e olyan területek, ahol az ott élők miatt nem szeretne lakni: pl. Móraváros. „Miért, milyenek az ottani emberek?": „cigányok laknak ott”, „piszkosak, rendetlenek”, „nem tartják be a normákat” stb.

tunk, kiváltképp a kisebb területen koncentrálódó alacsony társadalmi státuszúaknál. E megfigyelés elméleti magyarázatát adja Ladányi János (2008), aki szerint a klasszikus városzociológiai modellek korlátja, hogy a nagy területi aggregátumok alapján felépített modellek szükségképp heterogén területeket foglalnak magukba, elfedve ezzel a kisebb léptékű szegregálódást. Kérdés, hogy mit tekintünk a „megfelelő léptéknek”, hiszen például Móravárosban (amely minden vizsgált szempontból közepesen található) egymás mellett fekszik az etnikai-szociális szegregáció (Cserepes sor) és a jómódúak önszegregációja (Vadspark lakópark) – a kettőt, egyfajta liminális térként, a bevásárló övezet választja el egymástól. A szerző szerint a dilemma feloldásához, „a városzerkezeti vizsgálatokhoz, különböző szegregációs minták leírásához, jellegzetes társadalmi következmények feltárásához várostörténeti és városzociológiai elemzésekre és – különösen – sok-sok terepmunkára van szükség” (Ladányi 2008:41).

A társadalmi-térbeli tagozódás és a mentális térkép párhuzamos vizsgálata során egyfajta komplementer viszonyt sikerült kialakítani a különböző módszerek között. E viszonyt továbbfűzve érdekes volna a népszámlálási adatok segítségével hosszmetriai dimenzióban kutatni az egyes városrészek társadalmi helyzetét, melyet kiegészíthetne az adott területre fókuszáló terepmunka is. Az ilyen módon elkülönített természetes övezetek egyúttal érvényesebbek is lennének a jelenleg alkalmazott felosztásnál. A város szociológiája számára viszont nem az a kulcskérdés, hogy hol húzódnak az egyes területi egységek határai, hanem hogy ezek milyen társadalmi csoportoknak nyújtanak keretet, milyen életfeltételek mellett és milyen kultúra, intézmény-, norma- és szimbólumrendszer épül erre, amely befolyásolja az ott élők viselkedését (és a területhez kötődő képzeteket) (Nemes–Szelényi 1967). Firey és a „szimbolikus ökológia” kapcsán találkoztunk már ezzel a gondolattal, mely nemcsak a szegregáció „objektív”, külső oldalát veszi figyelembe, hanem az émikus, szubjektív oldalt is.

Felhasznált irodalom

- ANDORKA (2003): Andorka Rudolf: *Bevezetés a szociológiába*. Budapest, Osiris.
- BABBIE (2003): Babbie, E: *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Budapest, Bállassi.
- BAUMAN, Z. (2002): *Globalizáció. A társadalmi következmények*. Szeged, Szukits.
- BELUSZKY P.–SZIRMAI V. (2000): *A települések társadalma*. In: Enyedi György (szerk.): Magyarország településkörnyezete. Budapest, MTA, 77–98. pp.
- BLAU, P. M. (2004): *Egyenlőtlenség és heterogenitás*. In: Angelusz Róbert (szerk.): A társadalmi rétegződés komponensei. Budapest, Új Mandátum, 277–294. pp.
- CASTELLS, M. (2005): *A hálózati társadalom kialakulása*. Budapest, Gondolat–Infonia.

- CSÉFALVAY Z. (1994): *A modern társadalomföldrajz kézikönyve*. Budapest, IKVA.
- CSIZMADY A. (2003): *A lakótelep*. Budapest, Gondolat.
- DOWNS, R. M.–STEA, D. (2006): *Térképek az elmében* (Részletek). In: Letenyei László (szerk.): *Településkutatás II*. Budapest, Új Mandátum–Ráció, 593–613. pp.
- DUNCAN, O. D.–DUNCAN, B. (1973): *Lakóhelyi szegregáció és foglalkozási réteg-zöldés*. In Szelényi Iván (szerk.): *Városshociológia*. Budapest, KJK, 182–202. pp.
- GANS, H. J. (1973). *A városi és a kertvárosi életmód. A meghatározások újraértékelése*. In: Szelényi Iván (szerk.): *Városshociológia*. Budapest, KJK, 64–87 pp.
- KOVÁCS T. (szerk.) (2003). *Nagyvárosok belső tagozódása: Szeged*. Szeged, KSH Csongrád Megyei Főigazgatósága.
- KSH (1983): *1980. évi népszámlálás. Szeged népessége és társadalma*. Budapest, KSH.
- KSH (2007): *Szeged népességének demográfiai és lakáshelyzete*. Szeged, KSH Szege-di Igazgatósága. [online] <http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xftp/idoszak/regionk/szeged-demog.pdf>. letöltés: 2008. 10. 16.
- LADÁNYI J. (2007). *A lakóhelyi szegregáció változó formái Budapesten*. In Enyedi György (szerk.): *A történelmi városközpontok átalakulásának társadalmi hatásai*. Budapest, MTA Társadalomkutató Központ. 199–215. pp.
- LADÁNYI J. (2008): *Lakóhelyi szegregáció Budapesten*. Budapest, Új Mandátum Kiadó.
- Letenyei L. (2001) *Településtervezés és mentális térképezés*. Falu, Város, Régió 2001/1. 11–15. pp.
- LETENYEI L. (2006): *Településkutatás I. Budapest*, Új Mandátum–Ráció.
- MERTON, R. K. (2002): *Társadalomelmélet és társadalmi struktúra*. Budapest, Osiris.
- MUCSI L. ET AL. (2007): *Városi területhasználat és felszínborítás vizsgálata távérzékelési módszerekkel*. [online] http://www.geo.u-szeged.hu/publi/pdf/kf/Mucsietal_SZTETFGT_varos-okologia.pdf. letöltés: 2008. 09. 23.
- NEMES F.–SZELÉNYI I. (1967): *A lakóhely mint közösség*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- OTT, T. (1996): *Auswertung und Analyse von Mental Maps*. Mit Hilfe eines Geographischen Informationssystems. *Karlsruher Geoinformatik Report* 10 (20), 2–12. [online] http://www.akgis.de/thema_5/akgis/texte/kgr_to/kgr-to_2.htm. letöltés: 2008. 09. 23.
- SPÉDER ZS. (2002): *A szegénység változó arcai*. Budapest, Századvég.
- STROHMEIER, K. P. (2004): *Segregierte Armut in den Städten – Strategien sozial integrativer lokaler Politik*. In Bertelsmann-Stiftung (Hrsg.): *Demographie konkret – Handlungsansätze für die kommunale Praxis*. Gütersloh [online] http://www.wegweiser-kommune.de/themenkonzepte/sozialelage/download/pdf/Segregierte_Armut.pdf letöltés: 2008. 09. 23.

- Szeged Megyei Jogú Város Antiszegregációs Terve 2008. [online] http://www.szegedvaros.hu/letoltesek/doc_download/1550-antiszegregacios-terv.html letöltés: 2008. 10. 16.
- SZELÉNYI I. (1973): *Bevezető tanulmány*. In Szelényi Iván (szerk.): *Városshociológia*. Budapest, KJK, 7–40. pp.
- SZELÉNYI I. (1990): *Városi társadalmi egyenlőtlenségek*. Budapest, Akadémiai Kiadó
- TÍMÁR J.–VÁRADI M. M. (2000): *A szuburbanizáció egyenlőtlen területi fejlődése az 1990-es évek Magyarországn*. In Horváth Gyula–Rechnitzer János (szerk.): *Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón*. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja, 153–175. pp.

SZÉLMALOMHARC? KISKUNDOROZSMA (2006)

Bevezetés

Dolgozatunk a korábban önállóságot élvező, ma Szeged csatolt településrészeként létező Kiskundorozsma lakóinak területi identitását vizsgálja.

Az identitás a szociálpszichológia egyik kiemelkedő kutatási területe, melynek felvirágzása a nyolcvanas évekre tehető. Ennek eredménye, hogy napjainkra szinte divattá vált. A latin eredetű szó jelentése: azonosság. Az identitás a saját magunkra vonatkozó tudás bonyolult rendszerének egyik lényeges alkotóeleme, melyet a szocializáció során sajátítunk el. Az önmeghatározásnak, hovatartozásnak számos dimenziója létezik, úgy mint éni-, nemi-, etnikai- és nemzeti identitás, de csak a közelmúltban terelődött a figyelem arra, hogy az identitásnak lehetséges területi vonatkozása is. Ez utóbbi megléte a településfejlesztésben kulcsfontosságú, hiszen egyáltalán nem lehetünk közömbösek aziránt, hogy milyen kép él az emberekben szűkebb-tágabb környezetükről, s ahhoz milyen szálak fűzik. A nyolcvanas években megnőtt az érdeklődés a helyi közösségek vizsgálata iránt. Ennek eredménye a Bóhm Antal és Pál László szerkesztésében megjelent műhely- és esettanulmányok eredményeit összefoglaló *Helyi társadalom* című hatkötetes mű, s ezzel együtt a területi identitás előtérbe kerülése. A rendszerváltás után a globalizációval párhuzamosan illetve annak ellenhatásaként a lokális tendenciák is megerősödtek. A *New Democracy and Local Governance* nevű nemzetközi vizsgálathoz, – amely a helyi vezetők értékrendjét kutatta – Magyarország is csatlakozott. Ennek keretében a MTA Politikai Tudományok Intézetének kutatócsoportja 1992-ben, majd 1996-ban a térségi identitással kapcsolatos adatfelvételt végeztek (Bóhm 2000).

A kérdőíves felmérésen alapuló vizsgálat eredményeit a következő táblázat mutatja:

	Lokalitás	Régió	Ország	Kelet-Európa	Európa	Világ
1992	16,2	34,6	39,1	0,2	6,2	3,7
1996						
elsősorban	48,5	5,3	38,1	0,5	4,3	3,6
másodsorban	21,1	12,2	20,7	1,0	16,0	5,1

1. táblázat

Az identitás indexei Magyarországon 1992–1996(%)

New Democracy projekt adatai, MTA PTI (Forrás: Böhm 200:119)

A tábláról leolvasható, hogy négy év elteltével mennyire megerősödött a lakóhelyhez való kötődés, lekörvözve a korábban vezető régiót és országot egyaránt. Igaz, az utóbbi, vagyis az országgal való azonosulás nem sokat veszített erejéből. Tanulmányunk tárgyát illetően, számunkra most a megállapítás első része az érdekes, s ezt a változást Böhm Antal az önkormányzatisággal magyarázza: „Nagyon sok település helyi elite úgy élte meg a tanácsrendszer-önkormányzat váltását, mint az autonómia el-, illetve visszanyerésének lehetőségét. [...] Jellemző, hogy a rendszerváltozás óta településegysítésre nem került sor, annál nagyobb számban elszakadásra, kiválásra, még olyan településegysítésekben is, amelyek korábban is együvé tartoztak.” (Böhm 2000:120)

A területi identitásnak különböző fokozatai vannak; a területfejlesztés szempontjából a legalapvetőbb kategóriák a helyi, kistérségi és regionális identitástudat. Ez a felosztás, vagyis a nagyobb lépték – különösen a régiókban való gondolkodás a megye helyett – annak a változásnak a következménye, hogy az Európai Unió tagországa lettünk. Ennek köszönhető, hogy számos térségi – elsősorban regionális – identitással kapcsolatos tanulmány³⁷ látott napvilágot, melyek a közigazgatási és a területfejlesztési tér felosztásának definiálását segítették, ennek ellenére azt mondhatjuk, hogy a földrajzi kategóriákhoz tartozó identitástudat vizsgálatára Magyarországon még kiaknázatlan terület.

Kutatási cél–kutatási módszerek

Vizsgálódásunkat a legalsó szintre helyeztük, a 11-12.000 fős Kiskundorozsmára. A kutatási terület és téma néhány helybélivel folytatott beszélgetés eredményeként fogalmazódott meg, melyben a következő állásfoglalások kristályosodtak ki. Egyikük

37 Soós Edit, Oláh Miklós és Szörényiné Kukorelli Irén tanulmányai. [Glatz (szerk.) 2000.]

kifakadt, hogy Dorozsmát 1973-ban Szegedhez csatolták, mégis őrzi „különállását”. Az ő szemében a helyhez való kötődés a Szegedhez való tartozással együtt járó szerves fejlődés gátja. Egy másik lakosnál – aki saját bevallása szerint igazi patrióta – az identitás, mint a Szegedtől való elszakadás lehetősége tűnt fel. Egy harmadik állásfoglalás szerint, néhány őslakostól eltekintve „dorozsmaiság” ma már nem is létezik.

Kutatásunkkal a következő kérdésekre kerestük a választ:

1. Dorozsma mint Szeged város része, hogyan éli életét?
2. Az ott élők szerint a település Szegednek alárendelt vagy inkább partneri viszonyban lévő része?
3. Megvalósult-e a Szegeddel való összeolvadás, s ezzel együtt a nagyobb egységhez való tartozás érzése, vagy a szűkebb értelemben vett lakóköznyezethez való ragaszkodás a jelentősebb?
4. Van-e még dorozsmaiság? Ha igen, ez összekapcsolódik-e a Szegedtől való elszakadási igénnyel?

Kutatásunk központi kérdése tehát valójában a dorozsmai identitástudat, melynek megragadásában meghatározó jelentőségűnek tartottuk a népeség alakulásának, a hovatartozás erősítését szolgáló múlt, a kapcsolatrendszer, a társadalomszervező és véleményformáló erők, az érdekképviselet, a lehetőségek és az azzal való elégedettség, s mint specifikumot Dorozsma és Szeged viszonyának feltárását. Az identitástudat kognitív, emocionális és cselekvési dimenzióinak mérésére tehát a következő területek vizsgálatát jelöltük ki:³⁸

- migráció
- baráti, rokoni kapcsolatok
- helytörténeti ismeretek
- hagyományok, ünnepek
- helyi média
- civil szervezetek működése
- szórakozási, kulturális igények kielégítése
- intézményi ellátottság
- közösségi ügyekben való részvétel
- helyi vezetéssel való elégedettség
- Szegedhez fűződő viszony

A vizsgálat módszertani részének kiválasztásához érve először is mérlegeltük „mire leszünk képesek”. Erőforrásainkat figyelembe véve világossá vált, hogy csak felderítő vizsgálatra vállalkozhatunk, így a reprezentativitást természetesen nem tudtuk biztosítani.

---

38 Többnyire ezekből alakítottuk ki a fókuszcsoporthoz interjú témaköreit.

Mivel a terep teljesen ismeretlen volt számunkra, elsőként terepbejárással, helytörténeti munkák és egyéb források feldolgozásával, valamint a népességre vonatkozó statisztikai és egyéb bírósági adatok beszerzésével próbáltunk objektív képet nyerni Dorozsmáról.

Miután a területi identitástudat földrajzi kategóriák által meghatározott társadalmi csoporthoz való tartozást jelent, önkéntelenül felmerült a mentális térképezés lehetősége. Módszertanilag még kiforratlan eljárásról lévén szó, a térhez való szubjektív viszonyulás rajzlapon való leképeződésének megfejtése érdekes kihívást jelentett. A mentális térképezésnél felmerülő egyik dilemma, hogy kell-e egyáltalán rajzoltatni. Egyesek szerint a lakóhelyhez való szubjektív kötődés kimutatására a vizuális jelek megjelenítése önmagában nem elegendő (Cséfalvay 2004:147), ezért az eljárásba beépítettük a strukturálatlan interjút is.

A kutatás későbbi részében a nézeteltérések ütköztetése érdekében a fókuszcsoporthoz vizsgálat tűnt hatékonynak. A hagyományos interjúvizsgálathoz képest itt több személy interakciója valósul meg, így a válaszokon túl a csoportdinamika alakulása, a résztvevők egyéb megjegyzései és nonverbális jelzései is segítettek az eredmények értékelését.

Morzsa a régmúltból – avagy konfliktusok a várossal

A kiskundorozsmai emberekkel való első találkozásunkkor megéreztek a helytörténeti ismeretek szükségességét, a beszélgetéseket ugyanis a múltra való állandó reflexió jellemezte. A Dorozsma történetét feldolgozó művek a múlttal való folytonosság megteremtése mellett a jelen megértését segítik.

A dolgozat keretei nem engedik meg, hogy akár nagy vonalakban is tárgyaljuk a település múltját, pusztán néhány mozzanatot emelnénk ki, különös tekintettel arra, amely befolyásolta Szegeddel való kapcsolatát.

A dorozsmai föld idegen testként ékelődött be a szegedi határ két része Alsó- és Felsőtanya közé. Földrajzi helyzetéből adódóan állandó, de nem mindig harmonikus kapcsolata volt Szegeddel. Ezek közül a legfontosabb az ún. nagykun per, amely a Szegedhez illetve Kunsághoz való tartozás eldöntése miatt került sor, a kőbárány per, melynek emlékére Kiskundorozsmán egy utcánév is őrzi, illetve a nagy árvíz körül kialakuló helyzet.

Nagykun perként emlegetik a Jászkunságot birtokló Német Lovagrend és Szeged között kialakuló harcot a török uralom miatt elnéptelenedő dorozsmai földbirtokosokért. A hovatartozás kérdése állandó határvillongásokhoz és gyűlölködéshez vezetett. Érdekes, hogy pont ez az ellentét vezetett Dorozsma benépesítésére jászokkal és pa-

lócokkal. Az újratelepítést Orczy István a Német Lovagrend akkori adminisztrátora kezdeményezte, hogy így biztosítsa a szegediekkel szemben a terület védelmét. Az évekig húzódó pereskedés végül 1737-ben megszületett egyezséggel zárult, mely alapján Dorozsma elszakadt Csongrád vármegyétől (Sztríha 1937:42-60).

A híres kőbárány per esetében a konfliktus a lebontott szegedi várból előkerült, bárányt ábrázoló dombormű származási helyének megállapítására vezethető vissza. A dorozsmaiak állítása szerint ez a törökök által lebontott templomuk díszítőeleme volt, amit a többi kőtörmelékkel együtt Szegedre vittek a vár megerősítése végett. A szegediek szintén maguknak tulajdonították a Krisztust jelképező kőbárányt. Az előbbi nem nyert igazolást, így a per Szeged javára dőlt el, s a kőbárányt a Dóm téri Dömötör torony kapujába építették be. Figyelemreméltó, hogy a bárány mind a város mind a község címerébe belekerült (Sztríha 1937:54-65).

Az 1879-es árvíz kapcsán is megnyilvánult az ellenségeskedés és bizalmatlanság a szegediekkel szemben. Az ún. Ugró-hídnál lévő gát átszakítását – melynek következtében Dorozsmát ellepte az ár – néhány szegedire fogták, feltételezve, hogy így akarták megmenteni a várost (Sztríha 1937:222-225).

A hol Kunsághoz, hol Csongrád megyéhez tartozó település múltja szorosan összefonódott Szeged történetével. A találkozási pontok gyakran a várossal szembeni sérelmek kiindulópontjai lettek, ugyanakkor a földrajzi közelség folytán Dorozsma nem vonhatta ki magát Szeged hatása alól, s egyre több szállal kapcsolódtak egymáshoz.

A Nagy-Szeged gondolat – avagy a város vonzásában

A huszadik század elejétől egészen 1973-ig a Nagy-Szeged gondolat újra és újra felszínre került. Az első világháború után a déli területek elcsatolásával Szeged elveszítette vonzáskörzetének jelentős részét, s ez hátrányosan befolyásolta fejlődését. Klebelsberg Kuno kultúrpolitikájában Szegednek kiemelt szerepet szánt, s a várost a környék közséégeinek csatolásával, a népesség felduzzasztásával szerette volna a várost „helyzetbe hozni”. A 200.000 főt számláló Szeged megvalósulásának bár volt realitása, egyelőre álom maradt (Mészáros 1994:116-118).

A második világháború után a centralizációs törekvések megjelentek a városrendezői gyakorlatban is. A településfejlesztési politika sem a kis lélekszámú településeknek, sem a falusi térségeknek nem kedvezett. A községegyesítés megint ott lebegett a levegőben. Az összevonásokkal kapcsolatban Erdei hívta fel a figyelmet, hogy nem szerencsés, ha „hivatalos körön belül, egyenesen szólva: bürokratikus módon” döntenek az ilyen kérdésekről, hiszen ezek „az állampolgárok legközvetlenebb közügyei” (Erdi 1971:28). Az ideális megoldás megtalálása végett felvázolt néhány lehetőséget, rávilá-

gítva arra, hogy a fejlődés csak akkor biztosított, ha az új határvonalakkal meghúzott közigazgatási egységek „a tényleges gazdasági-társadalmi kapcsolatoknak megfelelnek és a tudatokba is befogadhatók” (Erdei 1971:88).

Ennek egy része teljesült, hiszen a hatvanas évektől Kiskundorozsma a környező településekkel együtt egyre inkább a szegedi agglomeráció részévé vált. Intenzív kapcsolattartás jellemezte a város és a község kapcsolatát. Az aktív keresők majdnem fele Szegedre járt be dolgozni (Abonyiné 1995:37), mégis jelen volt a Szegedhez való tartozás ellenérzése, ami a befektetés és a kifizetődés aránytalanságának előrevetítéséből és ennek következményeként a perifériára való szorulás félelméből táplálkozott. 1973-ban az egyesítés végül felülről irányított módon megtörtént. Ezzel a lépéssel Kiskundorozsmával egyetemben Tápé, Algyő, Szőreg és Gyálarét is elveszítette önállóságát, s a város részeivé váltak.

Közelmúlt– avagy az önállóság kérdése

A rendszerváltás gyökeres változásokat ígért, s felmerült az önállóság kérdése. A megvalósuló szólás- és sajtószabadság lehetővé tette a helyi lapok alakulását, így jött létre a Dorozsmai Napló. A lap a helyi hírek közlésén túl a községi önállóság visszaállítása melletti elkötelezettség szócsöve lett. Nyílt levelek, lelkesítő és bátor mondatok formájában jelentkeztek a tenni akarásnak, a lehetőségek felkutatásának a jelei. A lap hasábjain megjelentek a pártok (Kisgazda, MDF, SZDSZ) községi szervezeteinek programjai is, valamennyien napirendre tűzve az elszakadást. Az 1990. évi helyhatósági választásokig tartó idő a bizalomteli várakozás jegyében telt, mindhiába. Az önkormányzati törvény az autonómia megszerzését széles társadalmi véleménynyilvánításhoz kötötte. A lakosság véleménye nem derül ki az újságból, ráadásul anyagi nehézségek miatt a lap megjelenése is megakadt.³⁹ Kiskundorozsma mellett a többi csatolt községben is felmerült az önállósodási igény, azonban csak Algyőnek sikerült a leválás évekkal később, 1997-ben.

Egy másik kísérlet a Dorozsmai Lokálpatrióták Társaságának nevéhez fűződik. Az egyesület 2003-ban jött létre az önállóvá válás elősegítésére. A kapcsolatfelvétel kezdeményezésekor azonban kiderült, hogy megfelelő támogatottság híján a szervezet gyakorlatilag nem működik. Az egyik vezető tisztségviselővel mégis sikerült találkozunk egy beszélgetés erejéig. Az egyesület létrehozását Dorozsma fejlesztésének háttérbe szorulása motiválta, s nagy lelkesedéssel kezdték meg működésüket. A tetteknek gátat szabott a képviselők ellenállása, s az emberek is félve fogadták elképzelésüket. Véleménye szerint a drágább telefonnal és buszjáráttal ráijesztettek a lakosokra, akik

39 Kis szünet után a lapot 1992-ben a Dorozsmai Napló Baráti Kör ugyanazon a néven újralapította.

az egyesület tevékenységében nem láttak mást, mint a vezető pozíció és hatalom megszerzésére irányuló törekvést. Interjúalanyunk elismerte, hogy az elszakadásnak számos megoldatlan gazdasági vonzata van, kezdve a helyi adók nagyságrendjének bizonytalanságától a már szegedi felépítésű nagybani piac és a fürdő tulajdonjogának megalapításáig. A megvalósítás is nagyon messze tűnik, hiszen Kiskundorozsmán az ügy a népszavazásig sem jutott el soha, mégsem adják fel – mondta.

Mentális térképezés

A mentális térképekre vonatkozó interjúk fő vázát a Lynch által kidolgozott eljárásra hagyatkozva (Letenyei 2005:173), az útvonal, határvonal, csomópont/központ, tájékozódási pont és mentális terekre vonatkozó kérdésekből állítottuk össze, hozzáigazítva és kiegészítve azokat a jelen kutatás sajátosságaihoz. Így kapott hangsúlyt a Szegeddel való kapcsolat, illetve a mentális terekhez fűződő sztereotípiák kapcsán az őslakosok és betelepülők közötti – feltételezett – társadalmi távolság feltérképezése.

A szakirodalmi ajánlással ellentétben (Letenyei 2005:177) az instrukciók megadásánál szándékosan a tág értelmezés lehetőségét biztosító település kifejezést használtuk, mivel arra voltunk kíváncsiak, hogy Szegedet oda rajzolják-e avagy sem. A bevezető után minden esetben hagyunk időt arra, hogy mindenki a saját elképzelése szerint befolyástól mentesen készítse el a saját térképét, és csak ezután tettük fel a kérdéseinket.

A szóbeli közlések nagyon informatívak voltak, amit sok esetben pont a rajz csalogatott elő. Tehát a kettő kombinálása hasznosnak bizonyult. Ráadásul a módszer által viszonylag gyorsan sok információhoz jutottunk, s ez a terepen való eligazodásunkat is segítette.

Elsőként az adatgyűjtő kérdéssort, utána a tíz térkép alapján levont következtetéseket mutatjuk be.

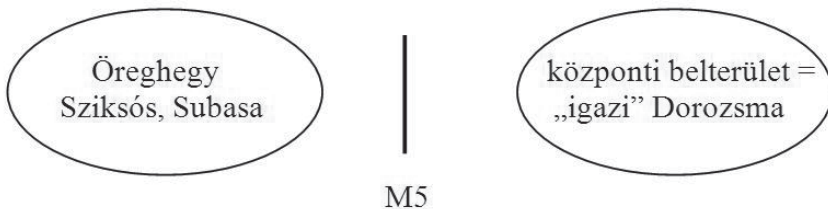
Képzeld el, hogy felszáll egy repülőgéppel a magasba. Hogyan látja felülről a települését? Kérem rajzolja le!

- Milyen környező települések vannak? Milyen kapcsolata van Dorozsmának velük?
- Mennyire tart Dorozsma?
- Melyek a leggyakrabban használt útvonalak?
- Hol dolgozik? Hol szokott bevásárolni?
- Hol van a központ? Egyetlen, vagy több központ is van? A központ mit foglal magába?
- Ön hol lakik? Szeret itt lakni? Milyen környék ez? Milyen emberek laknak itt? Mi a neve ennek a környéknek?

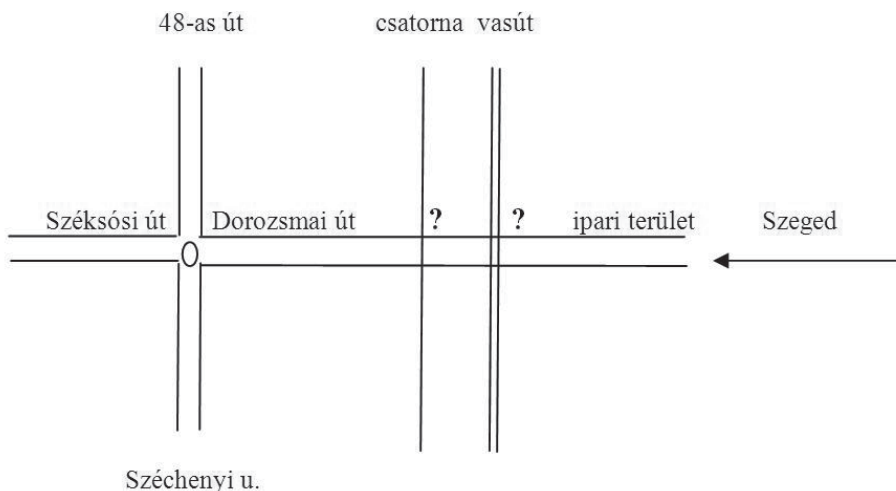
- *Hol nem szeretne lakni? Miért? Mit ajánl melyik utcába ne térjek be? Miért? Milyen emberek laknak ott?*
- *Milyen egyéb jellegzetes részek rajzolódnak ki? Mi alapján határolódnak el ezek egymástól?*
- *Ha útbaigazítást kérnének Öntől, milyen fontos tájékozási pontokat említene?*
- *Dorozsmainak érzi magát vagy inkább szegedinek? Mit jelent ez?*

Kiskundorozsmát sohasem Szeged részeként rajzolták le. Abból azonban, hogy ennyire a dorozsmai részre koncentráltak még nem szabad messzemenő következtetést levonni, hiszen minden esetben azt mondtuk, hogy Dorozsmával kapcsolatos kutatást végzünk, s ez eleve befolyásolhatta őket. Az viszont meglepő, hogy egy esetet leszámítva mindig csak a belterület központi része került a papírra, még annál is, aki egyébként a sziksósi részen lakik. Csak néhányan jegyezték meg, azt is inkább mellékesen, hogy létezik az utóbbi. Ha rákérdeztem, hogy a fürdő dorozsmai rész-e, a „természetesen igen” választ kaptam. A rajzokból illetve a határok megjelölése kapcsán adott válaszokból mégis azt a következtetést vontam le, hogy Dorozsmát a belterülettel azonosítják.

Első megközelítésben tehát két nagy részt lehet elkülöníteni. A tanyavilágot megtestesítő Öreghegy, illetve a Sziksóstó környékén kiépülő üdülő környék Subasával együtt nem kapcsolódik szervesen Dorozsmához, külön életet él, s ezt az elválasztódást most már az M5-ös autópálya is erősíti.

Valószínű, hogy a Szegeddel való több mint 30 év „együttélés” eredménye a vélemények megoszlása abban, hogy hol kezdődik Dorozsma. Többen említették a csatornát, ahol a település nevét jelző tábla is kinn van, ugyanakkor a vasúti átjáró is szóba került. Ez utóbbi annyiban jelzi a Szegedtől való elkülönülést, hogy ettől a ponttól a taxi tarifa megváltozik. Az ipari terület közbeékelődése a várostól való távolodás érzetét kelti, a határ nyomvonalának biztos tudása azonban már nem volt egyértelmű.

Dorozsmai út vezet be Szegedről a központba, amely jobbra és balra leágazva egyenesen folytatja tovább az útját Széksósi út néven. Ez a négy út 4 részre osztja fel a belterületet. A jelentős átmenő forgalomnak köszönhető, hogy egyre nehezebb átkelni az egyik oldalról a másikra, így ezek is egyfajta határvonalakat töltenek be. Különösen igaz ez a Dorozsmai és Széksósi útra, ami Kiskunhalasra vezet Bordányt és Üllést is érintve. A Negyvennyolcas út elágazásai Budapest felé illetve Zsombón és Forráskúton keresztül Kiskunmajsára visz.

A környező települések egy része valaha Dorozsma részei voltak, a legelevenebb kapcsolata azonban Dorozsmának a várossal van. A megkérdezettek valamennyien Szegeden dolgoznak, s a nagyobb bevásárlásaikat is ott intézik. A fiatalok szórakozási lehetőségek híján mennek be Szegedre, ennek azonban a közlekedés ésszerűtlensége, az éjszakai járatok hiánya olykor határt szab. A beszélgetések során tetten érhető volt a központ és peremvidék viszonyára jellemző BENT és a KINT határozószók használata. Nagyon leegyszerűsítve azt mondhatjuk, hogy bent szórakoznak, vásárolnak és dolgoznak, kint pedig alszanak. Az alvóváros tipikus képe rajzolódott ki.

A régi faluszerkezetnek megfelelően a központ a templommal és annak környékével azonosítható. A templom mellett, hogy a dorozsmaiak egyik büszkesége, fontos viszonyítási és tájékozódási pont. Az utak találkozásánál méltóságteljesen emelkedik ki a környezetéből, köré sűrűsödnek a legjelentősebb objektumok. A központ részei a vallási élethez kapcsolódó épületek (a templom a plébániával), a hivatali ügyintézés helyszínei (polgármesteri hivatal kirendeltsége, posta, Takarékszövetkezet, OTP), a kulturális és közösségi élet szférája (könyvtár, művelődési ház, kocsmá, cukrászda), a régi iskola, a két orvosi rendelő és a bevásárlás szinterei (kispiac, ABC, sok-sok kis üzlet a két megállóhely környékén).

Néhányan az előzőnél jóval kisebb, mégis jelentőséggel bíró központot is megemlítettek. A Negyvennyolcas út villa alakú elágazásában lévő tér a nagybani piacnak és havonta egyszer a kirakodó vásárnak ad helyet. A Vásártér nemcsak a környék mezőgazdasággal foglalkozó községeiből, hanem az ország több pontjáról is vonzza az embereket, így Dorozsma határain is túlmutató központi szereppel bír. Az itt lakó emberek leírása szerint azonban ez a környék, a „nem szeretnék itt lakni” kategóriában a második helyezést elérő, közbiztonság szempontjából is kedvezőtlenül megítélt, forgalmas, zajos hely.

Amint már korábban említettük, a 4 fő út által történő felosztás és annak metszésében lévő központ volt a legszembeütőbb valamennyi rajzon. Az utak által négy részre felszabdalt tereknek azonban nincs neve, s nem is különülnek el egymástól olyan karakteresen. A régen használt Alvég és Felvég kifejezések – ami az anyagi helyzetet tükröző térbeli elkülönülésre utalt – sem érvényesek. „A mentális terek sajátsága, hogy van nevük [...] azok a helyek, amelyeknek nincs elnevezése, nem épültek be a mentális térképbe” (Letenyi 2005:176).

A cigánysor és az újosztás kifejezés azonban valamennyi rajzon megjelent, tehát az etnikai elrendeződés és a régittől eltérő új építkezések kapcsán jöttek létre elkülöníthető, „nevesített” terek. A falu szélén lévő Árpa és Búza utcában a lakosság többi részétől szegregáltan élnek a cigányok. A környéket a slumosodás jellemzi, s meglehetősen rossz a telep megítélése. Az emberek tudomásul veszik jelenlétüket, de a nyílt konfliktusok elől való kitérés érdekében inkább elkerülik ezt a helyet. Ezt a környéket jelölték meg legtöbben úgy, hogy ide nem költöznének, s óva intettek attól is, hogy ide betérjünk.

A beköltözés miatt Dorozsma folyamatosan terjeszkedett. Az újonnan kiosztásra kerülő telkekre épült házak már jelentős eltérést mutatnak a régi dorozsmai arculathoz képest. A Jerney, Barátság és Dobos utca környékén hetvenes években épült, többszintes téglablokkos házak sorakoznak a városi lakótelepekre jellemző garázsorokkal. A nyolcvanas években a Czékus utca környékén osztottak ki újabb területeket. Itt kétszintes tetőtér-beépítéses kertes házak épültek. Az előbbire az újosztáson felül a „panel” kifejezést használták, de arra a kérdésemre, hogy milyen emberek laknak ott,

nem kaptam egyértelmű választ. Itt tehát a falusítól eltérő építkezési stílus az, ami jellegzetessé teszi ezt a környéket. A másik területre – az új-szegedi kertvárosi részhez hasonlítva – többen a villanegyed illetve a kertváros elnevezést használták, s jelezték azt is, hogy szívesen ideköltöznének. „A villanegyed persze lehet, hogy túlzás” – javította ki valaki saját magát. „Gazdagok, ... de csak dorozsmai viszonylatban. Ha igazán gazdagok lennének, akkor bent vennének magánházat” – így magyarázta. Mindenesetre leszögezhetjük, hogy a közgondolkodásban ez a környék a jómódúak lakónegyede. Az anyagi szempont mellett az életkori bontás is megjelent (fiatalok, középkorúak), illetve az, hogy többségük Szegedről költözött ide.

A központhoz közeli, régebbi típusú egyszintes házakhoz az idősebbeket és a szerényebb anyagi lehetőségekkel rendelkezőket társították. Az István utca a kis parasztházai, s gyümölcsfáival tipikus régi dorozsmai rész. „De... (és megint itt van az ellentétes kötőszó használata) itt is előfordulnak rendhagyó (értsd alatta új építésű) házak”. Tehát a régi rész sem olyan egységes már. Egyre gyakoribbá válnak a házlebontások, helyette újakat építenek, s egyre nehezebb követni, hogy kik költöznek ide. Vegyesen lakják ezeket a részeket, ahogy a Jerney utca környékét is.

A mentális térképen a cigánysort leszámítva nincsenek éles határok, s ha van is az őslakosok és a bevándorlók között térbeli elkülönülés – a kertvárosi rész kapcsán –, nem érezhető, hogy ez negatív színezetű lenne, hiszen a kertvárosi rész vonzerővel bírt bárki szemében.

A tájékozódási pontokat tekintve a két legfontosabb épület a központban helyet foglaló templom és a népzenei találkozóknak régi helyszíne, a szélmalom. Mindkettő a dorozsmai identitástudatnak szerves része. Ugyanakkor, míg a templom szép dísz Dorozsmának, addig a Faragó téri szélmalom romokban hever. Érdekes módon az emlékművek „leszerepeltek”, úgy látszik, hogy a templom árnyékában ezek nem tudnak érvényesülni. Mivel a templomot körülvevő területeknek nincsen neve, a templomhoz viszonyítva adják meg az irányokat (jobbra, balra, felfelé – Szegedről nézve), illetve az utcák alapján tájékozódnak. A fentebb említett tájékozódási pontokon kívül a Vadliba vendéglő és az Eszes Malom került megemlítésre. Ez utóbbi is csak a dorozsmaiaknak Eszes Malom⁴⁰, a buszjáratok kijelzőjén csak a Malom kifejezés látható.

Az utcák kapcsán az idősebb korosztály által készített rajzokon érdekes jelenségre figyeltünk fel. Gyakori volt a nem hivatalos illetve a kettős névhasználat. A Szegedhez való csatolás kényszerítette ki az utcák jelentős részének átkeresztelését. Így lett a Kosuth utcából Negyvennyolcas, a Deák Ferencből Bölcs és még sorolhatnám. Az időseknek a mai napig sérelmezik, hogy elvették az utcaneveiket. „Hogy lehet a faluban egy önmagáról elnevezett út?” – fakadt ki egyikük a Petőfiről Dorozsmai útra történő elnevezés kapcsán.

40 A régi tulajdonos, Eszes Mátyás nevét őrzi az épület.

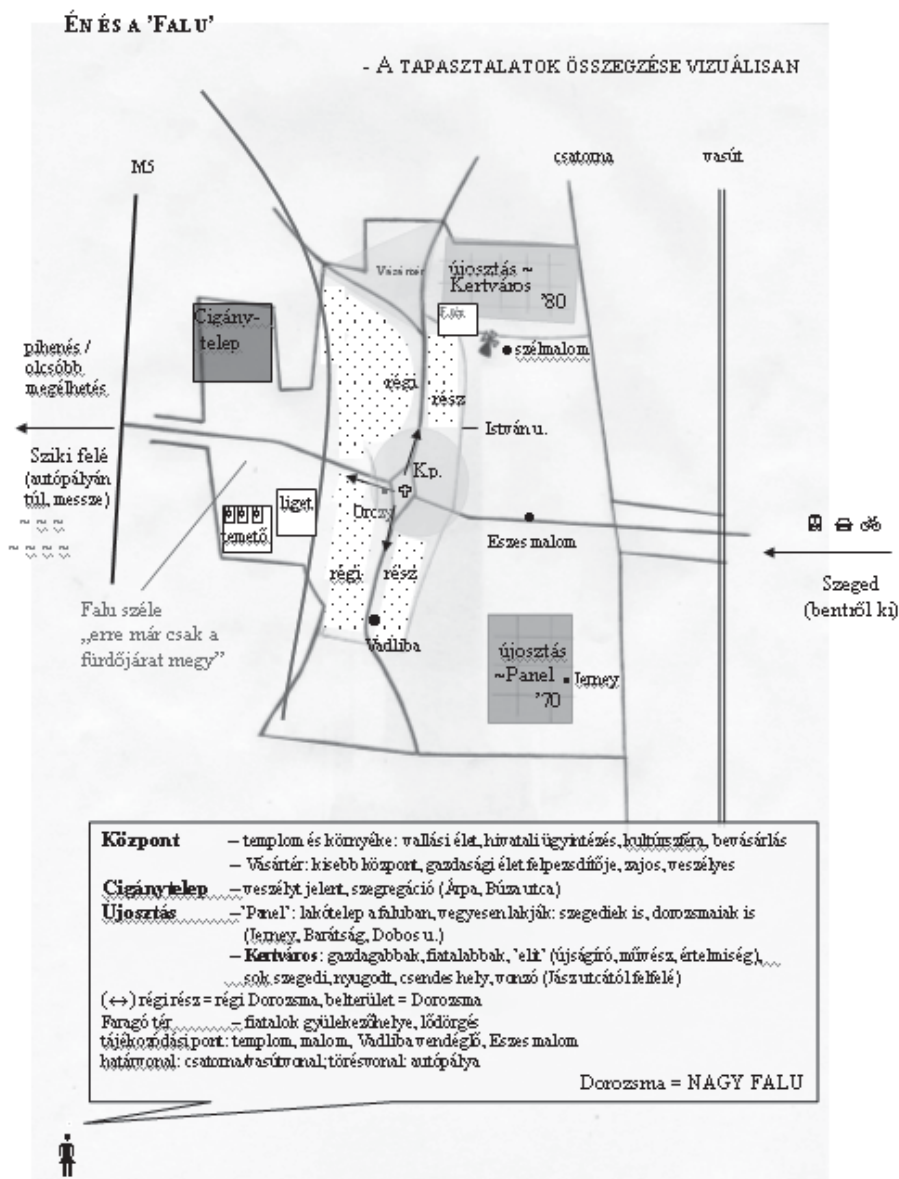
Az idősebbek sokkal színesebben és hosszasan meséltek „falujukról”. Egy-egy ilyen alkalom akár egy óráig is eltartott. Rajzaikon a már említett régi utcaneveken túl olyan objektumok is szerepeltek, amelyek ma már nem működnek (mozi, textilművek), gyakran utaltak a régmúltra, az akkori időkre jellemző pezsgő kulturális életre, s érezhetően tisztában voltak a helytörténeti eseményekkel. A fiatalabb korosztály körében a kőbárány utca kapcsán például már nem mindenki tudta feleleveníteni a Szegeddel való konfliktus okát.

A Szegedhez fűződő viszony ambivalens. A város számtalan igényt kielégít, ugyanakkor keményen megmondja, mit kell tenni. A Dorozsmai út elnevezés is a domináns szegedi szemlélet tükröződése. Érdekes volt hallani azt, is hogy Dorozsmáról folyamatosan mint faluról beszélnek, mintha nem vennék tudomásul, hogy a város része.

A tíz emberből hét egyértelműen dorozsmainak vallotta magát. Hogy mit jelent ez, nehezen öntötték szavakba. A lakhely, a családi kötelék, a régi emlékek, élmények, a kisebb közösség s az ezzel együtt járó közvetlenséggel kapcsolatos szempontok jelentek meg hovatarozásuk definiálásában. A másik háromból az egyikük (beköltöző) sérelmezte, hogy milyen nehezen fogadják be a dorozsmaiak, ami megnyilvánul abban is, ahogyan beszélnek róla (gyűttment), a másik interjúalanyom ún. kettős identitásról számolt be, míg a harmadik annak ellenére, hogy tősgyökeres, szegedinek vallotta magát. Őt már minden a városhoz köti, s megfogant benne az elköltözés gondolata is.

Mint említettük egy eset kivételével mindig csak Dorozsma „felét” rajzolták meg, így a Sziksósi üdülőkörzetet, Subasát és az Öreghegyet magába foglaló terület nem szerepel a mentális térképeken. Néhány szóbeli közlésből azonban valószínűsíthető, hogy az úthálózat javulásával, a közművesítéssel, s leginkább az olcsó telkeivel a Sziki (így becézve) és Subasa egyre vonzóbb a fiatalok szemében. Egyre több ember számára már nem csak a hétvégi pihenés színhelye, hanem lakóhely. Valakit a tágas tér, a természet közelsége vonz, és vannak, akik kényszerből költöznek ki tanyára, mivel a közüzemi díjakat nem tudják kifizetni.

Annak ellenére, hogy az autópályán túli területet nem sikerült feltérképeznem, többször előfordult a rajzoltatás során, hogy nem volt elegendő egyetlen lap a feladat végrehajtásához. Ekkor döbbsentem rá igazán, hogy Kiskundorozsma milyen nagy. Építkezési stílusa alapján inkább falusias, de a lakosságát tekintve akár város is lehetne.

Összegzés

Kiskundorozsma nagy múltú település, így kutatásunk során az identitás mélyebb gyökereinek megértéséhez nem volt elegendő pusztán az elcsatolás dátumáig visszanyúlni az időben. Láthattuk, hogy konfliktusokkal terhes volt az egymás mellett élés, az állandó pereskedés ellenére mégis egyre inkább összenőtt Szegeddel. Az identitás kialakulásában nem elég pusztán Dorozsmán születni, alakulása egész életen át tartó folyamat, melyben a szociális mező tágulásával a kortárs, munkahelyi és egyéb kapcsolatok is szerepet kapnak. A „faluban” – ahogy ők nevezik – alig van munkalehetőség, nyugdíjas klubok vannak ugyan, de a fiatalok részére nincsenek szórakozási lehetőségek, hiányzik a nappali tagozatú szakközépiskola is. Ezek mind a Szegeddel való kapcsolatot erősítik, egy másik ismeretségi kör kialakulását, a lokálpatriotizmus gyengülését.

A szélmalom, ami Dorozsma jelképe majdnem összeomlott, most toldozzák-foldozzák, az idő vasfoga nem kímélte. Ugyanígy az identitástudat is elsorvad, ha nem ápolják, gondozzák. Dorozsmán az embereket nehezen lehet kimozdítani, a közösségi élet ernyedt, a felnövő generáció így nem tudja átvenni a hagyományokat, ha egyáltalán van még mit. Lényegében ugyanazok az ünnepeik, szokásaik, mint a szegedieknek; a múltjuk más, arra nagyon büszkék, de azt is egyre kevesebben ismerik, s még helytörténeti gyűjteményük sincs.

A falusias környezetnek köszönhető, hogy a nagyvárosihoz képest nyugodtabb az élet, nyitottabbak az emberek, nem olyan élesek a társadalmi különbségek, de az elidegenedés itt is észlelhető jelenség. Ekkora népesség mellett már nem ismerhet mindenki mindenkit. Ehhez kapcsolódik, bár statisztikai adatokkal nem tudtuk igazolni, hogy nagymértékben kicserélődött a lakosság.

A népesség vegyes természetét igazolja a mentális térképen lévő sok fehér folt. A tereket a cigánytelep markáns megjelenése mellett az építkezési stílus strukturálja, ami mögött a beköltözők eltérő mentalitása húzódik, s ez szivárog a belső történelmi rézszekbe is. A vonzerőt nem kulturális értékek, hanem olyan tényezők határozzák meg, mint az olcsó házak, telkek. Érthető, hogy az így ide költözők nem „tisztelik” a dorozsmai értékeket. Márpedig az utcák és a házak Dorozsma múltjáról mesélnek, egy-egy ház lebontása tehát a történelmük, s egyben az identitásuk megőrzésében jelentős szerepet játszó tényező ellen indított „támadás”.

Az interjúk⁴¹ alapján azt tapasztaltuk, hogy erősen jelen van a dorozsmai öntudat, igaz megjelent a szegedi elkötelezettség és az átmenetiséget tükröző, ellentmondásokkal tarkított kettős identitástudat is. Mivel nem reprezentatív vizsgálatot végeztünk, ennek arányairól csak egy kérdőíves felmérés adhatna világos képet.

41 A szerzők Kiskundorozsmán végzett terepmunkájuk során több társadalomtudományos kutatási módszert alkalmaztak, mint pl. fókuszcsoporthoz tartozó interjú. A részletes kutatási eredmények leírására az általam vezetett településkutató szakszeminárium kurzus abszolválásához szükséges szemináriumi dolgozatban került sor, melynek egy részlete a jelen kötetben közölt tanulmány. (Szerk.)

Az őslakosok zártabb közösséget alkotnak, a betelepültekkel szemben bizalmatlanok, de ez nem nyilvánul meg nyílt ellenségeskedésben. Inkább közéleti szinten jelentkezik jobban a különállás. Sérelmezik, hogy nincs beleszólásuk a helyi ügyekbe, Szegeden döntenek el mindent, akár kulturális, akár gazdasági vagy más területről legyen szó. De a Dorozsmáért tenni akarók körében is jelen van a széthúzás. Ezt igazolja az évekig egymás mellett párhuzamosan megjelenő két helyi újság léte is.

A Szegeddel való teljes összeolvadásról még nem beszélhetünk⁴², hiszen az önállósodás igénye, igaz egyre kisebb bázisú háttérrel, de újra és újra felmerül. A dorozsmai identitástudathoz nem kapcsolódik automatikusan az elszakadás vágya, még az őslakosok is megosztottak e kérdésben. Az önállósodás igénye inkább csak gondolati síkon él. Nem elég erős a gazdasági háttér, nincs megfelelő összetartás és kapcsolatrendszer az ott élők között. Ezt ők is érzékelik. Hiányzik a karizmatikus vezetés, egy jó koncepció, ami összefogná az embereket, ami hitet adhatna. Inkább a lemondás, a beletörődés uralja a gondolkodásukat.

Hiába a korábbi önállóság, Kiskundorozsma már túlságosan összenőtt Szegeddel. Olyanok lettek, mint a szíami ikrek, ahol az egyik fél szükségszerűen alárendelt helyzetben van, de kénytelen elfogadni ezt az állapotot, mivel a másik birtokolja a lét-fenntartó funkciókat, s ez a kényszerű összenövés biztosítja számára a fennmaradást. A műtét amellett, hogy számtalan bonyodalmat vet fel, jelen helyzetben bizonytalan a kimenetele.

Itt szeretnénk köszönetünket kifejezni mindazoknak, aki részt vettek a kutatásban és segítettek munkánkat, külön köszönet Révész Ferenc Andrásnénak a Petőfi Sándor Művelődési Ház vezetőnöjének, aki megteremtette a vizsgálat lehetőségét.

Irodalomjegyzék

- ABONYINÉ (1995): *Gazdaságföldrajzi viszonyok* In: Kövér – Tóth (szerk.) 1995.
BÓHM (2000): *Térségi identitás Magyarországon*. In: Glatz (szerk.) 2000.
CSÉFALVAY (2004): *Az olvasható város*. In: Csizmady – Husz (szerk.) 2004.
CSIZMADY – HUSZ (szerk.) (2004): *Település- és városszociológia*. Szöveggyűjtemény
Gondolat Kiadó, Budapest
ERDEI (1971): *Város és vidéke*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest
GLATZ (szerk.) (2000): *Térsületfejlesztés és közigazgatás-szervezés (Megye, régió, kistérség)*.
Szerkesztette: Glatz Ferenc MTA Budapest
KÖVÉR – TÓTH (szerk.) (1995): *Kiskundorozsma tanulmányok*, Szeged

---

42 Az adatok szintjén, a statisztikai adatok beszerzése során szerzett tapasztalataink alapján az összenövés megtörtént.

- LETENYEI (2005): *Településkutatás. A települési és térségi tervezés társadalomtudományos alapozása.* L'Harmattan – Ráció Kiadó. Budapest
- MÉSZÁROS (1994): *A település térbelisége.* JATE Press, Szeged
- SZTRIHA (1937): Sztriha Kálmán: *Kiskundorozsma története.* Kiskundorozsma

Egyéb források:

- Bírósági Integrált Információs Rendszer Társadalmi Szervezetek és Alapítványok (BIIR TSZA) 2006. évi október havi nyilvántartási adatai
- Központi Statisztikai Hivatal 2001. évi népszámlálás adatai
- www.kiskundorozsma.hu

Székács Tamás

A PÁRTVÁLASZTÁS MAGYARÁZATA ÉS A SZUBJEKTÍV MEGÍTÉLÉS ELLENTMONDÁSAI SZEGEDEN (2006-2008)

Bevezetés

A társadalmi folyamatok megértése, értelmezése a kelet-közép-európai társadalmakban különösen fontosak, hiszen az 1945-1990 közötti rendszer számtalan hatása tovább él napjainkban is. Ezek a hatások, melyeknek keretei, egyértelmű határai nem rajzolhatóak meg pontosan, még ma is éreztetik hatásukat, ennek következtében napjainkban is viták, konfliktusok alapját képezhetik, képezik.

Jelen dolgozat szempontjából a szociológia politikai folyamatait vizsgáló aspektusa a releváns. Ezeknek a politikai folyamatoknak egyik meghatározó aktusa a négyévente tartott parlamenti választás. A parlamenti választások idején fokozott figyelem hárul a választójoggal bíró állampolgárokra, sorra készülnek a közvélemény-kutatások a választók pártpreferenciájáról, folynak az esélylatolgatások a lehetséges győztesről.

Természetesen hamis állítás lenne, hogy csak ekkor készülnek ilyen típusú adatfelvételek, ugyanis a közvélemény-kutató cégek és más társadalomtudományi kutatással foglalkozó műhelyek meghatározott időközönként a választásokon kívül is készítenek felméréseket. Azonban ezek az eredmények némileg kevesebb figyelmet kapnak, noha a társadalmi folyamatok szempontjából legalább olyan fontossággal bírnak, mint a választások idején készítették. Már csak azért is kell a választásokon kívül fontosságot tulajdonítani a pártpreferenciának, mert a párthoz való kötődés, a pártokkal való azonosulás hosszú távon is ható tényező, amint erre a pártidentifikációs modell is rámutat.

Tanulmányunk szempontjából épp ennek a választások közötti időszaknak van jelentősége, ugyanis a vizsgált probléma, egy ilyen – két parlamenti választás közötti – időpontban vetődött fel, és a politikai folyamatokkal kapcsolatos, aminek szociológiai elemzése általában is releváns, a 2006-2008 közötti időszakban pedig véleményünk szerint különösen az.

Az elemzés empirikus háttere

A dolgozat alapját, empirikus háttéranyagát a Szegedi Tudományegyetem Szociológia Tanszékén folytatott kérdőíves adatfelvétel képezi. A tanszék 2000/2001-es

tanévtől kezdődően minden évben reprezentatív adatfelvételt végez a szegedi lakosság körében. A tanszék a 2001/2002-es tanév óta csökkenőmintás mintavételi eljárást alkalmaz, a 2006/2007-es tanévig minden évben egy 1200 – 1300 fős minta került lekérdezésre. Ez a tanév azért volt nagy jelentőségű, mivel ekkor már lehetővé vált egy 2500 fős minta lekérdezése, s a kutatás már választókerületekre is reprezentatívvá vált. A dolgozatban a 2007-es és a 2008-as kutatás eredményeit használjuk fel.

A kérdezőbiztosi feladatokat a tanszék hallgatói végezték csoportokba szerveződve. Minden csoportnak egy felsőbb éves (IV. vagy V. éves) hallgató volt a vezetője, aki irányította a csoport munkáját, illetve biztosította a tanszék oktatói és a kérdezőbiztosok közötti kommunikációt. Az adatfelvételt követően a hallgatók végezték az adatok rögzítését és tisztítását is. Az adatrögzítés dupla rögzítéssel készült, két külön adatbázisba, amelyeket a hibák javításához és a végleges adatfájl ellenőrzéséhez használtak (Eranus-Lángh-Máth-Rác 2004).

Mivel a kutatási probléma felvetése is ezekből az adatfelvételekből származik, röviden utalunk azokra a kérdésekre, amelyekből lényegében a dolgozat témája is táplálkozik. Erre azért is szükség van, mert az adatok elemzése során a dolgozat szempontjából releváns kérdések egyes kategóriái összevonásra kerültek, elsősorban a könnyebb értelmezhetőség és elemezhetőség okán.

A vizsgálat legfontosabb kérdései tehát a következők:

Véleménye szerint az ország gazdasági helyzete hogyan változott az eltelt 12 hónap folyamán?	
<i>Válaszlehetőségek:</i>	<i>Összevont kategóriák:</i>
sokkal jobb lett	jobb lett
kicsit jobb lett	
változatlan maradt	változatlan maradt
rosszabb lett	rosszabb lett
sokkal rosszabb lett	

Véleménye szerint milyen teljesítményt nyújtott a jelenlegi Gyurcsány-kormány a hivatalba lépése óta?	
Válaszlehetőségek:	Összevont kategóriák:
nagyon jó	jó
jó	
gyenge	gyenge
nagyon gyenge teljesítményt	

Véleménye szerint, hogyan fog alakulni az ország gazdasági helyzete a következő 12 hónap folyamán?	
Válaszlehetőségek:	Összevont kategóriák:
sokkal jobb lesz	rosszabb lesz
kicsit jobb lesz	
változatlan marad	változatlan marad
rosszabb lesz	jobb lesz
sokkal rosszabb lesz	

1. táblázat

Ezek a kérdések tehát a dolgozat kulcskérdései, továbbá azért került az empiria és a kérdések interpretálása a tanulmány elejére, mert jelentősen megkönnyíti a következő fejezetek megértését.

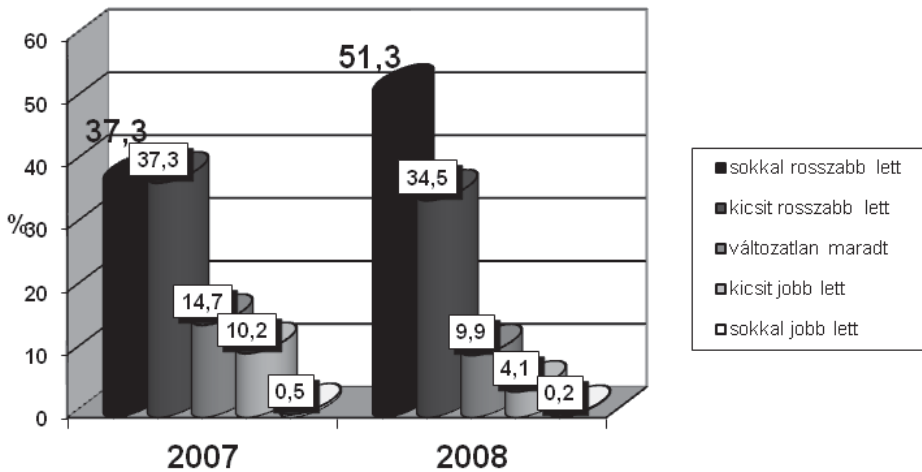
Általános tendenciák a vizsgált kérdések függvényében

Az imént bemutatottakat lényeges kérdéseket, amelyek a dolgozat alapjának tekinthetők. A probléma interpretálása előtt fontosnak tartjuk, hogy általánosságban bemutassuk az ország gazdasági helyzetével és a kormány teljesítményével, illetve a pártpreferenciákkal kapcsolatos tendenciákat és a 2007-ről 2008-ra megfigyelhető változásokat. A tendenciák részletes bemutatása érdekében nem a redukált válaszlehetőségek alapján elemezzük az egyes kérdéseket, hanem az adatfelvételben szereplő eredeti skálák alapján.

Elsőként az ország gazdasági helyzetértékelésében bekövetkező változást vizsgáljuk meg, a kapott adatokat az 1. ábra szemlélteti:

A válaszadók vélekedése az ország gazdasági helyzetének változásáról

1. ábra

Azt tapasztaljuk, hogy mindkét évben azok vannak többségben a válaszadók között, akik szerint rosszabb lett az ország gazdasági helyzete. A legfontosabb változás, hogy a gazdasági helyzet változásáról a legrosszabb képet alkotók száma növekedett 37%-ról 51,3%-ra, a mérsékelten negatív tendenciákat látók aránya lényegesen nem változott. Ezzel párhuzamosan azok száma csökkent lényegesen, akik úgy vélekednek, miszerint a gazdasági helyzet kicsit jobb lett az elmúlt egy évhez képest. Továbbá megfigyeltük a gazdasági helyzet változatlanságát érzékelők csoportja is. Jól látható, hogy a leginkább negatív képet alkotó csoport aránya növekedett, míg a változatlanságot és a némileg jobb helyzetet érzékelők „tábora” csökkent.

Fontos megvizsgálnunk azt is, hogy a gazdasági helyzet jövőjéről milyen kép rajzolódik ki a megkérdezettek válasza alapján, hiszen ez a kérdés a dolgozat későbbi részében szintén releváns lesz. Az 2. táblázatban prezentált eloszlások azt mutatják, hogy a gazdasági helyzet jövőjéről a legnegatívabb képet alkotók száma növekedett lényegesen 26,4%-ról 34,3%-ra, a mérsékelt romlást prognosztizálók aránya meghatározóan nem változott. Viszont az optimisták száma csökkenő tendenciát mutat. Elsősorban azokra érdemes itt figyelni, akik mérsékelt javulást várnak a gazdasági

helyzetet illetően, hiszen számuk 24,8%-ról 13,6%-ra csökkent. Jelen kérdés vonatkozásában jelentős változás nem tapasztalható azok körében, akik a gazdasági helyzet stagnálására számítanak.

Általánosságban azt mondhatjuk, hogy a pesszimizmus növekedésére és az optimizmus csökkenésére figyelhetünk fel.

A válaszadók vélekedése az ország gazdasági helyzetének jövőjéről

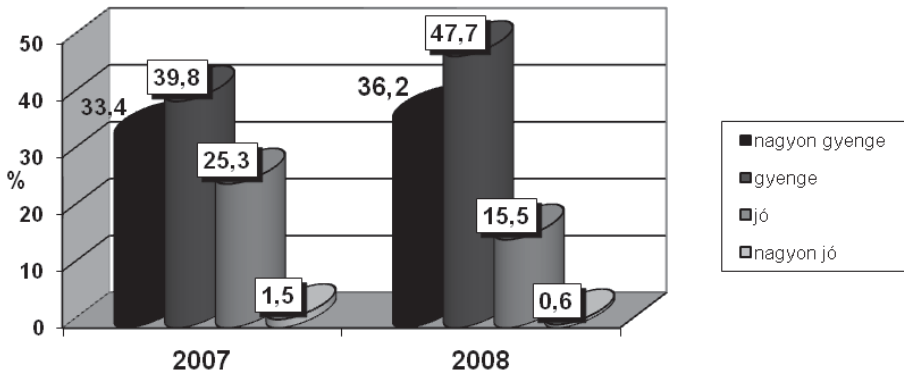
	2007	2008
	Érvényes %	Érvényes %
sokkal rosszabb lesz	26,4	34,3
kicsit rosszabb lesz	24,7	25,4
változatlan marad	22,4	25,7
kicsit jobb lesz	24,8	13,6
sokkal jobb lesz	1,6	1,0
összesen	100,0	100,0

2. táblázat

Véleménye szerint, hogyan fog alakulni az ország gazdasági helyzete a következő 12 hónap folyamán?

A következő lényeges kérdés, amely esetében az általános tendenciák bemutatása szükséges, az a kormány megítéléséhez kapcsolódik (2. ábra). Mindkét adatfelvétel adatai azt mutatják, hogy a kormány munkáját negatívan értékelték vannak többségben, akár a gyenge, akár a nagyon gyenge csoportot nézzük. Ez értelemszerűen maga után vonja a kedvezően vélekedők kisebbségét ebben a kérdésben. A változások tekintetében azt kell kiemelnünk, hogy azon csoport száma jelentősen növekedett 2007 tavaszától 2008 tavaszáig, amelyik szerint a kormány gyenge teljesítményt nyújtott, hiszen arányuk 39,8%-ról 47,7%-ra emelkedett. Az a „tábor” is növekedett, amely szerint nagyon gyenge a kormányzati teljesítmény, viszont itt „mindössze” 3%-os változásról beszélhetünk. Ezekkel a tendenciákkal párhuzamosan a teljesítményt jónak ítéelő csoport aránya jelentősen csökkent, 25,3%-ról 15,5%-ra. Jelen esetben nagyon kicsi csoport az, amely szerint a kormány által nyújtott teljesítmény nagyon jó volt, esetükben szintén létszámredukcióról beszélhetünk. A kormány teljesítményével kapcsolatos vélekedéseket grafikusán a 2. ábra szemlélteti.

A válaszadók kormány teljesítményéről alkotott véleménye

2. ábra

Végezetül a pártpreferenciákkal kapcsolatos tendenciák változását kell általánosan áttekinteni (3. táblázat).

	2006	2007	2008
	Érvényes %	Érvényes %	Érvényes %
FIDESZ	35,4	34,4	48,7
MSZP	47,9	34,1	25,5
SZDSZ	8,5	8,9	5,2
MIÉP	0,6	1,6	0,8
Munkáspár	0,2	1,3	1,3
MDF	4,5	12,7	8,9
Centrum	1,6	3,0	2,7
Jobbik Magyarorszáért	–	0,8	1,8
Egyéb pár	1,1	3,1	5,1
Összesen:	100,0	100,0	100,0

3. táblázat

Szavazatok megoszlása a pártot választók körében.

A pártpreferenciák kapcsán meg kell jegyeznünk, hogy a fenti – 2007-es és 2008-as – adatok a pártot választókra vonatkoznak, tehát azokra, akik konkrétan meg tudták mondani, hogy melyik pártra szavaznának „egy most vasárnap, tartandó országgyűlési választáson”. A bizonytalanok és a nem válaszolók csoportjainak vizsgálatára az

elemzés későbbi részében, más kontextusban kerül majd sor. A 2006-os adatok – a válaszolók visszaemlékezése alapján – azt mutatják, hogy a parlamenti választáson milyen arányban szavaztak a pártokra Szegeden. A visszaemlékezés helytállóságának ellenőrzése érdekében összehasonlítottuk a „visszaemlékezés” adatait a 2006-os választás tényleges eredményével, és azt találtuk, hogy a tényadatok és a visszaemlékezés adatai nem különböznek egymástól.

Ha az elemzés során a 2006-os parlamenti választások adatait tekintjük egyfajta kiindulópontnak, akkor láthatjuk a kormánypártok szavazótáborának összeszűkülését. Az MSZP esetében ez azt jelenti, hogy míg a válaszadók 47,9%-a szavazott 2006-ban erre a pártra, 2007-ben 34,4%, 2008-ban pedig már csak 25,5% szavazna a nagyobbik kormánypártra. Az SZDSZ esetében azt láthatjuk, hogy a párt még képes volt megtartani a szavazóit 2007-ben, viszont 2008-ban már csak a válaszadók 5,2% adta volna rá a voksát. A FIDESZ esetében ehhez képest ellenkező tendenciát tapasztalhatunk. A válaszadók 35,4%-a nyilatkozott úgy, hogy 2006-ban a FIDESZ-re szavazott, 2007-ben 34,4% mondta ezt (itt valószínűleg szerepet játszott a „győzteshez húzási” effektus), 2008-ban azonban már 48,7% szavazott volna a FIDESZ-re. Jól látható, hogy az ekkor a legnagyobb ellenzékét jelentő párt szavazótáborára 2008-ra erőteljesen „bővült”. Az MDF esetében szintén növekedett a támogatottság 2006-ról 2007-re, hiszen a 2006-ban leadott szavazatokhoz képest majdnem megháromszorozódott az MDF szavazótáborára. Hozzá kell tenni, hogy 2008-ban valamelyest csökkent azok aránya, akik erre a pártra szavaznának, de még így is majdnem megduplázta a párt szavazóbázisát 2008-ra, 2006-hoz viszonyítva.

Összefoglalva az eddigieket azt mondhatjuk, hogy a vizsgált időszakban jelentős változások zajlottak le. Egyrészt az a tendencia vált láthatóvá, hogy az ország gazdasági helyzetének és a kormány teljesítményének megítélésében a negatívan vélekedők aránya megnőtt, a pozitívan vélekedők pedig csökkent. Másrészt a pártpreferenciák területén a kormánypártok támogatottságának csökkenése, míg a FIDESZ és az MDF táborának növekedése volt diagnosztizálható. Ezek a folyamatok azért fontosak, mert az általunk vizsgált csoportokban bekövetkezett változásoknak ezek egyfajta keretét adják.

A probléma interpretációja

A politikai pártokkal való szembeállást, vagy éppen mellettük való kitartást több aspektusból közelíthetjük meg. Jelen esetben az ország anyagi helyzetének megítélése alapján konstruált vélemény az, amely a vizsgálat tárgyát képezi. Összekapcsolva azzal, hogy miként ítélik meg a hatalmon lévő kormány teljesítményét. Jelen esetben kormányon a 2006-tól második ciklusát töltő Gyurcsány-kormányt értjük. Fő kérdésünk

az, hogy milyen összefüggérendszer figyelhető meg a szubjektíve átértett helyzet, és a kormány teljesítményéről alkotott kép között.

Rendkívül fontos, hogy a vizsgálat tárgyával kapcsolatban minden egyes megállapítást, következtetést 2007. március-áprilisa és 2008. március-áprilisa közötti időszakra vonatkoztatunk. Tanulmányunk kizárólag az ebben az intervallumban történt események keretrendszerében helyezhető el. Továbbá azt is fontos leszögezni, hogy a felhasznált adatbázis Szegedre való korlátozottsága miatt nem általánosítható az országos szintre, csupán ezen a településen bír érvényességgel. Ugyanakkor jelen dolgozat ösztönzőleg hathat arra, hogy egy országos mintán is tesztelni lehessen kutatási kérdéseinket.

Első lépésben tehát az ország gazdasági helyzetére és a kormány teljesítményének a megítélésére adott válaszok közötti viszonyt vizsgáltuk meg. A gazdasági helyzet értékelése és a kormány teljesítményének megítélése között a chi-négyzet próba szignifikáns összefüggést mutat (statisztika értéke: 389,595; szignifikancia érték:0,000; döntési szint: 0,05). Az eredmények vizsgálata során láthatóvá váltak konzisztens és inkonzisztens véleményű csoportok is, ezeket jól szemlélteti az alábbi 4.táblázat. Találtunk olyan társadalmi csoportot, amelynek tagjai úgy ítélték meg, hogy az ország gazdasági helyzete rosszabb lett, csökkent a gazdasági teljesítmény és a hatalmon lévők teljesítményét is rossznak minősítették.

Véleménye szerint az ország gazdasági helyzete hogyan változott az eltelt 12 hónap folyamán?	Véleménye szerint milyen teljesítményt nyújtott a jelenlegi Gyurcsány-kormány a hivatalba lépés óta?		
	gyenge	jó	összesen
rosszabb lett*	1390	272	1662
	83,6%	16,4	100,0%
változatlan maradt*	172	146	318
	54,1%	45,9%	100,0%
jobb lett*	68	167	235
	28,9%	71,1%	100,0%
összesen	1630	585	2215
	73,6%	26,4%	100,0%

4. táblázat

A különböző csoportok a gazdasági helyzet és a kormány teljesítményének megítélése alapján (2007)

Azok közül, akik úgy érzik, hogy rosszabb lett az ország gazdasági helyzete, 83,6% vélekedik úgy, hogy a kormány rossz teljesítményt nyújtott. Ebben a kereszt táblázatban még két további konzisztens véleménnyel rendelkező csoport kristályosodik ki. Az egyik csoportot azok a válaszadók adják, akik úgy vélik, hogy az ország helyzete

változatlan maradt, a teljesítményt pedig, gyengének ítélik (arányuk a kategóriában: 54,1%). Végül pedig azokról kell említést tennünk, akik a gazdasági helyzet javulását érzékelik, s jónak ítélik a teljesítményt (arányuk a kategóriában: 71,1%).

Lényegében e három csoport esetében azt mondhatjuk, hogy konzisztens a véleményük, abban az értelemben, hogy a vélemények egymással párhuzamosak és egy irányba mutatnak. A választók ugyanis a mindenkori hatalomtól az ország helyzetének, így a gazdasági helyzetnek a javítását is várják, ezért a gazdasági helyzet romlásának és stagnálásának érzékeléséből, logikailag következik a kormány tevékenységének negatív megítélése (ha más, egyéb külső ok ezt nem indokolja), mint ahogyan a javuló gazdasági helyzet érzékeléséből a pozitív megítélés következik. A fenti három csoport esetében e logika mentén nem található ellentmondás a vélekedésekben.

A fenti táblázatban azonban olyan csoportokat is megfigyelhetünk, ahol a véleményeknek ez a párhuzamossága és egy irányba mutatása nem figyelhető meg, mert a gazdasági helyzetről alkotott vélemény ellentmond a kormány teljesítménybeli megítélésének.

Ezen logikai ellentmondás jelen esetben három csoportnál figyelhető meg a már említett táblázat alapján. Egyrészt azon válaszadóknál, akik saját megítélésükben a gazdasági helyzet romlását érzékelik, ugyanakkor pozitív attitűdöt táplálnak a kormány irányt, teljesítményét jónak értékelik. Az ő arányuk ebben a kategóriában 16,4%.

A második ilyen inkonzisztens csoportot azok alkotják, akik szerint az ország gazdasági helyzete nem változott, ennek ellenére a kormány teljesítményét jónak értékelik (arányuk a kategóriában 45,9%). Azt mondhatjuk, hogy ez a két csoport a probléma szempontjából kulcsfontosságú. A második csoport esetében azonban felmerülhet az a kérdés, hogy miért tekinthető ez a kollektívum is a problémához tartozónak? Miért tekintjük logikai ellentmondásnak a gazdasági stagnálás és a jó kormányzati teljesítmény párosát? Elsősorban azért, mert a vizsgált időszakban nem jelent meg olyan kedvezőtlen külső gazdasági körülmény, ami akadályozta volna a gazdasági fejlődést. Sőt inkább a kedvező külgazdasági feltételekről szóltak a hírek, így nem valószínű az, hogy a válaszolók úgy gondolták: „az ország gazdasági helyzete nem javult, de ez ilyen külső feltételek mellett nem is lehetséges, a kormány mindent megtett, nem rajta múltott, tehát teljesítménye jónak tekinthető”. Végül a harmadik kategóriánkat azok alkotják, akik javuló tendenciát látnak a magyar gazdaságban, ennek ellenére gyengének ítélik a kormányzati teljesítményt. Ez a csoport lényegében szorosan nem kapcsolódik a tárgyalt problémához, hiszen ez az ellentmondás éppen fordítottja az előző kettőnek. Ennek ellenére szintén érdekes kérdés, hogy ezt a harmadik „formát” mi okozza.

Lényegében a dolgozat szempontjából a két első csoport tekinthető fontosnak, akik a már korábban interpretált kérdésekre adott válaszaikban önmagukkal úgy kerültek ellentmondásba, hogy jónak értékelték a kormány teljesítményét, ugyanakkor romló vagy stagnáló gazdasági helyzetet érzékeltek. Mi lehet az oka annak, hogy a gazdasági

helyzet negatív megítéléséhez a kormány iránt, kormányzati teljesítménnyel kapcsolatban pozitív attitűd társul? Jelen tanulmánynak az a célja, hogy erre a kérdésre választ találjon. Olyan elméleti keretrendszerre mutasson rá, amely a legjobban és a legnagyobb érvényességgel mutat rá problémánk magyarázatára.

Különösen relevánsnak tekintjük ezt a kérdésfelvetést, hiszen az előző fejezetben bemutatott általános tendenciák a kormánypártokkal szembeni kedvező viszonyulás csökkenésére utaltak. Az említett pártok iránti negatív attitűdök növekedése, a szavazótábor csökkenése ellenére olyan csoportokra figyeltünk fel, amelyek kedvezően viszonyulnak hozzájuk, viszont az ország gazdasági helyzetét mégis rossznak vagy stagnálónak vélték.

A probléma behatárolása és a számunkra fontos folyamatok bemutatása után a következő lépés azoknak az elméleteknek a felvázolása, amelyek a felvetett problematikát magyarázhatják. Az alapfeltevésünk ezzel kapcsolatban az, hogy a pártpreferenciákat, szavazói magatartást magyarázó elméletek azok, amelyek magyarázóelvként szolgálhatnak. Ennek legfőbb oka az, hogy ezen elméletek között fellelhetünk olyanokat, amelyek nem kizárólag a szavazói magatartást és a választásokkor megfigyelhető pártpreferenciát magyarázzák, hanem a köztes időszakokra is magyarázóelvként szolgálnak. Ezen elméletek valamilyen szinten megpróbálják általánosságban is magyarázni a politikai viselkedést és véleménynyilvánítást. E gondolati elv alapján a következőkben áttekintjük a törésvonal, a pártidentifikációs elméletet, illetve a racionális döntések megközelítésmódját. Továbbá az elméleti keretrendszer részét képezi még egy olyan elmélet, amely alapvetően nem a pártpreferenciákat igyekszik magyarázni. A szakirodalomban a rendszerigazolás elmélete néven ismert.

A pártidentifikációs modell

A szavazói magatartás magyarázatának ez az elmélete az amerikai michigani egyetemen született meg, az „iskolát” egy 1960-ban megjelent könyvhöz, a „The American Voter”-hez szokás kapcsolni, melynek szerzői Warren Miller, Donald Stokes és Philip Converse.

„A könyv alap gondolata az, hogy a szavazói döntések megértését az őket legközvetlenebbül befolyásoló attitűdök felől kell kezdeni, tehát onnan, hogy mit gondol a szavazó a versengő pártokról és jelöltekről” (Gallai-Török 2003:474). Ezt követően kell a tartósabb beállítottságokat megvizsgálni (mint például a szocializáció) a pártokra való szavazás és a hozzájuk való viszony alapján, a tényezők összegzése végén pedig egy „ok-sági tölcser” (Gallai-Török 2003:474) kapunk. Az elmélet alapvető és meghatározó fogalma a párttal, pártokkal való azonosulás, amely az egyénben kialakuló egy adott

párthoz való erős kötődést jelent. Ilyen értelemben a pártidentifikációt úgy foghatjuk föl, mint egy olyan meghatározó tényezőt, amely „[...] valamely párt irányába kialakult erős politikai lojalitást, hovatartozást jelent” (Körösényi 1993: 92). Ebben az értelmezési keretben egy szavazó nem azért dönt egy adott párt mellett, mert a párt az adott egyént meggyőzte, hanem azért, mert saját magát annak az adott pártnak a csoportjába tartozónak véli. Ezért szokták az elméletet pártidentifikációs elméletnek is nevezni.

Az elmélet szerint ez a kötődés nem érvényes minden egyes szavazatra, amit a választópolgárok leadnak, viszont hosszú távon jól látható az egyén identitásába beépült kötődés a leadott szavazatokban, a pártokhoz való viszonyban. Tehát ez a kötődés nem kizárólag a választásokra korlátozódik, hanem hosszú távon határozza meg az egyének viszonyát egy-egy párthoz. A michigani „iskola” szerint: „Ez az azonosulás a családban öröklődik, a referenciacsoport hatására alakul és idővel egyre erősebbé válik, a személyek egyre inkább pártosságukra hagyatkoznak az őket elárasztó politikai információk feldolgozásában” (Székely 2005: 49-92).

Ezt a modellt kialakulását követően rendkívül sok kritika érte, ennek következtében például a szocializáció fontosságát később kisebbnek tekintették és nagyobb hangsúly került bizonyos tényezőkre, amelyek nem nagy horderejű változásokat hoznak ugyan, de mégis képesek a pártpreferenciákat átrendezni. Emellett az elméleten végrehajtott változtatásokat az is indukálta, hogy „a pártos szavazók száma az 1970-80-as évek során a legtöbb nyugati demokráciában fokozatosan csökkent [...]” (Gallai-Török 2003: 475).

A pártosságnak az elmélet szerint egyaránt van pozitív és negatív funkciója. Pozitív funkciója elsősorban az, hogy gondolatmankóként szolgál az egyén számára a mindennapi életben való eligazodás során. Az erős pártidentifikáció az egyént immunissá teszi a saját politikai képébe nem illő információk befogadásával szemben, de ez nem feltétlenül zárja ki azt, hogy ezeket az információkat ne tehetné magáévá.

E megközelítés fontos szerepe abban rejlik, hogy egy olyan erős kötődést feltételez az adott párt irányában, amely hosszú távon meghatározza a párt iránti lojalitást. Jelen dolgozatban éppen az a fontos, hogy megvizsgáljuk, miszerint a probléma szempontjából beszélhetünk-e valamilyen mértékű identifikációról. Ennek az elméleti megközelítésnek alapján azt a kérdést fogalmazhatjuk meg, hogy lehet-e a felvetett véleménybeli ellentmondás magyarázata a pártosság?

A rendszerigazolás elmélete

Ahogy már korábban említettük ez az elmélet konkrétan nem a választói magatartást igyekszik magyarázni, hiszen maga az igazolás gondolata,—hogy az emberek maguk

és mások számára igazolni fogják az adott szituációt—a pszichológiában számos területen megjelent.

Ahhoz, hogy megértsük a rendszerigazolás elméletének lényegét, először az önigazolás és a csoportigazolás néhány vonását kell felvázolnunk, amelyek lényegében a rendszerigazolás alapját jelentik. Az elmélet megfogalmazása John T. Jost és Mahzarin R. Banaji nevéhez fűződik. Alapvetően mindhárom elmélet alapjához hozzátartozik a sztereotípiák és a hamis tudat fogalma. A hamis tudat egy olyan vélemény fenntartását jelenti, amely ellenkezik egy személy vagy csoport érdekével, és hozzájárul az előnytelen helyzet továbbéléséhez. Az önigazolás alapgondolata szerint a sztereotípiák azért fejlődnek, hogy az egyén saját énjének védelmét biztosítani tudja. Tehát alapvetően egy énvédő-mechanizmusról van szó, amelynek keretében az egyének azért hoznak létre sztereotíp képeket, hogy saját viselkedésüket, státusukat igazolják. Az önigazolás gondolatának legfőbb elemei a csoportigazolás esetében is megfigyelhetők, amelyet Tajfel vetett fel. Ebben az esetben „a sztereotípiák racionalizáció csoportközi funkciót látnak el azt igazolva, hogy jogos az, ahogyan a saját csoport a külső csoporttal bánik.” (Jost 2003:491). A csoport igazolásának abban is szerepe van, hogy az adott csoport megkülönböztesse saját magát más csoporttól és megvédje szociális identitását.

A vizsgálatok kimutatták, hogy a csoportok saját magukat mindig pozitívabban ítélik meg, előnyösebbnek látják, mint más csoportokat. Alapvetően ez akkor is igaz, ha alacsony státusú csoportokról van szó. Noha ezek előnyösebbnek ítélik bizonyos szempontból a magas pozícióval rendelkezőket, de más dimenziók mentén a saját csoport preferálása megmarad. Éppen ez a gondolat vezette Jostot és Banajit a rendszerigazolás elméletének megalkotására, abból kiindulva, hogy az alacsonyabb státusú csoportok magukat pozitívan értékelik, s sztereotípiáikkal a fennálló rendszer elismerését szolgálhatják azáltal, hogy elégedettek a rendszerrel. Jost és Banaji azt vetik fel, hogy az egyén nem csak a saját csoport viselkedését igazolhatja, hanem magát a társadalmi rendszert is. A sztereotípiák szerintük ebben az esetben már ideológiai funkciókkal rendelkeznek. Az egyén szemszögéből az elmélet azt jelenti, hogy az individuum úgy magyaráz saját maga számára egy jelenséget vagy egy körülményt, hogy az adott helyzet fennmaradjon. Ezáltal egy olyan pszichológiai folyamat jön létre, ahol a hátrányos helyzetben lévő csoport rossz helyzetének ellenére is fennmarad a rendszer (Jost 2003:500). A rendszerigazolás elmélete feltételezi, hogy a kialakult sztereotípiák valamilyen objektív tényezőkön keresztül jönnek létre, és egy adott társadalmi csoportban egységesek, konzisztenciát mutatnak. A rendszer Jost és Banaji gondolatmenetében igen tág értelmezést nyer, ugyanis beletartozik például a család, különböző intézmények, kormányok, s maga a természet rendje is. Ebben a rendszerigazolási keretben a sztereotípiák olyan funkciót kapnak szerintük, amelyek által a fennálló társadalmi rendet, társadalmi különbségeket, osztályok helyzetét, hivatalban lévő kormányokat igazolják az emberek

maguk számára. A fennálló politikai intézmények, kormányok mellett való kitartással kapcsolatban kimutatták, hogy addig az emberek a rossz döntések ellenére is kitarthatnak a rendszer mellett. Jost és Banaji szerint az emberek szelektív információszelésének döntő szerepe van a rendszer igazolásának fenntartásában. Ez az elmélet is fontos lehet a kutatásunk szempontjából, amennyiben a fentebb vázolt kérdéseink megválaszolásához az igazolási mechanizmus hozzájárul. Szó lehet ugyanis arról, hogy korábbi – az éppen regnáló kormányra leadott–szavazatunkat, s ezáltal önmagunkat igazoljuk azzal, hogy a kormány iránti pozitív attitűdöt fejezünk ki, annak ellenére, hogy így ellentmondásba kerülünk azzal, hogy gazdasági helyzetértékelésünk negatív.

A racionális döntések elmélete

A racionális döntések elmélete a közgazdaságtudomány területén alakult ki az 1970-es évtizedben, a szociológiában viszont valamivel később jelent meg (Róna-Tas: 1991:41). Az elmélet alapállása az, hogy az emberek a rendelkezésükre álló információk alapján a legnagyobb haszonnal kecsegtető alternatívát választják cselekedeteik során. A társadalom tagjai mindig rendelkeznek egy meghatározott mennyiségű információval, amelyek segítségével döntéseiket képesek meghozni. Az elmélet alapvetően nem csak a mindennapi cselekvést magyarázza ezzel a gondolatmenettel, hanem a választói magatartást is. Az elméleten belül több értelmező modell is létezik. Az egyik legelterjedtebb a tematikus szavazás modellje, amely szerint a választópolgárok összehasonlítják saját véleményüket a számukra releváns pártok álláspontjával és ez alapján szavaznak. Amennyiben több párt képviseli a szavazó érdekeit a döntés úgy születik meg, hogy az egyik a kérdéseket fontosságuk szerint súlyozza.

Lényegében egy ehhez hasonló szemléletet képvisel Anthony Downs racionális szavazó modellje is. Downs alapvetően különbséget tesz a tökéletes informáltság világa és a hiányos informáltság világa között. Az első esetben véleménye szerint a szavazók arra a pártra szavaznak, amely a legnagyobb hasznot biztosítja az egyén számára megválasztása esetén. Downs szerint az éppen hatalmon lévő párt megítélésének is fontos szerepe van, ugyanis a választók mérlegelik, hogy mekkora jövedelem származott a jelenlegi kormánypárt munkájából, és ezt is beveszik a jövőbeli hasznosságok kiszámításába (Downs, A. 1990:997). A másik dimenzió a tökéletes informáltság hiányát jelenti, amelyben a szavazókat a befolyásgyakorlók és az ideológiák segítik a tájékozódásban. Lényegében a modell alapján az egyének arra a pártra szavaznak, amelyek a jövőre való kilátások tekintetében a jobb alternatívát kínálják. Downs legfontosabb felvetése a racionális tájékozatlanság fogalmának a bevezetése. E szerint a szavazó lényegében tisztában van vele, hogy az ő egyetlen szavazata semmit sem jelent, ezért nem is tesz

semmiféle erőfeszítést valamilyen információ megszerzésének érdekében. Csak azokat az információkat használja fel, amik a mindennapok során lényegében ráragadnak. Ennek okán a választó nem is alakít ki konkrét véleményt az egyes kérdésekben, hanem „gondolatmankókra” támaszkodva megy el lényegében szavazni.

A racionális döntések elmélete annak a megközelítésnek a lehetőségét adja, hogy az inkonzisztens véleménnyel rendelkező csoport vélekedését egy racionális döntésnek nevezzük. Gondolkozhatnak-e úgy ezek a csoportok, hogy a jövőbeli jobb élet reményében most szükséges rossz az, ami történik az országban? Ezért pedig nem okolható az éppen működő kormány, hanem csak a szükséges intézkedéseket hozza meg egy jobb jövő reményében?

A törésvonal elméletek

A pártpreferenciák magyarázatában a legfontosabb elméletek közé tartoznak a törésvonal elméletek. Már a fogalomnak is több értelmezése, megfogalmazása létezik a politikai irodalomban. Jelen esetben ezek közül csak egyet emelünk ki, amely Stefano Bartolini és Peter Mair értelmezésében a következőket jelenti: „[...] a törésvonalak a társadalom olyan politikailag releváns csoporttagolódását képezik, amelyben a csoportkonfliktusok a szociokulturális csoportok, szervezetek, valamint ideológiák és/vagy kollektív identitástudatok szintjén egyaránt megjelennek” (Gallai-Török 2003: 85). Lényegében ezek a strukturális vonalak a társadalom csoportjai között megtalálható konfliktusok mentén létrejött választóvonalak, amelyek a pártpreferenciákban, illetve a politika világában is leképeződnek, s pártok mögé szerveződő stabil szavazótömböket eredményezhetnek.

Martin Lipset és Stein Rokkan fogalmazták meg átfogó értelemben az első elméletet, melynek alap gondolatai a mai napig meghatározóak. A szerzőpáros négy törésvonalat különített el, amelyek kialakulása szerintük a XVIII-XIX. századi forradalmak (ipari és nemzeti-demokratikus forradalmak) időpontjára tehető:

1. vallási törésvonal (az állam és az egyház között húzódik)
2. a város és a vidék ellentéte (ipar és a mezőgazdaság között húzódik)
3. kulturális törésvonal (a domináns kultúra és a kisebbségi kultúra között húzódik)
4. a tőke és a munka ellentéte

Lipset és Rokkan szerint a törésvonalaknak nagy szerepük van a pártok és a pártrendszerek kialakulásában, azonban ez a viszony nem egyirányú, ugyanis a pártok tevékenysége erőteljesen meghatározza ezeknek a vonalaknak a kialakulását és mélységét. Ahogy Enyedi Zsolt is utal rá: „Lipset és Rokkan klasszikus művében a politikai elmentétek jól definiált társadalmi-strukturális háttérrel rendelkeznek, ám a törésvonalak

kiépülését konkrét politikai cselekvők és normák határozták meg” (Enyedi Zsolt 2004: 4). A szerzőpáros szerint a különböző pártrendszerek már az általános választójogot megelőzően kialakultak, ezért szerintük az 1920-as évekre kialakult pártstruktúrák később már nem változtak alapvetően (Gallai-Török: 91). Ezt „befagyási hipotézisnek” is nevezi a szakirodalom. Azonban a XX. század második felében lejátszódó változások, többek között a pártosság visszaszorulása nyugaton, illetve az új politikai erők megjelenése, a hagyományos törésvonalak visszaszorulásának tendenciáját láttatták. Ennek a változásnak az okát többféleképpen is magyarázták. Sokan úgy vélték, hogy a hagyományos törésvonalak mellett az értékalapú törésvonalak jelentek meg. Ennek a gondolatmenetnek egyik legfőbb képviselője Daniel Bell. A legáltalánosabban, az értékalapú törésvonalakkal kapcsolatos gondolatokat Inglehart vetette fel, szerinte ugyanis a második világháború után bekövetkező változások miatt új típusú törésvonalak jelentek meg. Az alapvető változások következtében az anyagi dimenzió helyett az értékek kerültek előtérbe. Az a kérdés vetődhet fel a problematikánk kapcsán, miszerint lehet-e szó arról, hogy valamilyen törésvonal mentén létrejövő csoportként definiáljuk az inkonzisztens véleménnyel rendelkező csoportokat?

A hipotézis megfogalmazásának első szakasza

Az elméletek áttekintése elengedhetetlen volt a hipotézisalkotás szempontjából. Előtte viszont szólni kell arról, hogy az elméleteket két csoportba sorolhatjuk be, természetesen ez csak egy fiktív csoportosítás, amelynek fő eleme az identitás, pontosabban ennek a megléte vagy hiánya. A törésvonal, a pártidentifikációs, valamint rendszerigazolás elméletek jól elkülöníthetőek a racionális döntések elméletétől. Először is azért, mert az első két elmélet a választói magatartást valamilyen stabil és hosszútávon érvényesülő tényező segítségével igyekszik megmagyarázni. De a rendszerigazolás elmélete sem nélkülözi ezt az elemet, hiszen egy számunkra kedvezőtlen vélekedés fenntartása is kapcsolatban van az identitással. Ezzel szemben a racionális döntések elmélete, egy adott pillanatban, szituációban rendelkezésre álló információtömeg alapján mérlegelő egyéneket feltételez. E megközelítés szerint nem értelmezhető a választói magatartás olyasvalamiként, amit hosszú távú identitásbeli tényezők befolyásolhatnak. Mindennek ismeretében azt a feltételezést fogalmazhatjuk meg, hogy a felvázolt problematika tulajdonképpen vagy egy racionális döntésnek tekinthető, vagy éppen egy hosszabb távon érvényesülő, identitáson alapuló választásnak tulajdonítható vagy mindkét tényező egyszerre van jelen. A két egymást követő évben készült kutatási eredmények összehasonlítása segíthet a vizsgálódás fő irányainak kijelölésében. Ha mindkét évben fennmarad ez az ellentmondás, és a csoportok számbeli aránya stabil marad, akkor a

rendszerigazolás, pártidentifikációs, törésvonal elméletek triászának valamelyike adhat magyarázatot. Ha viszont csökken az inkonzisztens véleménnyel rendelkező csoportok aránya, akkor valamiféle racionális megfontolás feltételezésének segítségével lehetséges az ellentmondást feloldani. Természetesen felvethető, hogy csupán két adatbázis alapján hogyan is beszélhetünk hosszabb távú tényezőről. Jelen esetben ez csak abból a szempontból fontos, hogy ez az inkonzisztens véleménynyilvánítás egyáltalán fennmarad-e, és ha nem marad fenn, akkor milyen mértékben és milyen irányban változik. Hiszen itt nem arra törekszünk, hogy egy tendenciát vetítsünk előre, hanem egy ellentmondásos helyzetet próbálunk megmagyarázni.

A 2008-as adatok bemutatása és összevetése az előző év eredményével

Mivel a dolgozat elején a kutatási téma interpretációjakor bemutatásra kerültek a 2007-es adatbázis adatai, jelen esetben az elemzés kiindulópontjának a legfontosabb eleme, hogy először a 2008-as adatfelvétel adatait mutassuk be. Hiszen ez mutatja meg, hogy a hipotézis mely vonalán tehetünk kísérlet az inkonzisztencia magyarázatára.

A második adatfelvétel esetén a gazdasági helyzetértékelés és a kormány munkájának megítélése között a chi-négyzet próba szintén szignifikáns összefüggést produkált (statisztika értéke: 425,484; szignifikancia érték: 0,000; döntési szint: 0,05). A kapott adatokat a 7. táblázat szemlélteti:

Véleménye szerint az ország gazdasági helyzete hogyan változott az utóbbi egy évben?	Véleménye szerint milyen teljesítményt nyújtott a jelentlegi Gyurcsány-kormány a hivatalba lépés óta?		
	gyenge	jó	összesen
rosszabb lett*	1881	205	2086
	90,2%	9,8%	100,0%
változatlan maradt*	136	91	227
	59,9%	40,1%	100,0%
jobb lett*	27	76	103
	26,2%	73,8%	100,0%
összesen	2044	372	2416
	84,6%	15,4%	100,0%

5. táblázat

A különböző csoportok a gazdasági helyzet és a kormány teljesítményének megítélése alapján (2008)

Ha összevetjük az adatokat a korábbiakkal és csak a három nagy csoport (rosszabb lett, változatlan maradt, jobb lett) számbeli változását figyeljük meg, akkor azt látjuk, hogy akik szerint az ország gazdasági helyzete rosszabbodott, számuk erőteljesen növekedett. Azon válaszadók aránya, akik a változatlan, illetve a jobb gazdasági helyzet mellett teszik le „voksukat”, a 2007-es adatfelvételhez képest csökkent.

Azonban nem csak a kategóriák nagyságának változása szembeűnő, hanem a három kategórián belül is változások történtek, ugyanis az általunk inkonzisztenciával jellemzett csoportok aránya is redukálódott.

Elsőként vizsgáljuk meg azokat, akik úgy gondolják, hogy a gazdasági helyzet rosszabb lett, ennek ellenére a kormány teljesítményét jónak ítélték meg. A második adatfelvétel idején ebben a „metszetben” a válaszadóknak már csak 9,8%-át találjuk, míg korábban (2007-ben) ez a csoport 16,4%-al „képviseltette” magát.

Második csoportunk tekintetében (azok, akik az ország helyzetének változatlanságát látták, ezzel párhuzamosan jónak értékelték a koalíció teljesítményét) ismételen a csökkenés tényét figyelhetjük meg, hiszen míg a korábbi adatfelvétel idején a csoport aránya 45,9% volt, egy évvel később már 40%.

A legkisebb változás az igazán pozitívan vélekedők (azok, akik javuló gazdasági, viszont gyenge minőségű kormányzati teljesítményt láttak) között zajlott le, a válaszadók két százalékkal vannak kevesebben ebben a kategóriában, mint egy évvel korábban.

Jól látható, hogy az általános tendenciák bemutatásakor látott tapasztalatok ellenére releváns csoportokra bukkantunk. Annak ellenére, hogy általánosságban csökkent a kormány teljesítményének kedvező megítélése, csökkent a kormánypártok szavazótábor, olyan csoportok váltak láthatóvá, amelyek mégis kitartanak e pártok mellett. Ugyanakkor mégis úgy vélik, hogy az ország gazdasági helyzete rosszabbodik, ami pedig az általános tendenciákkal egybevág. A vizsgált csoportok aránya szintén csökkenő tendenciát mutatott, mint az általános tényezők esetében.

A hipotézis megfogalmazásának második szakasza

A két adatfelvétel adatai alapján látható tehát, hogy az első évben (2007) kapott adatokhoz képest a két inkonzisztens véleménnyel rendelkező csoport (lényegében a két kulscategóriánk) nem mutat méretét, számbeli arányát tekintve stabilitást. Mindkét esetben csökkenő tendencia látható. A harmadik csoport esetében a csökkenés már szinte elhanyagolható, viszont a tárgyalt probléma szempontjából e csoport tekinthető a legkevésbé relevánsnak. Természetesen a két legfontosabb csoportban bekövetkezett csökkenés nem mondható túlzottan nagy mértékűnek, viszont az a tény, hogy a csoportok nem tartották meg méretük stabilitását, okot ad arra, hogy a felvetett prob-

lémát ne kizárólag az identitásra építő elméletek segítségével közelítsük meg, hanem a racionális döntések elméletével is próbálkozzunk. A vizsgált csoportok méretének csökkenése arra utal, hogy – elsősorban azok, akik nem maradtak a csoport tagjai 2008-ra, – nem rendelkeznek erős, stabil identitással. Ugyanakkor azt is látni kell, hogy a pártidentifikációs modellnek, illetve a rendszerigazolás elméletének a relevanciája sem zárható ki teljes mértékben, ugyanis a saját magukkal ellentmondásban maradó esetében az identitásnak bizonyára szerepe lehet. Feltételezzük azt, hogy az identitásnak azok esetében van legfontosabb szerepe, akik időben a legtovább maradnak tagjai az önmagukkal ellentmondásba kerülő csoportoknak. Emellett szól az is, – amit az identifikációs elméletek hangsúlyoznak – hogy a társadalom tagjait nem tekinthetjük teljes mértékben folyamatosan kalkuláló „gépeknek”.

A csoportok számbeli arányának stabilitáshiánya és csökkenő tendenciája miatt így a racionális döntések elméletének segítségével kísérjük meg a folyamatok első szakaszának értelmezését. Azt a hipotézist fogalmazzuk meg, hogy azok esetében, akik ki léptek az önmagukkal ellentmondásba kerülő csoportokból egy „racionális döntésről” van szó. Vagyis arról, hogy már nem bíznak abban, hogy a jövőbe történő beruházás miatt romlik a gazdasági helyzet, „nem azért rosszabb most, hogy később jobb legyen”, így lényegében megváltoztatták a kormány munkájáról alkotott véleményüket, és ennek köszönhető a csoportok számbeli arányának csökkenése. Tehát a korábban említett ellentmondás tulajdonképpen feloldható, ehelyett a racionalitás ténye a mérv adó. A racionalitás megléte azonban csak a csoportot „elhagyókra” korlátozódik. A feltételezésünk része továbbá az is, hogy a csoportban „bennmaradók” – különösen a hosszabb időn keresztül bennmaradók – viselkedését az identifikációs elméletek segítségével értelmezzük.

Az elmélet alkalmazása, részletes kifejtése, érvényességének bizonyítása előtt az elemzéshez mindenképpen szükséges a csoportok pártpreferencia szerinti jellemzése.

A konzisztens és inkonzisztens csoportok pártpreferencia szerinti jellemzése

Az elemzést alapvetően a Szeged Studies 2007-es adatbázisa alapján végezzük el, elsősorban azért, mert a kutatási probléma is ebben az évben fogalmazódott meg. A 2008-as adatokat abban az esetben tüntetjük csak fel, amikor lényeges eltérés mutatkozik a két évben kapott meghatározó jelentőségű adatok között. Ezt az ismérvet a gazdasági helyzetértékeléssel és a kormányzati teljesítmény megítélésével szükségképpen együttesen vizsgáljuk egyetlen keresztábrában. A chi-négyzet próba szignifikáns kapcsolatot jelez mindhárom konzisztens és inkonzisztens csoport esetében a pártpreferencia változóval (a szignifikancia érték minden kategóriánk esetében: 0,000; döntési szint: 0,05).

Az első csoportot, azok alkotják, akik annak ellenére pozitívan ítélték meg a kormány teljesítményét, hogy a gazdasági teljesítményt rossznak tartották. Esetükben azt mondhatjuk, hogy a csoportba tartozók jelentős része a kormányzó pártok szavazótáborához tartozik, együttesen 87,1% az MSZP-re és az SZDSZ-re adta volna le voksát az adatfelvétel időpontjában, míg a legnagyobb ellenzéki párt szavazói csupán 2,1%-ban képviseltetik magukat.

A második ellentmondásos véleménnyel bíró csoportunk (azon válaszadók csoportja, akik szerint nem változott a gazdasági helyzet az országban, de a kormány teljesítményét jónak ítélik) pártpreferenciája nagyon hasonlít az előbbiekhöz, hiszen ebben a csoportban is dominál a kormánypártok támogatottsága (a MSZP-re és az SZDSZ-re szavazók együttes aránya: 86,9%), míg az ellenzéki szavazók aránya csak 3,1%.

A harmadik ellentmondásos csoportban, – amely javuló gazdasági helyzetet és gyenge kormányzati teljesítményt lát – a pártpreferenciák az előzőekhez képest másként alakultak. Ebben a csoportban már a FIDESZ támogatóit találjuk nagyobb arányban, hiszen 32,8% szavazott volna erre a pártra. Igaz a kormánypárti szavazók is képviselik magukat: a csoport 27,6% az MSZP-re, 8,6% az SZDSZ-re szavazott volna. Ezeket az eredményeket nem tekinthetjük megbízhatónak, mert olyan kis elemszámokat találunk az egyes cellákban, amelyek meggátolják az egyértelmű következtetések levonását. A 2008-as adatok esetében is olyan kis elemszámokkal találkozunk, amely a pontos eredmények interpretálását lehetetlenné teszik. Ez a csoport egyébként is olyan kicsinek tekinthető, aminek következtében nem tudjuk megbízható adatokkal jellemezni különböző ismérvek alapján. Ezt a pártpreferencia elemzés is mutatja, de a kutatás során más változók mentén elvégzett elemzés szintén ilyen eredményre vezetett. Egyrészt ebből kifolyólag, illetve azért, mert ez az ellentmondás a másik két csoport inkonzisztenciájának „fordítottja” (mint ahogyan egy korábbi fejezetben utaltunk rá), ennek a csoportnak az elemzését háttérbe szorítjuk, s figyelmünk fókuszát a másik két kollektívára helyezzük.

A konzisztens csoportokra rátérve, azok között, akik a gazdasági helyzet romlását érzékelik, és a kormány teljesítményét gyengének ítélik, 53,4% a FIDESZ táborához tartozik, a kormánypártokra csak 19,8% voksolt volna.

A változatlan gazdasági helyzetet érzékelők kategóriáján belül lévő konzisztens csoport a pártpreferencia szempontjából hasonlít az előző konzisztens csoporthoz, hiszen a válaszadók harmada a FIDESZ-re szavazott volna, míg 25,2% az MSZP-re. Itt azonban a különbség már nem olyan nagy mértékű, mint az előző esetben.

Összességében elmondhatjuk, hogy a pártpreferencia erősen összefügg azzal, hogy valaki ellentmondásba kerül-e önmagával az ország gazdasági helyzetének és a kormány teljesítményének a megítélésekor. Az adatok szerint a kormánypártok szavazói hajlamosak a romló vagy stagnáló gazdasági helyzethez jó kormányzati teljesítményt

társítani, míg az ellenzék szavazói a másik ellentmondásra hajlamosak, javuló gazdasági helyzetértékeléshez gyenge kormányzati teljesítményt társítanak.

A racionális döntések elméletének alkalmazása

Először tehát azok viselkedését próbáljuk megmagyarázni, akik a vizsgált csoportokat 2007-ről 2008-ra elhagyták. Ahogy már az elméleti áttekintés során látható volt, az elmélet kiinduló és legfőbb tétele az, hogy a társadalom tagjai az egyes döntési szituációkban mindig a rendelkezésükre álló információknak megfelelően döntenek. Mindig azt az alternatívát választják, amely számukra a legnagyobb nyereséget hozza. Jelen esetben az egyes alternatívákat, amelyek nyereséget hozhatnak, tulajdonképpen az egyes pártok jelentik, abban az értelemben, hogy az adott pártra való szavazás eredménye az lesz, hogy az egyén számára a jövőben remélt hasznot megteremti. A vizsgált csoportok ennek a haszonnak a megszerzésére való kísérletet a kormánypártok támogatásával fejezik ki. Ez egyrészt megnyilvánulhat az ellentmondásos csoportok pártpreferenciájában, másrészt a kormánypártok munkájának pozitív megítélésében és elfogadásában is. Ugyanezek a tényezők kifejezik azt is, hogy a racionálisan kalkuláló egyének ezeket az inkonzisztensnek nevezett csoportokat elhagyták. Az elmélet teoretikus alkalmazását követően az elemzés részét képezik azok az aspektusok, amelyek prezentálják az idő múlásával az ellentmondásos kategóriáktól és a kormány támogatásától való eltávolodást.

Mivel a gazdasági helyzetértékelés kategóriái és a pártpreferencia közötti szignifikáns összefüggés már a csoportok pártpreferenciájának jellemzésekor bemutatásra került, ezért csak utalunk az ellentmondásos csoportoknak azon preferenciájára, amely a kormányzó pártok támogatását fejezte ki. Az ellentmondásnak két alkotóeleme van: az egyik a gazdasági helyzet negatív megítélése, a másik pedig a kormány teljesítményének pozitív értékelése. Az ellentmondás feloldásához a csoportokat elhagyók viselkedésének magyarázata szempontjából a második tényezőt kell alapul vennünk. Ez azt mutatja, hogy a kormány munkája felé alapvetően pozitív attitűd társul, és jelzi azt is, hogy a kormány intézkedéseit többnyire helyeslik ezek a csoportok. Ennek nyilvánvalóan célja egy jobb jövő eljövételének az elérése. Annak a jelzése, hogy vállalnak egy olyan „utat”, ami hosszú távon számukra kedvezőnek tűnik, és idővel meghozza az eredményét, racionális döntésnek tekinthető. Azáltal viszont, hogy olyan alternatívát vállalnak, amely társadalmi terhek vállalását vonja maga után, szembekerülnek egy múltra vonatkozó vélekedésükkel, mégpedig azzal, hogy az ország gazdasági helyzete az utóbbi időben rosszabb lett, negatív tendenciát mutat. Ezt fokozza továbbá a választott elméleti keret azon momentuma, miszerint az emberek úgy választják meg a

lehetőségeiket, hogy a legkedvezőbb legyen, viszont ehhez figyelembe veszik a múltbeli eseményeket. Ha ezt a problematikát vesszük, és a racionalitás tartandó szem előtt, akkor ez az ellentmondás irracionálisnak hat. Nevezhető-e akkor ez a szituáció egyáltalán racionálisnak? Olyasvalami mellett voksolni, amely a múlt iránti attitűdünkkel nem konzisztens, a meglévő információk ismeretében.

Az irracionalitás elutasítását és a ráció meglétét John Elster gondolatmenete bizonyíthatja a legjobban. Ezt ő „max-min” döntési kritériumnak nevezi, amely egy döntés során olyan alternatíva megválasztását jelenti, amelynek a legrosszabb következménye még mindig kedvezőbb, mint egy másik választható lehetőségnek a legkedvezőtlenebb következménye (Elster 1991:49-57). Ezen „alapelv” alkalmazása lehetővé teszi, hogy ne irracionalitásról, hanem egyfajta racionalitásról beszéljünk. Arról van szó, hogy a romló gazdasági helyzet ellenére a kormány munkája mellett való voksot úgy is értelmezhetjük, mint egy olyan alternatíva vállalását, amelynek a legrosszabb következménye még mindig jobb, mint egy másik lehetséges alternatíva legkedvezőtlenebb következménye. A romló gazdasági teljesítmény ellenére még mindig jobb alternatívát jelent a kormány mellett kitartani, mint a legnagyobb ellenzéki pártnak bizalmat szavazni. A gyakorlatban ez azt jelenti – Elster gondolatmenete alapján –, hogy a csoportot elhagyók a „szükséges rossz” metaforával jellemezhető alternatívát választották. Ha a csoportok fentebb említett pártpreferenciáját vesszük figyelembe, illetve azt, hogy a vizsgált csoportok számbeli aránya csökkenést mutatott 2007-ről 2008-ra, akkor az alábbi következtetésre juthatunk. Arra, hogy a gazdasági helyzet negatív minősítése ellenére a kormányzat intézkedéseit az elsteri gondolatból következően kényszerből fogadják el, hiszen ez is kedvezőtlen alternatíva, de kedvezőbb bármely másik kedvezőtlennél. Ugyanakkor ez a választott „út” csak a jövőben hozza meg a várt eredményt, így a vélemény fenntartásához bizalomra, illetve kedvező kilátásokra van szükség. A 2007 és 2008 között eltelt egy év változásai azt mutatják, hogy ezzel „a legrosszabb következmény még mindig jobb, mint bármely másik legrosszabb” alternatívával sokan felhagytak az inkonzisztens csoportokban, és ennek köszönhető a csoportok létszámarányának csökkenése.

Felmerül az a kérdés is, hogy az idő elteltével mi változtathatja meg egy korábbi döntésünket? Milyen okból csappant meg a vizsgált csoportok létszáma? Minek köszönhető az, hogy az első adatfelvételkor megfigyelt jelenség, mint racionális döntés megszűnt sokak számára választási alapnak lenni? A gyakorlatban ennek a két kérdésnek a megválaszolásához ismételten John Elster nyújt segítséget egy magyarul is megjelent könyvének „Rövidlátás és előrelátás” című fejezetével (Elster 2001:50-59). Gondolatsorát azonban jelen probléma szempontjából csak részben lehetséges alkalmazni, ezért csupán egy részét tartalmazza az értelmezési keret. Elster értelmezésében az egyes választási lehetőségek közül amellet tesszük le voksunkat, amely számunkra a

döntés pillanatában a legnagyobb értékkel bír. Ezt ő jelenértéknek nevezi. Az egyes lehetőségekhez tartozó jelenértékeket hasonlítják össze a társadalom tagjai, és ez alapján választanak a rendelkezésre álló lehetőségek közül, viszont az idő elteltével a döntések jelenértéke csökken. Elster szerint egy választási lehetőséghez tartozó nyereség értéke minél inkább a távoli jövőben lesz kézzel fogható, annál gyorsabban csökken. Ha van egy alternatívánk (s ehhez tartozik egy adott értékű nyereség), amely mellett állást foglalunk, és elhatározzuk a hozzá tartozó cselekvés végrehajtását, a cselekvés végrehajtásáig lecsökkenhet az alternatíva értéke. Ennek következménye lehet, hogy az eredetileg elhatározott cselekvést nem hajtjuk végre, mert olyan választási lehetőségeket veszünk észre, amelyek jelenértéke nagyobb lesz számunkra, mint a korábban elhatározott cselekvés. Elster szerint ez azért jöhet létre, mert ebben az esetben a jelennek a közeljövőhöz viszonyítva nagyobb az értéke, mint a távoli jövőhöz képest (Elster 2001: 53-55). Ahogyan Jon Elsternél, a vizsgált csoportokból kiválók esetében is kulcsfontosságú szerepe van a jelenértéknek, mert számunkra itt a legnagyobb „nyereséget”, s egyben jelenértéket tulajdonképpen az ország rendbetétele, egy jobb jövő eljövetele jelenti (hiszen ennek reményében fogadják el az intézkedéseket, s mivel egyetértenek a szükséges teendőkkel, így pozitívan ítélik meg a kormány munkáját). Azt az alternatívát kell választaniuk, amely a társadalmat terhelő intézkedéseket tartalmazza. Mivel ezeket elfogadják, pozitívan viszonyulnak a kormány munkájához, hiszen azok céljait vetítik előre, viszont a megszerzhető nyereségek „elérhetősége” a távoli jövőben van. Ebből az elsteri gondolatához kapcsolódóan következik a jelenérték csökkenése. Ennek következtében a csoportot elhagyó egyének „pályát” váltanak és egy hozzájuk időben közelebb álló alternatívát választanak. Ahogy az elsteri sémából tudjuk, ez azért fordulhat elő, mert az időben közelebb álló választási lehetőség esetében a jelennek a közeljövőhöz viszonyítva nagyobb a jelenértéke, mint az eredetileg választott távolban megvalósuló lehetőségnek. Természetesen nem lehet megmondani, hogy melyek a csoportot elhagyók számára megjelenő lehetőségek, de könnyen lehet például egy másik parlamenti párt szavazótáborához való „átigazolás”. Viszont az elsteri gondolatmenet érvényességét mindenképpen erősíti, hogy az eredetileg felvállalt társadalmi erőfeszítést tartalmazó lehetőség eredménye feltehetően nem a közeljövőben fog érvényesülni. Ez pedig jelentősen kihat a társadalmi terheket magába foglaló, már kiválasztott út jelenértékére. Ennek kezdeti gyors csökkenése és a megszerzhető nyereség időbeli távolsága miatt más alternatívák váltak a csoportot elhagyók szemében nagyobb hasznot hozóvá.

Viszont a tárgyalás problematika némileg eltér az eredeti elsteri koncepciótól, ugyanis jelen esetben a helyzet az, hogy állást foglaltak a csoportot elhagyók egy adott alternatíva mellett, amely erős társadalmi szerepvállalást igényelt részükről. Ezt követően elkezdődött az alternatívához tartozó kormányzati intézkedések életbeléptetése, hiszen 2007-ben már működtek olyan mechanizmusok, amelyek a csoportok számára

értelmezett eszközökként funkcionáltak céljaik elérésének érdekében (pl.: vizitdíj bevezetése). A csoportokat elhagyó egyének viszont ezt követően egy már kiválasztott „úttól” eltávolodnak és egy másik alternatíva mellett döntenek. Tulajdonképpen arról van szó, hogy míg a John Elster által hozott példákban azok a választási lehetőségek, amelyeknek a jelenértéke a közeljövőhöz képest nagyobb, megelőzik az elsőként megválasztott alternatívát. Jelen esetben ez a sorrend felcserélendő. Tehát az elsőként választott lehetőség mellett döntünk, elindulnak a folyamatok, viszont a távoli jövőben megvalósuló nyeresemény következtében az adott döntés mellett való kitartást – a jelenérték gyors csökkenése – megakadályozza, mivel a nyereség nem realizálódik a döntést követő első időszakban. Ennek következményeképp jelenik meg olyan új alternatíva választásának lehetősége, amelynek jelenértéke az eredeti döntéshez képest nagyobb, és az egyén számára a megszerezhető nyeresemény is közelebbinek tűnik időben. Elster ugyan nem ír a problematikának erről a részéről, azonban ez is tekinthető racionális döntésnek. Ebben az esetben is döntünk, megjelennek döntésünk következményének elemei, viszont a hozzá tartozó nyeresemény oly távolinak hat, hogy más alternatívák, amelyeknek jelenhez való közelségük révén nagyobb a jelenértéke, eredeti célkitűzéseinktől „eltérítenek” bennünket. Ebben is benne van a „rational choisis” alapelve: azon lehetséges opció kiválasztása, amely a legnagyobb hasznot hozza.

Látható, hogy a tanulmányunk első részében inkonzisztensként jellemzett csoportokra nem egészen volt helytálló a szóhasználat. Hiszen Elster gondolatmenetének segítségével sikerült rávilágítani arra, hogy itt nem feltétlen irracionalitásról van szó. Természetesen az ellentmondás feloldása csak a csoportot elhagyókra érvényes, a csoportokban továbbra is jelenlévőkre nem.

Az elméleti alkalmazás empirikus megvilágítása

A pártpreferencia megváltozása

Az időbeli változás, amely kifejezi a csoportok létszámának módosulását a feltételezett alternatívaváltás következményeképp, megnyilvánulhat a kormánypártok pártpreferenciájában. A pártpreferencia jelenlegi elemzésekor az elemzés részét képezik azok a „válaszadók”, akik nem választottak arra a kérdésre, hogy kire szavaznának, ha most lennének a parlamenti választások. Továbbá azok is, akik nem tudták megmondani, hogy kire is voksolnának. 2007 tavaszától 2008 tavaszáig eltelt egy év alatt a két kormánypárt támogattságának csökkenése nyilvánvaló. 2007-ben – az összes megkérdezett közül – 25,5%-a szavazott volna az MSZP-re, 2008-ban, ehhez képest, már „csak” 15,7%. A kisebbik kormánypárt esetében is hasonló tendencia látható, 2007-ben a válaszadók 6,6%-a szavazott volna erre a pártra, 2008-ban már „csak” 3,2%.

	2007	2008
	Érvényes %	Érvényes %
FIDESZ	25,6	30,0
MSZP	25,5	15,7
SZDSZ	6,6	3,2
MIÉP	1,1	0,5
Munkáspárt	1,0	0,8
MDF	9,5	5,5
Centrum	2,3	1,6
Jobbik Magyarorszáért	0,6	1,1
Egyéb párt	2,3	3,1
nem válaszolt	14,0	18,6
nem tudja	11,4	19,8
összesen	100,0	100,0

6. táblázat

Pártpreferenciák Szegeden 2007-ben és 2008-ban

Ezzel párhuzamosan a FIDESZ szavazótábora növekedett, ugyanis míg az első évben a válaszadók 25,6%-a szavazott volna erre a pártra, ez egy év elteltével már 30%-ra emelkedett. A fenti gyakorisági eloszlásban a „nem válaszoló” és a „bizonytalanok” arányait is feltüntettük, hogy láthatóvá váljon a „nem válaszoló” és különösen az „elbizonytalanodók” arányának növekedése. Ahogyan látható a válaszmegtagadók aránya 4,6 százalékponttal, az elbizonytalanodóké pedig, 8,4 százalékponttal nőtt egy év alatt, ami azt jelzi, hogy a kormánypártoktól elpártolók nem feltétlenül valamelyik másik párt táborát erősítik, hanem ennek a két csoportnak a létszámát növelik.

Ezen a ponton felmerül az a kérdés, hogy tulajdonképpen hova kerültek a korábbi kormánypárti szavazók? Ennek prezentálására keresztábrában vizsgáltuk meg, hogy a válaszadók a 2006-os választásokon mely pártokra adták le voksukat, ezzel párhuzamosan a 2008-as adatfelvétel idején kire szavaznának. A chi-négyzet statisztika a két változó között szignifikáns kapcsolatot mutatott (statisztika érték: 4321, 200; szignifikancia érték.:0,000). Az elemzés azt mutatta, hogy a korábbi MSZP szavazók „mindössze” 43%-a szavazott szintén erre a pártra, vagyis a legnagyobb kormánypárt Szegeden 2 év alatt elveszítette szavazóinak 57%-át. Az MSZP korábbi szavazóinak 6,1%-a FIDESZ, 6,9%-a az MDF, 4,5%-a az SZDSZ, 3,1%-a pedig egyéb pártok szavazótáborába került át.

Az adatokból látszik, hogy az MSZP-től elpártolt szavazóknak csak kisebb része „igazolt át” másik párhoz, a nagyobbik részük a bizonytalanok táborába került, a párt

korábbi szavazóinak 24,9%-a került ebbe a csoportba. Az SZDSZ szavazótáborából szintén kerültek át ebbe a pártpreferencia szempontjából bizonytalan állapotba, hiszen a 2006-os szegedi szavazótáboruk 15,7%-a lett bizonytalan abban, hogy melyik pártra adná le két évvel később. Azt mondhatjuk, hogy a korábbi kormánypárti szavazók egy jelentékeny része a bizonytalanokhoz, kisebb részük pedig, más pártok táborába került. Jól látható tehát, hogy a bizonytalanok száma lényegesen nőtt a korábban MSZP-re szavazók körében. E változások következtében fontos megvizsgálni azt, hogy miként vélekednek a választani nem tudók az ország gazdasági helyzetének alakulásáról, illetve a kormány teljesítményéről. Elsősorban azért, mert az inkonzisztens csoportjainkat elhagyók dominánsan a baloldali pártok táborából rekrutálódtak. A gazdasági helyzetet a bizonytalanok jelentős része meglehetősen rossznak ítéli meg, hiszen 85,8% gondolja úgy, hogy rosszabb lett, 11,7% változatlanok látja, és csak 2,6% érzelik javuló tendenciát az ország gazdasági helyzetében. A kormány teljesítményét szintén negatívan értékeli, hiszen 90% szerint gyenge teljesítményt nyújtottak az országot irányítók. Itt tehát olyan csoportról van szó, amely konzisztensen vélekedik a két kérdést illetően.

A fenti elemzésből tehát azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a kormánypártokat elhagyók többsége romló gazdasági helyzetet érzelik és nem elégedett a kormány teljesítményével, de csak a kisebbik része szavazna rögtön egy másik pártra, a nagyobbik részük elbizonytalanodott. Az elemzés korábbi konklúziói alapján valószínűsíthetjük, hogy nem csupán a kormánypártokat elhagyók esetében, hanem a vizsgált két inkonzisztens csoportot elhagyóknál is elbizonytalanodásról beszélhetünk. Hiszen a bizonytalanok esetében nincs ellentmondás a gazdasági helyzet és a kormány teljesítményének megítélése között, vagyis a korábban önmagukkal ellentmondásba kerülők jelentős része is úgy oldotta fel az ellentmondást, hogy a bizonytalanok táborához csatlakozott. Tulajdonképpen egy racionális döntés érvényesül esetükben, hiszen azok a következmények, amelyeket vártak a kormányzattól, nem következtek be. Ennek eredményeképpen feladták korábbi álláspontjukat, miszerint a gazdasági helyzet rosszabb, de a kormány teljesítménye jó és ezzel párhuzamosan a kormánypártokra sem kívánnak továbbá szavazni.

Természetesen a 2008-as állapotból nem lehet következtetni egy későbbi tényleges választás eredményére, így a 2010-es választásokéra sem, éppen azért, mert a következő időszakban felkínált alternatívák alapvetően megváltoztathatják a mostani eredményeket. A kérdés tehát úgy fogalmazható meg, hogy akik most a vizsgált csoportokból a bizonytalanok táborába kerültek, milyen alternatívák közül választhatnak majd a választások idején a pártok kínálatából. Lehetséges, hogy egyik párt kínálata sem lesz vonzó számukra, ebben az esetben a döntésképtelenség miatt alacsony választási részvétel várható. Amennyiben az ellenzéki pártok tudnak vonzó alternatívát kínálni, ak-

kor a 2008-ban bizonytalanok jelentősebb része valószínűleg rájuk fog szavazni. Ha a jelenlegi kormánypárt (ekkor még az MSZP) képes lesz vonzó alternatívát kínálni, akkor az is lehetséges, hogy visszaszerzi elbizonytalanodó választóit és ismételten a jelenlegi kormánypárt programjának lesz legnagyobb jelenértéke a csoportokat elhagyók számára.

Fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy ebben a részben nem azt állítjuk, miszerint mindenki, aki nem tudta megmondani 2008-ban hogyan voksolna, a racionálisan cselekvő egyének közül került volna ki. Úgy véljük, hogy a problematikus csoportokból kiszakadók egy meghatározó része ide került, s nem feltétlenül egy másik párt szavazótáborába. De a bizonytalanok között alapvetően más ismérvekkel leírható egyének, csoportok vannak.

A kormány munkájának megítélésében bekövetkező változások

A kormányzati munka pozitív megítélésének, az ezzel való elégedettségnek is nagy relevanciája van, hiszen a pártpreferencia mellett ez is nagyon jól kifejezi a választott alternatíva melletti szimbolikus kiállást, vagy éppen annak feladását. E tényező pozitív megítélése kifejezheti, hogy az intézkedések a csoportok számára megfelelőek a céljaik eléréséhez vagy sem. Természetesen itt ismét fontos szerepet kap az idő dimenziója, akárcsak a pártpreferenciák esetében. Jelen esetben is azt kell megvizsgálni, hogy a két adatfelvétel alapján látható-e stabilitás, vagy éppen a kormányzati munka pozitív megítélésének csökkenése. Az elégedettséget a következő kérdéssel mértük: „Véleménye szerint milyen teljesítményt nyújtott a jelenlegi Gyurcsány-kormány a hivatalba lépése óta?” Korábban említettük, hogy a változót kétértékűvé redukáltuk, most is ebben a formában elemezzük.

	2007	2008
	Érvényes %	Érvényes %
gyenge	73,0	83,9
jó	27,0	16,1
összesen	100,0	100,0

7. táblázat

Véleménye szerint milyen teljesítményt nyújtott a jelenlegi Gyurcsány-kormány a hivatalba lépése óta?

Jól látható, hogy a stabilitás a kormányzati munkát pozitívan megítélőknél sem érhető tetten, hiszen míg 2007-ben a válaszadók 27%-a vélte úgy, hogy jó volt a teljesítmény, addig 2008-ban már csak 16,1%. Ezzel párhuzamosan pedig majdnem 11%-al növekedett a kormánypártok munkáját negatívan megítélők aránya. Az inkonzisztens csoportok csökkenésével párhuzamosan tehát a pártpreferenciában, s a teljesítménnyel való elégedettségben is tetten érhető a pozitív értékelést adók arányának csökkenése.

Azért fontos, a kormányzati munkával való elégedettség változásának vizsgálata, mert ennek hátterében is a pártpreferencia, mint mozgatórugó húzódik meg. Ennek bizonyításához áttekintjük röviden, hogy a jó illetve a rossz teljesítményt tulajdonítók pártpreferenciája hogyan alakult. A chi-négyzet próba szignifikáns kapcsolatot mutat a kormány teljesítményének megítélése és a pártpreferencia között. Akár a 2007-es (chi-négyzet értéke: 812, 002; szignifikancia érték: 0,000), akár a 2008-as adatokat nézzük (chi-négyzet értéke: 761, 510; szignifikancia érték: 0,000), világosan látszik, hogy a pozitívan vélekedők között az MSZP szavazók felül vannak reprezentálva, ők alkotnak domináns többséget. A kategóriába tartozók körében az MSZP-re szavazók aránya azonban a 2007-es 66,2%-ról 2008-ra 61,7%-ra csökkent, a másik kormánypárt, az SZDSZ esetében is hasonló tendenciák tapasztalhatók, az ő esetükben ez az arány 11,5%-ról 3,3%-ra csökkent. Ugyanakkor a korábbiakhoz hasonlóan itt is nőtt a bizonytalanok aránya, kicsit több, mint kétszeresére. Ez azt mutatja, hogy a kormányzat munkáját pozitívan megítélők körében csökkent a kormánypártokra való szavazási hajlandóság, viszont nőtt a bizonytalanok, dönteni nem tudók tábora. A negatívan vélekedők esetében éppen az ellenzéki pártok képviselői vannak felül reprezentálva, ők a meghatározóak. Ebben a kategóriában a FIDESZ szavazóinak aránya lényegében nem változott, hiszen a kormány teljesítményét gyengének ítézők 37%-a tulajdonképpen a legnagyobb ellenzéki pártra adta volna le voksát 2007-ben és 2008-ban is. Drasztikus növekedést egyik ellenzéki párt esetében sem találunk, viszont megjegyzendő, hogy a kormány munkáját negatívan megítélők között is jelentős mértékben nőtt a bizonytalanok aránya, 11,7%-ról 20,1%-ra.

Ez lényegében azt jelenti, hogy a fentebb leírt arányokban fogyatkozott a kormánypárti támogatottság a kormányzati munkával való elégedettség dimenziójában, ezzel szemben nem változott az ellenzéki pártok számbeli arányának támogatottsága. Viszont növekedett a bizonytalanok aránya a kormány munkáját pozitívan és negatívan megítélők körében is. Jól látható, hogy az előző fejezethez hasonló végeredményre jutottunk.

Az optimizmus változása

A racionális döntések elmélete, mint jelen esetben használatos magyarázóelv, nagy hangsúlyt fektet az alternatívák értékelése kapcsán az elkövetkezendő jövőre. A jövőben realizálódó alternatívák sikerességébe vetett hitet, és a mellette való kitartást vagy éppen a benne való csalatkozást, kifejezheti a jövőre vonatkozó bizakodás, optimizmus vagy a bizalmatlanság, pesszimizmus. A chi-négyzet próba segítségével kimutatható, hogy a jelenlegi gazdasági helyzet értékelése és a gazdasági helyzet jövőjéről alkotott kép között szignifikáns kapcsolat található a helyzetértékelés mindhárom kategóriájában (szignifikancia érték mindhárom esetben: 0,000; döntési szint: 0,05). Jelen esetben konkrétan a két vizsgált csoporthoz tartozó optimizmust vizsgáljuk, ahol chi-négyzet próba szignifikáns kapcsolatot mutat a gazdasági helyzet jövőjének megítélését mérő változóval. Az első adatfelvétel (2007) szerint a jövőbe vetett optimizmus az első két csoport meghatározó részében fellelhető, hiszen a rosszabb gazdasági helyzetet, de jó kormányzati teljesítményt érzékelők 44,4%-a véli úgy, hogy a következő tizenkét hónap folyamán az ország gazdasági helyzete jobb lesz. Ugyanez tapasztalható az ország gazdasági állapotáról változatlanul, ugyanakkor a kormány munkájáról pozitívan vélekedőknél is. A csoport 62,9%-a gondolja úgy, hogy a következő évben a gazdasági helyzet már javuló tendenciát fog mutatni.

A problémát az jelenti, hogy ha az optimizmus időbeli változását szeretnénk megvizsgálni csoportjaink esetében. A 2008-as adatok csak a rosszabb gazdasági helyzetet, de jó kormányzati teljesítményt érzékelők kategóriájában mutatnak szignifikáns kapcsolatot a jövőre vonatkozó optimizmus változójával. Már ez is tükrözi a korábbi tendenciákat, miszerint nagymértékben csökkent az optimisták aránya, a csoport 23,6%-a (egy évvel korábban:44,4%) mondta azt, hogy jobb lesz a gazdasági helyzet a következő egy évben. Ezzel párhuzamosan növekedett azok aránya, akik a jövővel kapcsolatosan pesszimizták, a gazdasági helyzet további negatív tendenciáját tartják valószínűnek.

Mivel a többi kategóriában nincs lehetőség megvizsgálni a változásokat, viszont a várt tendencia már megjelent az egyik kulcskategóriában, ezért mindenképpen szükséges megkísérelni az elemzést egy másik szempontból. Ha konkrétan nem az inkonzisztens csoportok optimizmus változását vizsgáljuk meg, hanem azt a három nagy kategóriát, akik úgy vélekednek, hogy rosszabb lett, változatlan maradt, és jobb lett a gazdasági helyzet (tehát a kormány megítélése alapján nem bontjuk le ezt a három csoportot), akkor nyilvánvalóan nem lesznek pontosan behatárolhatóak ezen a három kategórián belül a vizsgált kollektívák, viszont következtetni lehet a tendenciákra.

Ha így folytatjuk a vizsgálódást, akkor már mind a két évben szignifikáns kapcsolatot találunk a két változó között, és jól látható, hogy mindhárom kategóriában az optimisták aránya csökkent.

Véleménye szerint az ország gazdasági helyzete hogyan változott az eltelt 12 hónap folyamán?	Véleménye szerint, hogyan fog alakulni az ország gazdasági helyzete a következő 12 hónap folyamán?			
	rosszabb lesz	változatlan marad	jobb lesz	összesen
rosszabb lett*	1105	347	243	1695
	65,2%	20,5%	14,3%	100,0%
változatlan maradt*	56	126	149	331
	16,9%	38,1%	45,1%	100,0%
jobb lett*	10	37	193	240
	4,2%	15,4%	80,4%	100,0%
összesen	1171	510	585	2266
	51,7%	22,5%	25,8%	100,0%

8. táblázat

Az ország gazdasági helyzetének jövőjéről alkotott kép (2007-es adat)

(statisztika értéke: 697,140; sig:0,000)

Véleménye szerint az ország gazdasági helyzete hogyan változott az utóbbi egy évben?	Véleménye szerint, milyen lesz az ország gazdasági helyzete egy év múlva?			
	rosszabb lesz	változatlan marad	jobb lesz	összesen
rosszabb lett*	1417	487	204	2108
	67,2%	23,1%	9,7%	100,0%
változatlan maradt*	50	118	73	241
	20,7%	49,0%	30,3%	100,0%
jobb lett*	10	24	70	104
	9,6%	23,1%	67,3%	100,0%
összesen	1477	629	347	2453
	60,2%	25,6%	14,1%	100,0%

9. táblázat

Az ország gazdasági helyzetének jövőjéről alkotott kép (2008-es adat)

(statisztika értéke:462, 373; sig:0,000)

Azok között, akik rosszabb gazdasági helyzetet érzékeltek, 14,3%-ról 9,7%-ra csökkent azok aránya, akik szerint egyértelműen jobb lesz a gazdasági helyzet. A gazda-

sági helyzet változatlanosságát vallók körében 40,0%-ról 30,3%-ra, a javuló tendenciát látók között pedig 80,4%-ról 67,3%-ra redukálódott ez az arány. Ezzel párhuzamban minden kategóriában nőtt a jövőbeli változatlanosságra számítók aránya, akiket inkább a pesszimisták táborába sorolhatunk.

Ezek alapján megfogalmazhatjuk azt a következtetést, hogy ha mindhárom kategóriában ilyen mértékben csökkent az optimisták száma, akkor ennek a vizsgált csoportokban is érzékeltetnie kell hatását, még akkor is, ha pontosan nem tudjuk meghatározni ennek mértékét. Az optimizmus változása tehát a pártpreferenciákhoz, a kormány teljesítményének megítéléséhez hasonló tendenciát követ.

Az inkonzisztens csoportjaink arányának csökkenése, követte a pártpreferenciákban, a kormányzati teljesítmény megítélésében és a jövőbe vetett optimizmus redukációjában bekövetkező tendenciákat. Emellett a dolgozat első felében az általános tendenciák bemutatásánál hasonló folyamatokra figyelhettünk fel. Ezek a dimenziók és tendenciák – mivel szorosan kapcsolódnak témánkhoz – azt erősítik meg, hogy az inkonzisztens csoportjainkat elhagyók esetében a racionalitás megléte mindenképpen pregnánsnak tekinthető.

Az ellentmondásban „megmaradók”

A hipotézis megalkotásakor a másik feltételezésünk az volt, hogy az inkonzisztens csoportokban, mindkét évben, tehát hosszabb távon is bennmaradók viselkedése inkább az identitáselméletekkel értelmezhető. Egyrészt tehát azokról van szó, akik szerint az ország gazdasági helyzete rosszabb lett, de mégis jónak értékelik a kormány teljesítményét. Másrészt azokról, akik szerint az ország gazdasági helyzete változatlan maradt ugyan, de szerintük így is jó teljesítményt nyújtott a kormány. Esetükben az a fő kérdés, hogy milyen jellemzőkkel bírnak és esetükben a véleménybeli ellentmondás magyarázható e az identitáselméletekkel.

Az első csoport, összetételét tekintve a következő sajátosságokkal jellemezhető: életkori átlaguk több mint öt évvel magasabb a mintaátlagnál, a teljes minta alapján kialakított életkori tercilisek szerint pedig, a legidősebb harmadban erősen felül reprezentáltak (47,1%), tehát a csoportba dominánsan idős emberek tartoznak. Jövedelmi helyzetük – az egy főre eső havi jövedelem alapján – kicsit jobb, mint a szegedi átlag, iskolai végzettségük szinte teljes mértékben azonos a mintáéval, míg a foglalkozási státusz szerint a nyugdíjasok erősen felül reprezentáltak a csoportban.

A dolgozat korábbi részében rámutattunk, hogy e csoport domináns része a kormánypártok szavozótáborához tartozik. Az is látható volt, hogy 2007-ről 2008-ra csökkent e csoport részaránya, de a bennmaradók pártpreferenciája nem változott a tekintetben, hogy jelentős maradt az MSZP-re való szavazási hajlandóság. Míg 2007-

ben 73,3% szavazott volna a legnagyobb kormánypártra, 13,8% pedig az SZDSZ-re, 2008-ban 82,2% adta volna le voksát ismét az MSZP-re, 3,3% az SZDSZ-re. Jól látható, hogy a csoportban az MSZP szavazói vannak döntő többségében, s ez lényegét tekintve nem változott. Változás abban történt, hogy a kisebbik kormánypárt szavazóinak aránya csökkent, de összességében a kormánypárti szavazóbázis nem változott.

Ha azt is megvizsgáljuk, hogy a teljes mintában a kormánypárt szavazói melyik pártra szavaztak a 2006-os parlamenti választáson, akkor azt tapasztaljuk, hogy az MSZP szavazóinak 88,9%-a már 2006-ban is erre a pártra szavazott, vagyis döntő többségükben erős elköteleződés feltételezhető a párt iránt. A csoport SZDSZ szavazói esetében ez az arány 33,7%, ami arra utal, hogy a kisebbik kormánypárt szavazói nem annyira voltak elkötelezettek a pártjuk iránt, mint az MSZP szavazók.

Másképp vizsgálva a kérdést az MSZP a 2006-os választóinak 90,2%-át tudta megőrizni az első csoportban, míg az SZDSZ csak 11,1%-át. A 2006-ban az SZDSZ-re szavazók több mint 80%-a 2008-ban már az MSZP-re szavazott volna. A fentiek alapján tehát azt mondhatjuk, hogy – különösen az MSZP szavazók esetén – olyan csoportról beszélhetünk, amelynek viselkedését az identitást hangsúlyozó elméletek magyarázhatják. A korábban ismertetett elmélet alapján ez azt jelenti, hogy esetükben egy baloldali identitásról, baloldali pártokhoz való kötődésről van szó. Ezen elmélet érvényességét erősíti az is, hogy a csoport nagy részében stabil maradt a pártpreferencia, ami azzal magyarázható, hogy a kialakult identitás hosszú időn keresztül meghatározza a politikai pártokhoz való viszonyulást. Az identitás meghatározó szerepét erősíti az is, hogy annak ellenére tartanak ki az egyének az adott párt mellett, hogy az ország gazdasági helyzetének változását negatívan ítélik meg, de a pártjukhoz kötődő kormány teljesítményét jónak értékelik és ezt az ellentmondást időben hosszán, fent is tartják.

Összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy azok esetében, akik szerint az ország gazdasági helyzete romlott, de mégis úgy gondolják, hogy a kormány jó teljesítményt nyújtott és még 2008-ban is ebben a helyzetben voltak, az ellentmondást a pártpreferenciák megmagyarázzák. Esetükben egyfajta identitásból következik ez az ellentmondás. Jelen esetben ténylegesen ellentmondásról van szó, ezt csak azért fontos leszögezni, mert korábban a csoportból kiválók esetében a racionális döntések elméletének alkalmazása segítségével feloldottuk az ellentmondást.

A másik inkonzisztens csoportot azok alkották, akik szerint változatlan volt az ország gazdasági helyzete az utóbbi egy évben, viszont mégis jónak ítélték a kormányzati teljesítményt. A dolgozat korábbi részében azt állítottuk, hogy e kategória esetén is fennáll a racionális kalkuláció ténye a csoportot elhagyóknál, de vajon azok esetében, akik ebben az ellentmondásban bennmaradtak, ugyanazt találjuk, mint az előző csoportnál? Mivel ebben a csoportban nem látjuk annyira erősnek a két vélemény közötti ellentmondást, mint az első csoportban, azt várjuk, hogy az identitásnak lesz

ugyan szerepe ebben a csoportban is, de jelentősége kisebb lesz, mint az első csoportban volt.

Az második csoport, összetételét tekintve nagyon hasonló sajátosságokkal jellemezhető, mint az első csoport. Életkori átlaguk magasabb a mintaátlagnál, a teljes minta alapján kialakított életkori tercilisek szerint pedig, a legidősebb harmadban erősen felülreprezentáltak (48,9%), tehát ebbe a csoportba is főleg idős emberek tartoznak. Az iskolai végzettség itt is szinte teljes mértékben azonos a mintáéval, míg a foglalkozási státusz szerint itt is erősen felülreprezentáltak a nyugdíjasok. Az egyedüli különbség az előző csoporthoz képest a jövedelmi helyzetben van, ugyanis amíg az előző csoport jövedelmi viszonyai csak kicsit voltak jobbabbak a szegedi átlagnál, addig ezé a csoporté lényegesen jobb.

A pártpreferencia szempontjából ugyanolyan jellemzőkkel rendelkeznek, mint az előző csoport, tehát a két kormánypárt együttes támogatottsága a jellemző. Ebből az előző csoport eredményei alapján az következne, hogy jelentős részük a 2006-os parlamenti választáson is e pártokra adta le voksát. Ha ez így van, akkor ennél a csoportnál is az identitás tényezője, illetve a pártok iránt kialakult erős lojalitás magyarázza azt, hogy miért pozitív a kormány értékelése, ha a gazdasági helyzetről úgy gondolkodnak, hogy stagnál.

Ha ebben a csoportban is megvizsgáljuk, hogy a 2006-os parlamenti választáson, melyik pártra szavaztak, akkor azt tapasztaljuk, hogy az MSZP szavazóinak 91,9%-a már 2006-ban is erre a pártra szavazott, vagyis döntő többségükben itt is erős elköteleződés feltételezhető. Másképp vizsgálva a kérdést az MSZP a 2006-os választóinak 96,6%-át tudta megőrizni ebben a csoportban. Az SZDSZ szavazói olyan kevesen vannak ebben a csoportban, hogy velük kapcsolatban nem lehet megállapítani semmilyen összefüggést.

A korábban kidolgozott elméleti keretben bemutatásra került egy pszichológiai megközelítés, amely a „rendszerigazolás” elmélet néven ismert. Ez az elmélet nem kifejezetten a szavazói magatartást magyarázza, de jelen esetben fontos lehet, mert mindkét csoport esetében, amelyeket az imént úgy mutattunk be, mint erős identitással rendelkezőket egyfajta rendszerigazoló szerep is feltételezhető. Arról van szó, hogy az identitásból következően, a kormány munkájáról alkotott pozitív kép fenntartása, aposztrofálható úgy is, mint olyan tényező, amely hozzájárul a fennálló rendszer megmaradásához még akkor is, ha ez az egyéni érdekekkel ellentétes.

A gazdasági helyzet értékelése az első csoport esetében negatív, a második esetében pedig stagnáló. Jelen esetben a kormány munkájáról alkotott pozitív kép felfogható úgy, mint olyan vélekedés fenntartása, amely megerősíti az egyén identitását, illetve olyan tényező is egyben, amellyel az egyén korábbi választását igazolhatja. Noha az ellentmondást identitásbeli eredetűnek véljük, ennek nem mond ellent az, hogy az erős lojalitás következtében olyan vélekedéseket tartunk fent, amelyekkel elsősorban

saját pártunkról kialakított képet próbáljuk védeni. Összefoglalva, a két ellentmondással rendelkező csoportban megmaradóknál a korábbi pártpreferenciája fenntartása hozzájárulhat ahhoz, hogy identitásukat megerősítsék, ugyanakkor ez a folyamat a társadalmi rendszer fennmaradását is elősegíti. Lényegében a Jost és Banaji által felvázolt folyamat, amely során az egyénből kiindulva, a makrostrukturális tényezők felé haladva érhető tetten egyfajta rendszerigazolás, itt is feltételezhető.

Érdemes végül arra is utalni, hogy az önmagukkal hosszabb ideig ellentmondásban lévő csoportok vélekedésének magyarázatában szerepet játszhat a törésvonal elmélet is, mivel Magyarországon egyre erősebb a különböző pártpreferenciájú csoportok közötti ellentét, mélyül közöttük a szakadék, így szükségszerűen felerősödik a „mi” és „ti” megkülönböztetés, ami szintén hozzájárulhat a logikailag egymásnak ellentmondó vélemények fenntartásához.

Összességében az ellentmondásban bennmaradókra vonatkozóan az vált láthatóvá, hogy ebben a két csoportban erős a baloldali identitás, így a csoport vélekedésének magyarázatában mindenképpen az identitáson alapuló elméletek relevánsak. Ugyanakkor azt is el kell mondanunk, hogy a rendszerigazolás és a törésvonal elméletek esetében csak feltételezéseket, logikai következtetéseket tudunk tenni, ezeket adatokkal nem tudtuk alátámasztani, mert a kutatásban az ehhez szükséges fogalmakat nem mértük.

Összefoglalás

Jelen dolgozat kiindulópontját úgy aposztrofáltuk, mint amelynek célja egy logikai ellentmondás feloldása. Egy olyan ellentmondás magyarázatára törekedtünk, amely a politikai szociológiai irodalomban nem klasszikusan a parlamenti választásokhoz, hanem két választás közötti időszakhoz kapcsolódik és a személyek különböző vélekedései között feszülnek. Arra kerestük a választ, hogy a gazdasági helyzet szubjektív értékelése milyen hatással van az aktuális kormány tevékenységének megítélésére és a pártok szavazóbázisának alakulására, illetve azt igyekeztünk bemutatni, hogy milyen ellentmondások fedezhetők fel a vélemények között. Különösen kíváncsiak voltunk arra, hogy az önmagukkal ellentmondásba kerülő csoportok véleményének konstruálódása mögött milyen tényezők húzódnak meg.

Az elméletek alapján az a dilemma fogalmazódott meg bennünk, hogy a választásainkat racionálisan, a felkínált alternatívák legjobbjának kiválasztásával tesszük-e, vagy inkább az identitásunk határozza meg az értékítéletünket, választásunkat. Az adatok abban erősítették meg bennünket, hogy – nem tagadva az identitás szerepét – a szegedi felnőtt lakosság körében inkább a racionális döntések elméletével magyarázhatók a 2007 és 2008 közötti változások. John Elster gondolatainak alkalmazásával az idő dimenziója nyert különös jelentőséget a dolgozatban, mivel fontossá vált az időbeli

folyamatok megvilágítása. Segítségével olyan magyarázathoz jutottunk el, amely szerint a legjobb alternatívát választjuk lehetőségeink közül a jelenben. Ehhez szorosan kapcsolódik a szerző másik gondolata, amikor olyan utat választunk, amely a legrosszabbak közül még mindig a legjobbat jelenti az egyén számára.

E két tényező fejezi ki leginkább azt, hogy miért is beszélhetünk egy racionális megfontolásról problémánk esetében. Ennek lényege abban rejlik, hogy egy korábban meghozott döntésünket elhagyunk elsősorban azért, mert olyan új „utak” jelenhetnek meg az egyének számára, amelyek számukra a kívánt cél elérését hamarabb megvalósíthatják. Főként három változó segítségével próbáltuk meg az idő dimenzióját kiemelni, s ezzel az elméletet alátámasztani. Ezek a pártpreferencia, kormányzati munkával való elégedettség, és az optimizmus-pesszimizmus voltak.

A racionális döntések elmélete lehetőséget adott arra, hogy megmagyarázzuk az önmagukkal ellentmondásba kerülő csoportok létszámának csökkenését, azt, hogy miért váltak ki jelentős mértékben ezekből a csoportokból egy-két év alatt. Az identifikációs elméletek pedig azt igazolták, hogy a csoportok azon részénél, akik még mindig ebben az ellentmondásos helyzetben voltak a vizsgálat második évében is, az identitásnak fontos magyarázó ereje van.

Megítélésünk szerint ez a baloldali identitás maga után vonhat egy olyan öngazoló mechanizmust is, amely a fennálló társadalmi rend igazolásához vezet. Abból kiindulva, hogy a vizsgált csoportok identitásukból következően olyan vélekedéseket tartanak fent, amely identitásukkal összeegyeztethető, odáig vezethetnek el, hogy a fennálló rendszert igazolhatják különböző formációkon keresztül.

Összességében tehát azt mondhatjuk, hogy a szegedi felnőttek körében elsősorban a racionalitást feltételező elmélet érvényes, nem elhanyagolható részük ennek alapján alakítja ki álláspontját, ugyanakkor az identitásnak is erős véleményformáló hatása van, ami adott esetben a személy véleményei közötti ellentmondásokat is képes hosszú ideig fenntartani, ezek a csoportok azonban egyik politikai oldalon sem képviselnek jelentős erőt.

Felhasznált Irodalom

- DOWNES, A. (1990): *Politikai cselekvés a demokráciában: egy racionális modell*. Közgazdasági Szemle 1990/9. 993-1011.
- ELSTER (1991): *Racionális döntések*. Replika, 1991/4. 49-57 pp.
- ELSTER (2001): *A társadalom fogaskerekei*. Osiris Kiadó, Budapest
- ENYEDI (2004): Enyedi Zsolt: *A voluntarizmus tere. A pártok szerepe a törésvonalak formálásában*. Századvég, 2004/3. 3-28 pp.

- ERANUS–LÁNGH–MÁTH–RÁCZ (2004): *A kérdőíves adatfelvétel újabb módszerei*. In: Letenyei 2004 545-590 pp.
- GALLAI–TÖRÖK (2003): Gallai Sándor – Török Gábor (szerk.): *Politika és politikatudomány*. Aula, Budapest
- JOHN (2003): *Önalávetés a társadalomban: a rendszerigazolás pszichológiája*. Osiris, Budapest
- KÖRÖSÉNYI (1993): Körösényi András: *Pártok és pártrendszerek*. Századvég Kiadó, Budapest 1993.
- LETENYEI (2004): *Településkutatás*. Szöveggyűjtemény. Ráció Kiadó, Budapest 2004.
- RÓNA–TAS (1991): *A racionális döntések elmélete a szociológiában*.
- SZÉKELY (2005): Martin Harrop–William L. Miller, Elections and Voters. *A Comparative Introduction*. London, 1987 The Macmillan Press, 130–140 pp. idézi Székely István Gergő: A romániai magyar szavazók választói magatartása. In: Bodó Barna (szerk.) Romániai Magyar Évkönyv 2004-2005. Temesvár, Szórvány Alapítvány / Marineasa kiadó, 2005 49–92 pp.

Kiss István Márton

A ZSIDÓSÁGGAL SZEMBENI TÁRSADALMI TÁVOLSÁGTARTÁS SZEGEDEN (2007)

Bevezetés

Az antiszemitizmus téma vizsgálata igen kényes és komplex részét képezi a szociológiai kutatásoknak. Ahogyan majd látni fogjuk, igen nehéz az emberek véleményét pontosan lemérni olyan témával kapcsolatban, amelyet kínosnak ítélnék meg, amelyet társadalmi tabuk öveznek, amellyel kapcsolatban, ha olyan álláspontot vallanak, amely ütközik a társadalomban uralkodó „konform” véleménnyel, akkor akár szankciókra is számíthatnak a társadalom részéről.

A tanulmányunk alapját képező adatbázist a „Szeged Studies 2007” kutatás szolgáltatta. A kutatás adatállománya reprezentatív nem csak hogy az egész szegedi lakosságra, de Szeged város lakóköreire is. A minta elemszáma 2548 fő volt.

A felhasznált változók és a velük kapcsolatosan megfogalmazott hipotézisek az alábbiak:

– „A szülők egy részét kifejezetten zavarja, ha gyermeke az övétől eltérő társadalmi csoportból választ magának házastársat. Ön hogyan fogadná (örülne-e neki avagy ellenezné), ha gyermeke választottja...”⁴³ kezdetű kérdés, amely talán a legjobb mutatója annak, hogy ki hogyan viszonyul a nemzetiségekhez, etnikumokhoz, hiszen a családba való befogadás egyet jelent az egyén önön legbensőbb szférájába való beengedéssel! Ez a változó áll szakdolgozatom középpontjában. Ezzel a változóval kapcsolatos első hipotézisem, miszerint a zsidósággal szembeni társadalmi távolságtartás alacsony szintű a szegedi társadalomban.

– „Mennyire tartja hazánkban súlyos problémának az alábbiakat?” kérdés arra kíváncsi, hogy a társadalmat érintő kérések közül ki, melyiket tartja súlyosnak, illetve kevésbé súlyosnak. A fenti kérdéssel kombinálva választ kaphatunk arra, hogy az elutasítóbb emberek vajon másként érzékelik-e a társadalmi problémák súlyosságát az általuk diszkriminált csoportokkal szemben, avagy sem. Második hipotézisem az, hogy az antiszemitizmust súlyos problémaként ítélik meg az emberek.

---

43 Mivel a változó neve elég hosszú, ezért a tanulmányban úgy fogok rá hivatkozni, hogy „társadalmi távolságot mérő változó”

Magyarázó változóként egy elsőként a vallásosság változóval kívánjuk magyarázni a zsidósággal szembeni társadalmi távolságtartást, hiszen az európai történelemben vallási formában jelent meg a zsidóellenesség és az antiszemitizmus. Harmadik hipotézisünk, hogy a vallásosság mértékével növekszik a zsidókkal szembeni társadalmi távolságtartás mértéke.

Másodikként, olyan társadalmi státuszt meghatározó változót igyekszünk megalkotni, amely tartalmazza a legfontosabb rétegeképző ismérveket. Ez a változó több kisebb mért változó adatredukációs eljárások során létrehozott aggregátuma. A történeti tapasztalatok azt mutatják, hogy antiszemitizmus kialakításában azok a társadalmi rétegek jártak élen, akik az ipari a modern kor társadalmi változásaihoz nem, vagy elégtelenül tudtak alkalmazkodni. Ezért negyedik hipotézisünk az, hogy a társadalmi ranglétrán lefelé haladva növekszik a zsidósággal szembeni távolságtartás.

Harmadik magyarázó változóként a politikai orientációkat vonjuk be. A szakirodalom alapján, alátámaszthatónak tekintjük, hogy a modern antiszemitizmus a politika világában keletkezett, és ez a dimenzió mindvégig nagyon meghatározó volt az antiszemitizmussal kapcsolatban. Bár az antiszemitizmus önálló politikai jelenség, és a kezdetek kezdetén leginkább a konzervatívokat jellemezte, az új antiszemitizmus manapság a baloldalon jelentkezik. Ennek ellenére, a ötödik hipotézisünk az, hogy a szegedi társadalomban (ugyan úgy, mint a Magyar társadalomban) még mindig a jobboldalra szavazók között magasabb a zsidósággal szembeni távolságtartás.

Az igazi antiszemitizmusnak a kialakulásában a személyiség és a külvilág közötti konfliktus kezelése, a bűnbakképzés játszott szerepet az egyén szintjén. Megpróbálunk ezért változóinkból olyan aggregált változókat létrehozni, amelyek megközelítő képet adnak a személyiség kiegyensúlyozottságáról, illetve anómikus voltáról, és ezek tükrében vizsgáljuk a zsidósággal szembeni társadalmi távolságtartás mértékét. Hatodik hipotézisünk az, hogy az anómia mértékének növekedése befolyásolja a zsidósággal szembeni társadalmi távolságtartást, a távolság növelésének irányába.

Nézzük meg elsőként, hogy a vélemények esetleges elhallgatása nem-e gyakorol túlzott torzító hatást eredményeinkre, érvényesnek tekinthetjük-e azokat.

Werner Bergmann és Reiner Erb, „Valahogy kellemetlen nekem ez a zsidó téma” című cikkében mutat rá, hogy a médiában és a nyilvánosságban megjelenő antiszemitizmus mértéke és a társadalomban megjelenő antiszemitizmus mértéke között hatalmas különbség van. Ezt a jelenséget a lappangó kommunikáció kifejezéssel írják le. „E lappangó kommunikáció a rendkívül erős véleménypresszió (Meinungsdruck) következménye, mivel mind a média, mind a tekintélyes közéleti személyiségek, továbbá a pártok, az egyházak, a nevelési intézmények stb. egybehangzóan elítélik és elutasítják az antiszemita attitűdöket.” (Bergman-Erb 1999:196). Kutatásaik során azt

az eredményt kapták, hogy a lakosság (a nyolcvanas évek Nyugat- Németország lakosságának) harmada érzi a témát kényesnek, és óvatosan bánik ezzel a témával. Egy illeszkedésvizsgálat segítségével az általuk mért változók alapján szerkesztett látencia indexet összehasonlították az antiszemiták arányával, amelyből egyértelműen látszott, hogy az antiszemiták jóval nagyobb arányban éreznek látenciára való nyomást, mint a nem antiszemiták. Az antiszemiták kétharmadára, míg a nem antiszemiták csupán negyedére volt jellemző a kommunikációs félelem. Bergmann és Erb valószínűsítik, hogy azok a személyek, akik bár a nem antiszemita kategóriába estek, azonban még is érzékelik az antiszemitizmust, valószínűleg antiszemita nézetek maradványait hordozhatják. Azért érzik kínosnak ezt a témát, mert „inkonzisztens a zsidókról kialakult véleményük, és azért kerülik a kommunikációt, hogy ne kelljen saját ellentmondásos nézeteikkel szembesülniük [...]” (Bergman-Erb 1999:199).

Ezek szerint minél egyértelműben nem antiszemita valaki, annál kevésbé hat rá a látencianyomás. Viszont azt is belátják a kutatók, hogy az antiszemiták egyharmada nem érzett semmi nemű látencia pressziót, hogy előítéletes attitűdjeit elrejtse a nyilvánosság előtt. Milyen okok tulajdoníthatóak ennek a jelenségnek? Ennek a csoportnak tulajdonítható egyrészt a zászlóshajó szerepe. Ők kívánnak lenni az antiszemiták élcsoportja, a keménymag, akik mindig és minden körülmény között kiállnak az elveikért. Másrészt pedig vannak olyan csatornák a közvéleményben is, ahol – közvetve bár – de hangot lehet adni az antiszemitizmusnak. Ilyen például az Izrael ellenesség, a múlt lezárásának követelése, stb. Mivel ezeken a csatornákon kinyilváníthatják előítéleteiket, ezért kevésbé is teszik ki magukat a nyilvánosság rosszállásának, mintha nyíltan „zsidóznának”, ebből kifolyólag kevésbé is érzik a látenciára való nyomást (Bergman-Erb 1999).

Miben is nyilvánul meg a látenciára való nyomás? Kovács András két lehetséges stratégiáról beszél, a vélemények leplezésével kapcsolatban. Az egyik ilyen stratégia, hogy kitérnek a válaszadás előtt. Egy, a zsidósággal kapcsolatos kényes kérdésre megdöbbenően sokan elutasíthatják a válaszadást. „Egy, 1991 nyarán, Ausztriában végzett antiszemitizmus vizsgálat során például a megkérdezettek 27 százaléka tért ki a válaszadás előtt, amikor azt kérdezték, hogy korlátozni kellene-e a zsidók számát a befolyásos pozíciókban, és 31%-uk utasította el az állásfoglalást arról, hogy törvényben kell-e szabályozni, mennyi vagyont, illetve földtulajdont szerzhessenek” (Kovács 2005:141). A látencianyomásra kialakított másik stratégia pedig a válaszok tudatos megmásítása, a valódi attitűdökkel szemben. A kérdés természetesen leginkább az, hogy egy szociológiai interjú vagy kérdőív felvétel olyan szituáció-e, ami látencianyomást fejt ki a kérdezettekre. „Bergmann és Erb szerint – akik az egész népességben 12% erősen antiszemitát és 7% nagyon erősen antiszemitát találtak – a vizsgált népesség maximum további 4%-a lehet rejtett antiszemita. A magyar egyetemi és főiskolai hallgatók repre-

zentatív mintáján 1993-ban végzett felmérés hasonló eredményeket hozott. Az derült ki, hogy a megkérdezés során antiszemita válaszokat adók érzették a legerősebb látenciányomást, de ez nem tartotta őket vissza véleményük nyílt hangoztatásától az interjúhelyzetben... a diákok között 7,5%-os szélsőséges antiszemita és 18% antiszemita mellett még maximum 9% (de valószínűleg ennél kevesebb) rejtőzködő antiszemita található. Angelusz Róbert viszont egy országos reprezentatív mintán végzett elemzés eredményeképpen ennél erősebb látens antiszemitizmust talált: a 12% nyílt és vállalt antiszemita mellett 12% látens antiszemitát talált.”⁴⁴ Kovács szerint az eltérésnek az oka az, hogy más kérdéssel dolgoztak a különböző kutatásokban, és országonként eltérő a látenciányomás érzékelése. Fontos azonban megjegyezni, hogy nem minden válaszmegtagadó minősül látens antiszemitának. Kovács András könyvében arra a Luhmanni tipológiára is kitér, amely szerint a látenciának két formája van. Az első forma a Tudati vagy térbeli látencia, amely azt jelenti, hogy a kérdéssel kapcsolatban nincs kialakult konkrét véleménye az interjúalanynak. A második, a Funkcionális látencia jelöli azt, amikor az interjú során a tényleges attitűdöket elrejtteni vagy megmászítani igyekeznek az interjúalanyok. Ennek tükrében tehát nem szabad abba hibába esnünk, hogy minden olyan válaszadót, aki egy zsidósággal vagy antiszemitizmussal kapcsolatos kérdésre nem ad választ, rögtön látens antiszemitának bélyegzünk. (Kovács 2005)

A Kovács András tanulmányában megjelenő példák olyan kutatásokon alapulnak, amelyek sokkal több változóval, sokkal több dimenzióban, és külön látencia index meghatározására alkalmas változó szettel mérte az antiszemitizmust, és a látens antiszemitizmust. A „Szeged Studies 2007” adatfelvétel során azonban sajnos nem volt lehetőségünk ennyire szerteágazóan vizsgálni a témát, azonban a változókra adott válaszelkerülések és keresztábrás elemzés fellebbentheti a fátylat arról, hogy jelentkezik-e a látens antiszemitizmus a változóinkkal kapcsolatban, és ha igen, akkor mennyire kell felülbírálni eddigi eredményeinket.

---

44 Kovács, 2005,142.o.

	Nem válaszolt (%)	Nem tudja (%)	Összesen
Kínai volna	1,5	1,4	2,9
Néger volna	1,4	1,4	2,8
Cigány származású	1,5	1,3	2,7
Zsidó származású	1,5	1,2	2,7
Arab volna	1,3	1,4	2,6
Sokkal gazdagabb családból származna	0,7	1,3	2
Gyermekénél sokkal iskolázatlanabb volna	0,8	1,2	2
Más vallású volna	0,8	1	1,8
Gyermekénél sokkal iskolázottabb volna	0,8	0,7	1,6
Sokkal szegényebb családból származna	0,7	0,7	1,5
Paraszti családból származna	1	0,5	1,5
Munkás családból származna	0,8	0,5	1,3

1. táblázat

A szülők egy részét kifejezetten zavarja, ha gyermeke az övétől eltérő társadalmi csoportból választ magának házastársat. Ön hogyan fogadná (örülne-e neki avagy ellenezné), ha gyermeke választottja...” változóval kapcsolatos válaszkerületek (N=2548)

Láthatjuk, hogy a nemzetiségek és kisebbségek tagjai esetében beszélhetünk csupán 2% fölötti „válaszkerülésről” (válaszkerülés alatt értendő a „nem tudja, és a „nem válaszolt” érték összessége), míg a gazdagok és az iskolázatlanok pontosan 2%-ot értek el, a többi társadalmi csoport a 2%-os határ alatt maradt. A legtöbb válaszkerülő a kínaiak (2,9%) és a néger (2,8%) esetében lokalizálható, míg a zsidók és a cigányok esetében 2,7%-os ez az arány, amellyel a harmadik helyen állnak holtversenyben. A „nem válaszolt” kategória esetében viszont a zsidóság érte el a legnagyobb értéket, 1,5%-al holtversenyben a cigányokkal, illetve a kínaiakkal. A „nem tudja” kategóriában azonban csupán a hatodik helyen „szerénykednek” az „iskolázatlanokkal” holtversenyben. Megelőzi őket a „Sokkal gazdagabb családból származók”, amely nem is etnikai alapon szerveződő csoport. Összességében tehát elmondható, hogy ugyan a kisebbségek, etnikumok csoportja esetében többen kerülték meg a válaszokat, azonban a legkevesebb válaszkerülővel büszkélkedő csoport és a legtöbb válaszkerültőt számláló csoport között mindössze 1,6 százalékpontnyi differencia van, és az értékek abszolút értékben is rendkívül alacsonyak. A legmagasabb érték sem haladja meg a 3%-ot. Ebből véleményem szerint arra lehet következtetni, hogy amennyiben a szegediek között esetleg rejtőzködnek is antiszemiták a „nem válaszolt”, és a „nem tudja” kategóriákban, ezek száma igen alacsony lehet, és véleményem szerint, akik kitértek a válaszadás elől, azok

esetében ténylegesen bizonytalanság és információhiány esete is fennállhat, nem pedig csak és kizárólag „kommunikációs látencia”. Ebből kifolyólag kijelenthetjük, hogy a válaszerülések ebben az esetben biztosan nincsenek lényeges befolyással, az evvel a változóval kapcsolatos eredményeinkre.

Mennyire tartja hazánkban súlyos problémának az alábbiakat? Változóval kapcsolatos válaszerülések

	Nem válaszolt (%)	Nem tudja (%)	Összesen
A zsidókkal kapcsolatos előítéletek (antiszemizmus)	1,6	7,2	8,8
A prostitúció	0,6	4,7	5,3
A romákkal kapcsolatos előítéletek	1,5	1,5	2,9
A sérült emberek alacsony szintű foglalkoztatása	2	2,7	2,9
A kábítószer- használat terjedése	0,2	2,4	2,6
A hajléktalanok helyzete	0,4	1,6	2
A nők hátrányos megkülönböztetése	0,4	1,3	1,7
A csúszópénzek és erkölcstelen üzletkötések (korrupció)	0,3	1,4	1,7
A nyugdíjasok nehéz helyzete	0,1	0,8	0,9
A szegénység	0,1	0,5	0,6
A munkanélküliség	0	0,5	0,5
A bűnözés	0,1	0,5	0,5

2. táblázat

Mennyire tartja hazánkban súlyos problémának az alábbiakat? Változóval kapcsolatos válaszerülések (N=2548)

Arra a kérdésre viszont, hogy mennyire tartják súlyos problémának az antiszemizmust a megkérdezettek, már kiugró eltéréseket kapunk a többi problémához képest a válaszerülők vonatkozásában. Az antiszemizmus, mint probléma súlyosságának megítélése elől kihátrálók 8,8%-os értéket értek el, ami toronymagasan a legnagyobb. Az utána következő prostitúció is 3,5 százalékpontos lemaradásban van, a maga 5,3%-val. A többi problémára a megkérdezettek kevesebb mint 3%-a adott kitérő választ! A válaszerülők arányának átlaga ebben a kérdéskörben 2,53%, viszont ha kivesszük az átlagszámolás során az antiszemizmus értékét, akkor az átlag visszaesik 1,96%-ra,

ami mutatja, hogy az antiszemitizmus érkei igen csak eltér a többiekétől, mivel az átlagot nagyban befolyásolja. Ugyan ez az arány az előző kérdéskörnél, a zsidó udvarlóval való szimpatizálás esetében 2,11%, és 1,96%-os volt. A „nem válaszolt” válaszlehetőséget megjelölők esetében a zsidóság 1,6%-os értékével a legmagasabb, a második helyen a romák állnak, 1,5%-os aránnyal, míg az összes többi változó értéke 0,6%, vagy az alatt van! A „Nem tudja” esetében még nagyobb az eltérés. Itt a zsidóság 7,2%-os értéket produkált, míg a második helyen a prostitúció 4,7%-al követi, míg az összes többi változó 3% alatt van. Hogyan magyarázhatóak ezek az értékek és különbségek?

Megfigyelhetünk egy érdekes dolgot! A munkanélküliség, a szegénység, a bűnözés és a nyugdíjasok nehéz helyzete esetében a válaszkerülés egyaránt egy százalék alatt maradt! Ez valószínűleg azért történhetett így, mert ezek a témák állnak a társadalmi problémákról szóló diskurzusok középpontjában, mind köznapi, mind pedig politikai értelemben véve. Ennek a néhány kérdésnek a megítéléséről szinte mindenki tud nyilatkozni, és véleménye – legyen az bármilyen is – nem ütközik tabukba, nem sért társadalmi konszenzuson alapuló véleményeket. A második legmagasabb válaszkerülési értéket elért prostitúció 5,3%-ot ért el, amely érték valószínűleg abból fakad, hogy az emberek nagy részétől igen csak messze esik ez a probléma, és igen csak a társadalmi problémákról való kommunikáció perifériájára szorult a téma. Többségében a „nem tudja” kategória szerepel a válaszkerüléssel kapcsolatban ennél a változónál, nem pedig a „nem válaszol”. Ez tovább erősítheti bennünk a gyanút, hogy mind az antiszemitizmussal, mind pedig a többi változóval kapcsolatban előforduló válaszkerülések az attitűdhiánynak tudhatóak be. Viszont arra is figyelniük kell, hogy ez kiváló stratégia lehet a látencianyomás leplezésére is, hiszen az adatközlő ezáltal a funkcionális látenciát a tudati látencia bőrébe bújtatva leplezheti. Óvatosan kell tehát bánnunk ezzel a két kategóriával. Ami biztos adatot közöl számunkra, hogy hányan nem adtak egyáltalán választ az adott kérdésre, ami önmagában is beszédes lehet. De térjünk vissza az antiszemitizmus problémaként való meghatározásnak értékelésére vonatkozó válaszkimaradások kimagasló értékéhez!

Véleményem szerint a dolognak több magyarázata is lehet egyszerre. Először is vannak olyan emberek, akiknek tényleg nincs vélemények a kérdésről, ezért nem is tudnak mit válaszolni. A második esetben lehetnek olyanok, akik nem kívánják megosztani véleményüket azért, mert ténylegesen negatív véleménnyel vannak a zsidóságról, és ezt nem szeretnék az orrukra kötni (valószínűleg az ő válaszuk azt a tábort erősítené, akik azt mondják, hogy nem probléma az antiszemitizmus). Harmadrészt viszont lehetséges egy olyan tábor is, akik nem viseltetnek előítéletekkel, a zsidósággal szemben, viszont szerintük nem probléma az antiszemitizmus, csupán a média túlozza el a marginálisan megjelenő szélsőséges megnyilvánulásokat, és azért nem válaszolnak, mert nem akarnak ellentétes véleményen lenni az uralkodó véleménnyel szemben.

Azonban azt is láthattuk, hogy minél kevésbé antiszemita valaki, annál kevésbé érzi a látencianyomást, ezért, ez a harmadik csoport igen vegyes lehet. Előfordulhatnak benne olyan elemek is, akik az antiszemitizmusnak csupán elemeit hordozzák, és a zsidóságról alkotott inkoherens nézeteik miatt kerülnek a válaszadást.

Nézzük meg egy keresztábra segítségével, hogy ebben ennek a változónak a válaszkerülői hogyan nyilatkoztak a másik kérdés esetében!

Zsidó származású volna* A zsidókkal kapcsolatos előítéletek (antiszemitizmus)

			A zsidókkal kapcsolatos előítéletek (antiszemitizmus)		Teljes
			Nem válaszolt	Nem tudja	
Zsidó származású volna	megakadályozná	Megfigyelt gyakoriság	0	10	10
		Százalékos eloszlás	,0%	6,0%	5,1%
	lebeszélne	Megfigyelt gyakoriság	4	18	22
		Százalékos eloszlás	13,3%	10,8%	11,2%
	elfogadná	Megfigyelt gyakoriság	15	69	84
		Százalékos eloszlás	50,0%	41,3%	42,6%
	természetesnek venné	Megfigyelt gyakoriság	11	68	79
		Százalékos eloszlás	36,7%	40,7%	40,1%
	kifejezetten örülne neki	Megfigyelt gyakoriság	0	2	2
		Százalékos eloszlás	,0%	1,2%	1,0%
	Teljes	Megfigyelt gyakoriság	30	167	197
		Százalékos eloszlás	100,0%	100,0%	100,0%

3. táblázat

Antiszemitizmus, mint társadalmi probléma érzékelése válaszkerülések keresztábra N=2548

Akikkel kapcsolatban leginkább felmerülhet a gyanú, hogy látencianyomás miatt nem adtak választ, azok „megakadályozná” és a „lebeszélne” csoportba tömörülhetnek, hiszen azok, akik antiszemiták, vagy erős előítéletekkel viseltetnek a zsidósággal szemben, nyilván nem vennék természetesnek, ha gyermekük a zsidóság soraiból választana magának párt, illetve pláne nem örülnének neki kifejezetten. Akik tehát megakadályoznák, vagy lebeszélnek gyermeküket a zsidó házastársról, a válaszkerülők 16,3%-át teszik ki. Ez összesen 32 válaszadót jelent, ami a 2548 fős mintához képest igen csekély, mindössze 1,255%-os arány. Ha az „elfogadná” kategóriát vizsgáljuk, akkor rájövünk, hogy itt is megbújhatnak olyanok, akik a zsidósággal kapcsolatban – ha ugyan nem is kifejezetten antiszemiták – előítélettel viseltetnek. Ők nem is támogatják, de nem is utasítják el nyíltan a zsidók befogadását a családba, mivel nézeteik a zsidóságról konfliktusokkal terhesek, nem képesek a zsidóságra fenntartások nélkül tekinteni. Azt

is el kell azonban fogadnunk, hogy valószínűleg nem mindenki érez előítéletet a zsidósággal kapcsolatban, ebben a csoportban. Az „elfogadná” kategóriában a válaszkerülők 42,6%-a tartozik, ami az előző két kategóriával, a „megakadályozná” és a „lebeszelné” kategóriával együtt a válaszkerülők 58,9%-át teszik ki, ami elemszámban kifejezve 116 válaszadó, ami a mintának 4,55%-a. Ezt tekinthetjük a legrosszabb eshetőségnek. Ha csak azokat tekintjük látens antiszemitáknak, akik megtagadták a válaszadást, és a „nem tudja” kategóriát megjelölőkről tényleges tudati látenciát, tehát véleményhiányt feltételezünk, akkor ugyan ez az arány csupán 0,7%. Továbbá ezekbe az arányokba teljesen belevontuk az „elfogadná” kategóriát, akik közül nyilvánvalóan nem mindenki a látencianyomás végett nem válaszolt. Pontos százalékos arányt tehát nem tudunk mondani, a válaszkerülés alapján milyen arányban rejtették el negatív attitűdjeiket a válaszadók evvel a kérdéssel kapcsolatban, de ez az arány 4,55% és 0,7% között mozgatható, és láthattuk, hogy valószínűleg a kisebb érték felé közelít.

Elmondhatjuk tehát, hogy ennél a változónál sem éri nagy torzítás az eredményt a látencianyomás végett. A kapott eredmények esetünkben azt mutatják, hogy a válaszkerülők maximum 58,9%-ánál merülhet fel a látencianyomás gyanúja, az antiszemitizmus, mint társadalmi probléma érzékelésével kapcsolatban, de az egészen biztos, hogy azok, akikre a látencianyomás tényleg hat antiszemitizmusuk okán, lényegesen kevesebben vannak, és a mintának nagyon kis hányadát alkotják. Az is nagyon különös a két változóval kapcsolatban, hogy nem akkor született magas válaszkerülési arány, amikor a zsidó udvarlóhoz fűződő viszonyról kérdezték az embereket, annak ellenére, hogy a zsidósággal kapcsolatos előítéletek itt sokkal markánsabban kifejezésre juthatnak, ebből kifolyólag a látencianyomásnak is erősebben kellene érvényesülnie. Akkor született nagyarányú válaszkerülés, amikor az antiszemitizmus, mint társadalmi probléma súlyosságáról kérdezték az embereket. Ez valószínűleg arra utal, hogy ebben az esetben inkább a tudati látencia, és nem a funkcionális látencia az, ami a magas válaszkerülést magyarázza.

Változóink felvett értékei

Miután láttuk, hogy eredményeink nem szenvedtek jelentős torzítást a látencianyomás következtében, első lépésként azt kell megvizsgáljunk, hogy a két vizsgált változó esetében az itemek milyen konkrét értékeket vettek fel. Mind két változó esetében a skálák ötfokúak voltak, ez viszont nagyban megnehezíti a feladatunkat az adatelemzéskor. Még ha grafikonon is ábrázolnánk az alapeloszlásokat, akkor sem tudnánk átlátni a sok adatot. Ezért a grafikus ábrázolás, vagy az értékek esetleges összevonása helyett vizsgáljuk meg a változó értékei átlagait és móduszait.

A társadalmi távolságtartás változó értékeinek átlaga és módusza

A társadalmi távolságot a következő változóval mértük: „A szülők egy részét kifejezetten zavarja, ha gyermeke az övékétől eltérő társadalmi csoportból választ magának házastársat. Ön hogyan fogadná (örülne-e neki avagy ellenezné), ha gyermeke választotta...”.

Ahhoz azonban, hogy az átlagokat értelmezni tudjuk, előbb meg kell ismerkednünk a skála értékeivel:

1. Megakadályozná
2. Lebeszélne
3. Elfogadná
4. Természetesnek venné
5. Kifejezetten örülne neki

	Átlag	Módusz
Gyermekénél sokkal iskolázottabb lenne	3,74	Természetesnek venné (4)
Munkás családból származna	3,73	Természetesnek venné (4)
Sokkal gazdagabb családból származna	3,72	Természetesnek venné (4)
Paraszti családból származna	3,61	Természetesnek venné (4)
Más vallású volna	3,56	Természetesnek venné (4)
Sokkal szegényebb családból származna	3,46	Természetesnek venné (4)
Zsidó származású volna	3,45	Természetesnek venné (4)
Néger volna	2,91	Elfogadná (3)
Arab volna	2,89	Elfogadná (3)
Gyermekénél sokkal iskolázatlanabb volna	2,88	Elfogadná (3)
Kínai volna	2,83	Elfogadná (3)
Cigány származású volna	2,58	Elfogadná (3)

4. táblázat

Társadalmi távolságtartás változó értékeinek átlaga és módusza táblázat N=254

A táblázatban az itemek átlag szerint csökkenő sorrendbe vannak állítva. Láthatjuk, hogy a sokkal iskolázottabbak (3,74), a munkás családból származók (3,73), és a sokkal gazdagabbak kapták a legjobb értékeket (3,72), sőt ezek az itemek nagyon közel is vannak egymáshoz, az előttük lévő itemtől csupán egy század pontnyi a hátrányuk. A negyedik helyen a paraszti származásúak vannak (3,61), az ötödik helyen pedig a más vallásúak (3,56). Őket követik a szegényebb családból származók (3,46). A tizenkét

itemből a hetedik helyen, nagyon közel, mindössze egy század ponttal lemaradva következik a zsidóság (3,45). Ez azt jelenti, hogy ők már a népszerűségi ranglétra második felébe szorultak hátra, viszont ha figyelmesen megnézzük, egyetlen etnikai csoport sem előzte meg a zsidóságot. Az őket követő négerek is már csupán 2,91-es értéket értek el. Utánuk következnek az arabok (2,89) és az iskolázatlanok (2,88). Érdekesség, hogy a zsidóság, és tőlük lefelé található az összes etnikai csoport, és közéjük csupán az iskolázatlanok ékelődtek be. Úgy látszik, az emberek sokkal szívesebben engednek közel magukhoz olyan embereket, akiknek a kibocsátó kultúrája megegyezik az övéikkel. Valószínűleg a nagymértékű kulturális különbségek sokkal erősebb távolságtartásra készítik őket, mint a társadalmi rétegekülönbség. Amint leírtam ezt, korrigálnom is kell egy kicsit önmagamot. A zsidóság és a cigányság esetében Magyarországon szocializálódott, évszázadok óta a magyarság részét képező etnikumokról van szó, azonban valószínűleg az etnikai különbségek révén megjelenő kulturális különbségek, illetve a társadalomban élő rengeteg velük kapcsolatos sztereotípiát okozhatja, hogy a szegediek velük szemben nagyobb távolságot tartanak. A másik ható tényező az lehet, hogy a zsidóságot leszámítva, az itemek között szereplő etnikumok fizikai jellege is eltér a magyarságtól, bár, mint ahogyan a szakirodalom áttekintésekor is láthattuk, a zsidóság is kaphat fizikai jellegre utaló címkéket. Mindemellett persze nem szabad megfeledkeznünk arról sem, hogy az etnikai csoportok közé ékelődött az iskolázatlanok rétege is. Valószínű, hogy a társadalomban az iskolázottság az egyik legfontosabb érték – hiszen ne felejtjük el, hogy az iskolázottak szemben a legnagyobb a szimpátia – és ezért kerültek ennyire hátra az iskolázatlan udvarlók. Az utolsó előtti helyre a kínaiak kerültek, 2,83-as értékkel, míg a cigányság lett a legutolsó, nagyon alacsony, 2,58-as értékkel.

A módusz esetében láthatjuk, hogy a zsidósággal bezárólag mindenhol a "természetesnek venné" a leggyakoribb érték, a zsidóság alatt pedig az „elfogadná”. Ebből is az látszik, hogy a zsidóság társadalmi megítélése jóval pozitívabb, mint a többi etnikai csoporté, hiszen az emberek lényegesen kisebb társadalmi távolságot tartanak velük szemben. Úgy gondolom, hogy ezek alapján az értékek alapján egyenlőre korai lenne kijelentenünk első számú hipotézisünk megtartását, vagy elvetését, hiszen a zsidóság még is csak a tizenkét változóból csupán a hetedik helyet érte el. A döntéshez további vizsgálatra lesz szükség!

„Mennyire tartja hazánkban súlyos problémának az alábbiakat?” változó értékeinek átlaga és módusza

Ennek a változónak az esetében is ötfokú skálát alkalmaztak, azonban itt csak a skála két végpontja volt elnevezve, az egyes érték az „Egyáltalán nem súlyos problémát”, míg az ötös érték a „Nagyon súlyos problémát” jelölte.

	Átlag	Módusz
A munkanélküliség	4,45	5
A bűnözés	4,38	5
A csúszópénzek és erkölcstelen üzletkötések (korrupció)	4,38	5
A szegénység	4,37	5
A kábítószer-használat terjedése	4,36	5
A hajléktalanok helyzete	4,11	5
A sérült emberek alacsony szintű foglalkoztatása	4,10	4
A nyugdíjasok nehéz helyzete	4,03	5
A prostitúció	3,71	5
A romákkal kapcsolatos előítéletek	3,48	3
A nők hátrányos megkülönböztetése	3,17	3
A zsidókkal kapcsolatos előítéletek (antiszemitizmus)	2,81	3

5. táblázat

„Mennyire tartja hazánkban súlyos problémának az alábbiakat?” változó értékeinek átlaga és módusza táblázat N=2548

Láthatjuk, hogy az itemek között csupán kettő van, amelyek etnikumokra vonatkoznak, és ez a kettő a „A romákkal kapcsolatos előítéletek” és a „A zsidókkal kapcsolatos előítéletek”. A kapott eredmény megdöbbentő, az antiszemitizmus lett az a problémakör, amely a szegediek szerint a legkevésbé súlyos probléma a tizenkét felsorolt probléma közül. Ráadásul ennek az itemnek szorult egyedül 3-as alá az értéke az átlagok közül. Vajon ez jelenthet-e rejtett előítéletességet, vagy szélsőséges esetben antiszemitizmust? Ha jobban megnézzük az itemeket, felvett értékeik átlaga szerint csökkenő sorrendbe rendezve, egy valamire figyelmesek lehetünk. Még pedig arra, hogy az első öt helyen szereplő itemek, „A munkanélküliség”, „A bűnözés”, „A korrupció”, „A szegénység” és „A kábítószer- használata terjedése” nem csak hogy a médiában is reflektált témák, de csupa olyan problémákat jelölnek, amelyek a hétköznapi emberek szintjén is erősen jelen vannak, illetve fenyegetnek. A munkanélküliség fenyegetését, a bűnözést stb. ez emberek a saját bőrükön tapasztalják, ettől félnek és ettől féltik a hozzájuk közel állóakat. Ez látszik az átlagokon is. A változók közti eltérések nagyon minimálisak. A hatodiktól a tizenkettedik probléma már távolabb áll a nagy tömegek problémáin. Ezt látszik alátámasztani a móduszok alakulása is, hiszen az antiszemitizmus csupán 3-as értéket vett fel, míg a legsúlyosabbnak ítélt problémák 5-öst. Valószínűleg „A hajléktalanok helyzete”, „A sérült emberek alacsony szintű foglalkoztatása”, és „A nyugdíjasok nehéz helyzete” azért végzett közvetlenül az „átélt problémák” mögött, mert ezekkel találkoznak az emberek nap, mint nap, és annak ellenére, hogy

többségükben nem élik át, még is „testközelben van”, és hatást gyakorol rájuk. Ezen változók átlaga nagyon közel van az első öt változó átlagához, és ezekkel a változókkal zárul be a 4-es átlag fölötti változók sora. Az antiszemitizmus nem tartozik ide. Valószínűleg a médiában elhangzó előítéletes vagy antiszemita megnyilvánulások, valamint az antiszemitizmus veszélyére való felhívás sokkal távolabbinak tűnhet, mint mondjuk a hajléktalanok helyzete, amellyel naponta találkozik az ember, illetve a zsidóságról folytatott diskurzusok a hétköznapi ember szintjén ritkán jelenhetnek meg, ezért antiszemita állításokkal is ritkábban találkozik testközelben. Az antiszemitizmussal összehasonlítva a romákkal kapcsolatos előítéletek helyzete is hasonló lehet. Amíg nem roma valaki, és nem a saját bőrén érzi, hogy milyen az előítéletek célpontjában lenni, addig az emberek valószínűleg sokkal kisebb problémaként érzékelik. Mindemellett persze lehetséges, hogy az antiszemitizmust kisebb társadalmi problémának tekintők között olyanok is vannak, akik antiszemiták, hiszen aki meggyőződésesen úgymond gyűlöli a zsidókat, annak számára az antiszemitizmus nem társadalmi betegség, hanem egy olyan dolog, amely – mint ahogyan a szakirodalmakban is láthattuk – a társadalmi problémák helyrehozására irányul. Ebből kifolyólag nem érzékelheti problémának az antiszemitizmust az, aki antiszemita. Arra, hogy milyen arányban oszlik meg a két lehetséges álláspontot képviselők aránya, a későbbiekben egy keresztábrás eljárás segítségével kapunk választ.

Alapeloszlások összehasonlítása

A gyermek zsidó származású udvarlójához viszonyulás⁴⁵ alapeloszlása

	Elemsszám	Százalékos arány (%)	Halmazott százalékos arány (%)
Megakadályozná	68	2,7	2,7
Lebeszélne	148	6	8,7
Elfogadná	904	36,5	45,2
Természetesnek venné	1326	53,5	98,7
Kifejezetten örülne neki	33	1,3	100
Teljes	2479	100	
Teljes (hiányzó adatokkal)	2548		

6. táblázat

45 Ez a név a társadalmi távolságtartás változót takarja

A zsidósággal kapcsolatos társadalmi távolságtartás mértékét a válaszkategóriákra lebontva a fenti táblázatban láthatjuk. Hasonlítsuk ezt össze azzal, amit Kovácsék a 2002-es tanulmányban kaptak.

A zsidóktól való társadalmi távolságtartás az antiszemita csoportokban⁴⁶

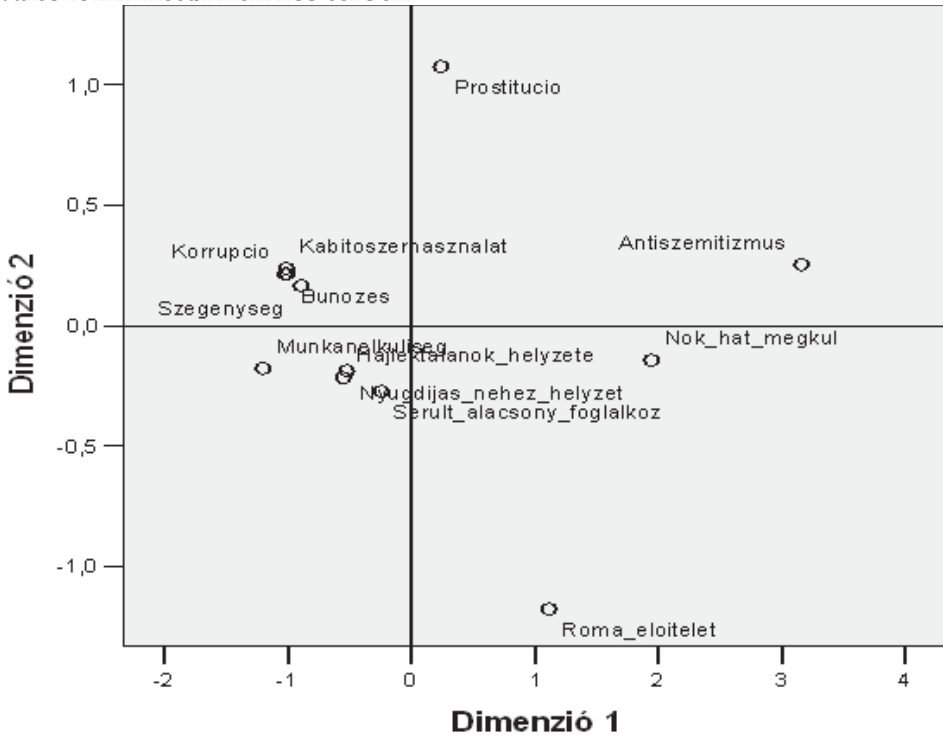
	Nem antiszemita	Mérsékelt diffúz	Diszkriminatív	Politikai	Politikai diszkriminatív
Nincs távolság	13	8	4	8	3
Kis távolság	15	18	5	14	8
Átlagos távolság	56	51	30	49	24
Nagy távolság	13	14	27	22	22
Nagyon nagy távolság	13	25	33	8	43

7. táblázat

Láthatjuk, hogy Kovácsék kutatásában a „nem antiszemita” 13%-a érez nagy, 13%-a érez nagyon nagy társadalmi távolságot a zsidósággal szemben. Persze az idézett kutatás több és más változókkal mérte a társadalmi távolságtartást, a „Szeged Studies 2007” esetében pedig csak egy változóval mértük a társadalmi távolságtartást. Azonban az eltérés mértéke alapján elmondhatjuk, hogy jelentős eltérés van a két kutatás eredménye között. Az általam elemzett változó értékeiben azok a válaszok, amelyek a nagy távolság (Ellenezné) és a nagyon nagy távolság (Lebeszélne) kategóriáknak megfeleltethetőek, csupán 2,7%-os és 6%-os arányt értek el, ami pedig az egész szegedi népességre utal, nem csak a nem antiszemita részére. Ezek alapján elmondhatjuk, hogy hét évvel az országos reprezentatív antiszemita kutatás adatfelvétele után Szegeden jelentősen kisebb számban vannak jelen azok, akik társadalmi távolságot tartanak az antiszemitákat is ide számolva, mint a hét évvel korábbi országos adatfelvételkor a magyar társadalomban.

46 A táblázat adatai származnak: Kovács András: A kéznél lévő idegen, PolgArt, Budapest, 2005. 180.o.

Változóink kétdimenziós térben

1. ábra

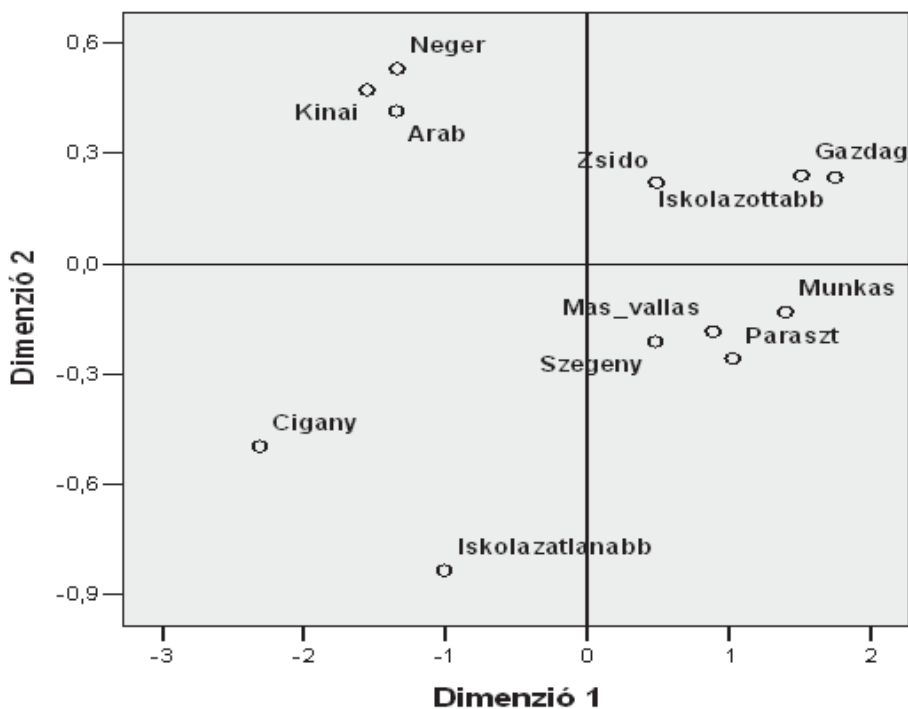
Társadalmi problémák súlyosságának érzékelése kétdimenziós térben N=2548

Az első többdimenziós ábra körülbelül azt hozta, amit az alapeloszlásokból mi is le tudtunk szűrni!⁴⁷ Ez esetben az első dimenzióban a negatív értékeket azon változók vették fel, amelyeket az emberek inkább éreznek súlyos problémának, míg a pozitív értékeket felvevő változókat a szegedi emberek kevésbé érzik súlyos társadalmi problémának. Már ez tanulságos számunkra, hogy láthatjuk, hogy a statisztikai eljárás hol húz meg egy határt a változók között, ami alapján el lehet különíteni a súlyos és kevésbé súlyos problémaként megítélt változókat. Minden esetre pozitív értéket vett fel a „Romákkal kapcsolatos elítélések” változó, és az „Antiszemitizmus” változó is (sőt, messzemenően ez a változó produkálta a legpozitívabb értéket, ami annyit jelent, hogy előzetes elemzéseink helytállóak voltak az antiszemizmussal kapcsolatban). A második dimenzió értelmezése azonban nehezebb. Láthatjuk, hogy azok a változók, amelyek negatív értéket vesznek fel az első dimenzióban, a második dimenzióban felvett

47 S-stress értékünk 0,02807 ebben az esetben, tehát a kétdimenziós modell érvényes

értékei elég közel esnek egymáshoz. Azonban még is elválasztja egy tengely a második dimenzióban pozitív értékeket felvevő „Korrupciót”, „Kábítószer használatot”, „Bűnözést” és „Szegénységet”, a negatív értékeket felvevő „Munkanélküliségtől”, „Hajléktalanok helyzetétől”, „Nyugdíjasok nehéz helyzetétől” és a „Sérült embere alacsony szintű foglalkoztatásától”. A pozitív dimenzióban a kriminalisztikai jellegű problémák kerültek, azonban a „Szegénység” eltérő ettől, míg a negatív kategóriába egyértelműen az egzisztenciális jellegű problémák kerültek. Azonban láthatjuk, hogy a „Szegénység” nem ide került, és ez rontja ennek az értelmezésnek a helyállóságát. Az első és a második dimenzióban is egyaránt negatív értéket felvevő „Nők hátrányos megkülönböztetése” és a „Romákkal kapcsolatos előítéletek” között már nehéz találni bármi alátámasztható összefüggést is. Ez érvényes sajnos az első tengelyen negatív, a második tengelyen pozitív értéket felvevő „Prostitúció” és „Antiszemitizmus” változókra is.

Bár láthattuk, hogy az első dimenzió nagyon szép határt húzott a változók között, a második dimenzió azonban már nem tudtunk egyértelmű jelentést tulajdonítani. Azt kell mondanunk, hogy ez a módszer ebben az esetben – bár nem volt teljes kudarc – fél sikerrel járt.

2. ábra

Eltérő társadalmi csoportból származó partner megítélése, és a többdimenziós skálázás N=2548

Ebben az esetben a többdimenziós skálázás sokkal érdekesebb eredményt hozott, mint az imént!⁴⁸ Ezen az ábrán az első dimenzió mentén pozitív értékeket felvevő változók azon társadalmi csoportokat jelölik, amelyek tagjait az emberek szívesen látnák gyermekük választottjaként, míg a negatív értékek birtokosait kevésbé! Az etnikai/nemzetiségi csoportok közül egyedül a zsidóság került a pozitív felére az első dimenzió tengelyének, míg a cigányok, az arabok, a kínaiak, és a négerok is egyaránt a negatív oldalra kerültek. A második dimenzió ebben az esetben nem hogy értelmezhetetlen, hanem egyenesen önmagáért beszél, és kiválóan árnyalttá teszi a képet a különböző csoportok megítéléséről. Ebben az esetben nem is a két dimenziót érdemes szemügyre venni, hanem inkább az ábra, koordináta- tengelyek által kimetszett negyedeit. A legelső negyedben – amelyet mindkét tengely pozitív szakasza határoz meg – a zsidóságot, a gazdag családból származóakat, és az iskolázottabbakat találjuk. Nagyon érdekes, hogy a zsidóság azon csoportok közé került be, amelyek a zsidósággal kapcsolatos sztereotípiákban általában úgy jelennek meg, mint azon csoportok, ahová a zsidóság képviselőinek szükségszerűen tartoznia kell. Valószínűleg az hogy ez így alakult, nem véletlen. Az emberek fejében élnek azok a sztereotípiák, amely szerint a zsidóság képviselőinek szükségszerűen birtokolnia kell vagy magas vagyont vagy iskolai végzettséget, vagy mind a kettőt. Érdekes az, hogy az átlagok nem sejtettek ennyire pozitív megítélést a zsidósággal kapcsolatban, hiszen az átlag csupán a hetedik legnépszerűbb csoportként határozta meg a zsidóságot, itt viszont a három legpozitívabb csoport egyikévé lépett elő. A második dimenziót az első dimenzió tengelyének pozitív szakasza és a második dimenzió tengelyének negatív szakasza határozza meg. Ide került a társadalmi munkamegosztás által meghatározott csoportok (tegyük hozzá, hogy ezek a csoportok a társadalmi munkamegosztás előnytelenebb felének képviselői), illetve még a szegények és a más vallású emberek. Ez az a csoport, amely tagjait a szegedi társadalom tagjai elfogadják, és alacsony társadalmi távolságot tartanak velük szemben, azonban e csoportokhoz való tartozás valószínűleg már nem hordoz önmagában olyan előnyöket, és lehetőségeket, mint az – az előző csoportban benne rejlett. Ez a csoport, annak ellenére, hogy tagjai kiváló értékeket értek el az átlag és a módusz tanulása szerint, még sem olyan vonzó, mint az első csoport. Nagyon érdekes, hogy a munkásság is ide került, hiszen az átlagoknál láthattuk, hogy hajszálnyival maradt csak le az első helyről. A második dimenzió tehát egy preferencia dimenzió, amely a finom árnyalatokat mutatja kívánatos, és nem oly kívánatoson belül. Megmutatja, hogy a kívánatosokon belül kik az igazán kívánatosak, s kik a kevésbé kívánatosak, illetve a nem kívánatosokon belül kik testesítik meg a kisebb és nagyobb „rosszat”. A harmadik és a negyedik dimenzió is ezt erősíti meg. A harmadik dimenzió érdekessége, hogy ide került az összes olyan etnikai csoport, akik nem évszázadok óta élnek együtt

48 S- stress értéke ebben az esetben 0,3453, tehát ez a kétdimenziós modell is érvényes

a magyarsággal, hanem jelenlétük az elmúlt évtizedek eredménye, illetve ők azok, akik fizikai jellegük alapján egyértelműen megkülönböztethetőek a magyarságtól. Ez a dimenzió az első dimenzió negatív szakasza és a második dimenzió pozitív szakasza által meghatározott. Az itt elhelyezkedő három csoport, az arabok, a kínaiak, és a négerek, feltűnően közel vannak egymáshoz. Értékeik, egyaránt az első, és a második dimenzió tengelyén is nagyon hasonlóak. Megítélésük a negatív szekcióba esik, azonban nem ők az a csoport, akikkel szemben a szegediek a legnagyobb társadalmi távolságot érzik. A negyedik csoport, amely mindkét tengely negatív szakaszának ölelésében van, két csoportot tartalmaz. A cigányok, és az iskolázatlanok kerültek ebbe a negyedbe. Ezek a csoportok azok, akik a szegedi társadalom számára leginkább a negatív sztereotípiák hordozói, akikben a szegedi emberek valószínűleg nem látják gyermekeik számára a megfelelő családi háttér megteremtésének lehetőségét, akikkel szemben a legnagyobb társadalmi távolságot igyekeznek tartani. Érdekes, hogy a cigányság az iskolázatlanokkal került egy negyedbe, hiszen ugyan úgy, mint a zsidóságnál, itt is olyan csoporttal kerültek össze, amelyhez az általános sztereotípiák gyakran kapcsolják az említett csoportot.

Láthattuk, hogy a többdimenziós térben a zsidóság kiváló helyet ért el. Ez alapján már ki lehet mondani, hogy **első számú hipotézisünket megtartjuk, a zsidósággal szemben alacsony szintű a társadalmi távolságtartás a szegedi társadalomban.**

Második számú hipotézisünket el kell vetnünk, hiszen az antiszemitizmust érzékelik a szegediek a legkisebb problémának.

A társadalmi sztereotípiák helytállósága

Nézzük meg, más kutatások eredményei segítségével, hogy mennyire helytállóak a társadalmi sztereotípiák a zsidóság iskolázottságával, jómódúságával, illetve a cigányság iskolázatlanságával kapcsolatban.

A zsidóság társadalmi kondíciói

Az adatok, amelyeket itt felvonultatok, annak az 1999-es magyarországi zsidósággal a kapcsolatos kutatásnak az eredményei, amely alapján a Zsidók a mai Magyarországon című tanulmány jelent meg, Kovács András szerkesztésében. A tanulmányban a zsidóság és a fővárosi népesség összehasonlítására kerül sor, mivel a kutatás által zsidóként definiált csoport mintegy kilencven százaléka a fővárosban lakik.

	Zsidó népesség %	Fővárosi népesség %
Max. 8 általános	11	21
Szaktanácsképző	5	19
Középiskola	29	35
Főiskolai diploma	19	12
Egyetemi diploma	36	13
Összesen	100	100

8. táblázat

A zsidó népesség, és a fővárosi népesség iskolázottság szerinti megoszlása (százalékban)⁴⁹

Az első táblázatunk az iskolázottsággal kapcsolatos. A táblázaton jól láthatjuk, hogy a zsidóság, még a fővárosi népességnél is sokkal jobban iskolázott, annak ellenére, hogy a fővárosban a legjobbak az iskolázottsági mutatók az országban, tehát még az ország legiskolázottabb részénél is jóval iskolázottabbak. Láthatjuk, hogy a kiugró különbségek ez esetben a szaktanácsképzés végzettségűek, és az egyetemi diplomával rendelkezők között van. A szaktanácsképzés végzettségű zsidók mindössze a zsidó népesség 5%-át teszik ki (sőt a munkaerőpiacon aktív zsidók között ez az arány csupán 3%), míg a többségi társadalom esetében ez 19%, illetve a legnagyobb eltérés az egyetemi diplomával rendelkezők körében van, ahol 23%-os az eltérés. A zsidó népességből 36 % rendelkezik egyetemi diplomával, azaz minden harmadik zsidó származású ember, míg a nem zsidó magyaroknak csupán 13%-a végzett egyetemen, ami az összlakosságának körülbelül hetede. Nagyon érdekes megfigyelni, hogy az zsidóság iskolázottsági értékei még középiskolai végzettség esetében is elmaradnak a nem zsidó népességétől, mivel annyira képzett ez a társadalmi csoport, hogy ritka (minden esetre ritkább) az olyan zsidó, aki megállna a középiskolai érettségénél, és nem folytatná tanulmányait a felsőoktatásban. Ráadásul „... a zsidó populáción belül a fiatal korosztályok felé haladva jelentősen emelkedik az iskolázottság szintje: már a mai inaktív népesség iskolázottsága is magas volt (a diplomások aránya meghaladta a kétötödöt), a mai aktív népesség körében azonban már a kétharmadot is meghaladja a diplomások aránya. Ezzel egyidejűleg pedig az alacsony képzettségű csoportok nagysága erősen összezsugorodott” (Kovács 2002:136-137).

Láthattuk, hogy a többdimenziós térben a parasztság, és a munkásság sem került abba a negyedbe, ahová a zsidóság került. Nézzük most meg, hogy milyenek a zsidóság munkaerő piaci jellemzői! „A vezető állásúak, értelmiségiek és az önállók részaránya a populáció egészében meghaladja a 70%-ot, az aktív népességen belül pedig a 80%-ot” (Kovács 2002:138). Ez nagyon magas arány, ráadásul a fizikai munkát végző zsidók

49 A táblázat adatai származnak: Kovács András, Zsidók a mai Magyarországon, 2002.

aránya csupán 8%, tehát a többdimenziós térben leképződött munkamegosztásban megjelenő nagyfokú különbség is érvényesek a többségi társadalom és a zsidóság között. Fontos továbbá megjegyezni, hogy a hangsúly a zsidóság foglalkozási struktúrájában eltolódott kereskedelem felől az üzleti, személyi szolgáltatások és a kulturális szféra irányába.

Végül pedig nézzük meg a zsidóság és a gazdagok között van-e összefüggés! Ennek a kérdéskörnek a mérését a felhasznált tanulmány nem a jövedelem vagy a magántulajdon forintban kifejezett értékeinek összehasonlításával végezte, hanem az anyagi erőforrások más indikátoraival, ráadásul az összehasonlítás itt már nem is a fővárosi össznépeséghez történt, hanem kifejezetten a fővárosi iskolázott népeséghez. Az iskolázott fővárosi népeségbe a legalább középfokú végzettségű fővárosi lakosok tartoznak bele.

	Aktív zsidó népeség %	Aktív fővárosi iskolázott népeség %
Külföldi nyaralás előző évben	62	26
Telek, nyaraló	32	26
Autó	72	67
Mikrohullámú sütő	78	76
Videó	82	82
Mobiltelefon	59	42
Személyi számítógép	67	55
Internet otthon	35	13

9. táblázat

Az anyagi erőforrások néhány indikátora az aktív zsidó és az aktív fővárosi iskolázott népeségben (százalékban)⁵⁰

Azért az aktív népeséget hasonlítjuk össze ebben az esetben, mert az inaktív zsidók között nagyon magas az özvegy idős nők aránya, ami erős negatív hatással van az átlagra, és számunkra is érdekesebb az aktív társadalmi rétegek összehasonlítása. Láthatjuk, hogy egy kivétellel mindenhol a zsidóság képviselői birtokolnak a javakból nagyobb arányban, és a kivételes esetben is egyenlő volt a százalékos arány. Kimagaslóan vezet a zsidóság az új technikai vívmányok birtoklásában, ilyen a mobiltelefon, a személyi számítógép birtoklása, illetve az otthoni internet hozzáférés. A legnagyobb különbséget még is a külföldi nyaralás produkálta, amit a zsidóság közel kétharmada megengedhetett magának, míg a fővárosi iskolázott népeségnek csupán bő egynegyede.

50 A táblázat adatai származnak: Kovács András, Zsidók a mai Magyarországon, 2002

A cigányság iskolázottsági mutatója

A cigányság az iskolázatlanokkal kerültek egy dimenzióba. Nézzük tehát meg, hogy pontosan mennyire is helytállóak a sztereotípiák ezzel kapcsolatban! Havas Gábor és Kemény István „A magyarországi romákról” című könyvében társadalomtörténeti előzményekkel magyarázva mutatja be a cigányság iskolázottságának aktuális helyzetét. A szocialista rendszer meghozta az oktatás expanzióját, azonban ebből a romák és a nem romák eltérő módon részesültek. A hetvenes években a húszas éveiben járó romák 26-27%-a fejezte be az általános iskolát, míg a nem roma tanulók közül szinte mindenki. A kilencvenes évek beköszöntével annak ellenére, hogy a 25-29 éves romáknak már 75%-a sikeresen befejezte az általános iskolai tanulmányokat, az iskolázottsági szakadék még is tovább nőtt köztük, és a többségi társadalom között. „A 35-39 éves korcsoporthoz tartozóknak 7,4%-a végzett szakmunkásképzőt. Ez az arány a 30-34 éveseknél 17,2%, a 25-29 éveseknél 13,2%, a 20-24 éveseknél 15,6%-ra módosul. A baj csak az, hogy a szakmunkásképző iskolák túlnyomó többségükben olyan szakmákra képeznek, amelyek iránt már évek óta nincs kereslet és a belátható jövőben nem is lesz; az általuk kiállított oklevelekkel egyáltalában nem lehet elhelyezkedni” (Havas-Kemény 1995). A szakmunkásképző az- az iskolaforma, amit az általános iskola után a romák leggyakrabban elvégeznek, a probléma viszont az, hogy a munkaerő piaci lehetőségeik így is igen korlátozottak maradnak. „A középiskolát végzettek aránya minden roma korosztályban rendkívül alacsony. A roma gyerekek már a középiskolába való bejutásnál rendkívül erős hátrányt szenvednek: az általános iskola nyolcadik osztályában tanuló nem roma gyerekeknek csaknem fele, míg a roma gyerekeknek három százaléka jut középiskolába. Ez a hátrány azután fokozódik a középiskolai évek során: a középiskola negyedik osztályáig a lemorzsolódás a nem roma gyerekeknél kevesebb, mint a 14 százalék, míg a roma gyerekek esetében megközelíti a 40%-ot. Míg az általános iskolánál és a szakmunkásképzőnél határozott javulást rögzíthettünk, addig a középiskolába való bejutásnál, illetőleg elvégzésénél semmiféle előrehaladást nem észleltünk: az 50-54 éves korcsoportnál a középiskolát végzettek aránya 1,2 százalék, a 20-24 éves korcsoportnál 1,5 százalék. A középiskolai továbbtanulás esélyei a roma gyerekeknel 1971 óta a tanulmány elkészültéig semmit sem változtak. Még rosszabb a helyzet a felsőoktatásban. A 60-64 éves, 55-59 éves, 45-49 éves, 40-44 éves, 35--39 éves, 30-34 éves korcsoportban rendre azt tapasztaljuk, hogy a főiskolát végzettek aránya 1 százalék körül mozog, a 25-29 éveseknél már csak 0,6 százalék” (Havas-Kemény 1995). Ez utóbbi már nem hogy javuló, hanem romló tendenciát mutat. Megállapíthatjuk a cigánysággal kapcsolatban is, hogy a társadalmi sztereotípiák ebben az esetben is helytállóak. A cigányság olyan társadalmi csoport mellé került a kétdimenziós térben, amelynek ők is markáns részét képezik. Ez tovább ront a cigányság megítélésén, hiszen

a cigány származásuk egy alapvető hátrányt jelent számukra az emberek szemében, ami nagy hányaduknál párosul az iskolázatlanságból fakadó negatívumokkal is. Érdekes lenne egy olyan kutatást végezni, amely ugyan ezzel a kérdéssel, ugyan ezzel a skálával mérné ugyan ezt az itemsort, annyi kiegészítéssel, hogy az itemek közé bevinnék a büntetett előéletűeket is. Ez kiválóan alkalmas lenne arra, hogy az emberek fejében leképződik-e az a sztereotípiá, ami összeköti a romákat és a bűnelkövetőket. Ez szokott a médiában manapság „cigány- bűnözés” néven megjelenni, és a cigányságot nem csak etnikumként, hanem bűnöző szubkultúrát is definiálja.

A két elemzett változó közti kapcsolat

Ebben a fejezetben megnézzük, hogy a dolgozat fókuszpontjába helyezett két változónk hogyan viszonyul egymáshoz. Itt a zsidóságot csupán a cigánysággal tudjuk összehasonlítani, mivel a társadalmi problémák érzékelésével kapcsolatos változónk a Magyarországon élő etnikumok közül csupán erre a két etnikumra tér ki. A változók közti kapcsolatot keresztábrás eljárással vizsgáltam. Független változónak a társadalmi távolságot mérő változót tekintettem. A változók mindkét esetben ötfokú skálával dolgoztak, ezeket a keresztábra könnyebb átláthatósága kedvéért összevontam három- három kategóriába. „A szülők egy részét kifejezetten zavarja, ha gyermeke az övékétől eltérő társadalmi csoportból választ magának házastársat. Ön hogyan fogadná (örülné-e neki avagy ellenezné), ha gyermeke választottja...” változó „Megakadályozná” és a „Lebeszelné” értékeit vontam össze a „Negatív viszonyulás” kategóriába. Az „Elfogadná” változó került a „Semleges viszonyulás” kategóriába, míg a „Természetesnek venné”, és a „Kifejezetten örülné neki” került a „Pozitív viszonyulás” kategóriába. A „Mennyire tartja hazánkban súlyos problémának az alábbiakat?” változó esetében, mint azt már említettük, csupán a kezdő és a végpont volt definiálva a skálán. Az „1.” érték volt az „Egyáltalán nem súlyos probléma”, míg az „5.” érték volt a „Nagyon súlyos probléma”. Itt az „1.” és a „2.” érték került az összevonás után a „Nem súlyos probléma” kategóriába, a „3.” érték alkotja a „Közepesen súlyos” probléma kategóriát, míg a „4.” És az „5.” érték alkotja a „Súlyos probléma” kategóriát. A keresztábrás eljárás során kiírtam a megfigyelt s az elvárt gyakoriságot is, hogy elemezhesük, az eltérések mértékét és irányát is. Emellett Chi- négyzet próbával teszteltem, hogy van-e szignifikáns eltérés a változók illeszkedésében.

Cigány származású volna* A romákkal kapcsolatos előítéletek – Keresztábra

			A romákkal kapcsolatos előítéletek			Összesen
			Nem súlyos probléma	Közepesen súlyos probléma	Súlyos probléma	
Cigány származású volna	Negatív viszonyulás	Megfigyelt gyakoriság	212	383	456	1051
		Várt gyakoriság	162,2	367,4	521,4	1051,0
		Százalékos arány	20,2%	36,4%	43,4%	100,0%
		Illesztett reziduális	5,7	1,3	-5,4	
	Semleges viszonyulás	Megfigyelt gyakoriság	113	340	489	942
		Várt gyakoriság	145,4	329,3	467,3	942,0
		Százalékos arány	12,0%	36,1%	51,9%	100,0%
		Illesztett reziduális	-3,7	,9	1,8	
	Pozitív viszonyulás	Megfigyelt gyakoriság	48	122	254	424
		Várt gyakoriság	65,4	148,2	210,3	424,0
		Százalékos arány	11,3%	28,8%	59,9%	100,0%
		Illesztett reziduális	-2,6	-2,9	4,7	
Összesen		Megfigyelt gyakoriság	373	845	1199	2417
		Várt gyakoriság	373,0	845,0	1199,0	2417,0
		Százalékos arány	15,4%	35,0%	49,6%	100,0%

10. táblázat

A fenti keresztábra arra keresi a választ, hogy cigányszármazású udvarlókhoz való viszonyulás változásával változik-e a romákkal kapcsolatos előítéletek súlyosságának érzékelését. Láthatjuk, hogy a „Negatív viszonyulás” esetében megfigyelt értékeink felülmúlják várt értékeinket a „Nem súlyos”, és a „Közepesen súlyos” kategóriában, viszont alulmúlják a „Súlyos probléma” kategóriában. Ezen túl láthatjuk, hogy a „Nem súlyos” kategóriában itt a legmagasabbak az értékek (tehát akik elutasítják a roma udvarlókat, azok közt a legmagasabb azok aránya azoknak, akik nem tekintik súlyos problémának a romákkal szembeni előítéleteket), míg a további két kategóriában pedig a legalacsonyabbak. A „Semleges viszonyulás” kategóriájában kevesebb a vártnál azok száma és aránya, akik szerint „Nem súlyos probléma” az előítéletek a cigánysággal szemben, és magasabb azoknak az aránya, akik szerint „Közepesen súlyos” vagy egyenesen „Súlyos probléma” az előítéletek a mai magyar társadalomban. A pozitív viszonyulás pedig még kedvezőbben hat a probléma súlyosságának megítélésére. Akik pozitívan viszonyulnak gyermekük roma udvarlójához, azok között a vártnál jóval magasabb azok aránya, akik szerint „Súlyos probléma” a cigánysággal szemben tanúsított előítéletek, és kevesebb a vártnál azok aránya, akik szerint csak „Közepesen súlyos prob-

léma”, vagy „Nem súlyos probléma”. Mivel a kereszt táblával szinkronban lefuttatott illeszkedés vizsgálat szignifikáns különbséget mutat a romákkal szembeni előítéletek súlyosságának érzékelésében, annak függvényében, hogy az adott emberek mennyire fogadnák el gyermekük roma udvarlóját.⁵¹ Minél elutasítóbb tehát valaki a romákkal szemben, ebben a kérdéskörben, annál nagyobb valószínűséggel érzékeli kisebb problémának a romákkal szembeni előítéletek súlyosságát. Másként megfogalmazva, minél előítéletesebb valaki, annál kevésbé érzékeli az előítéleteket társadalmi problémaként.

Zsidó származású volna* Az antiszemitizmus – Kereszt tábla

			Az antiszemitizmus			Összesen
			Nem súlyos probléma	Közepesen súlyos probléma	Súlyos probléma	
Zsidó származású volna	Negatív viszonyulás	Megfigyelt gyakoriság	93	41	50	184
		Várt gyakoriság	77,2	51,8	55,0	184,0
		Százalékos arány	50,5%	22,3%	27,2%	100,0%
		Illesztett reziduális	2,5	-1,8	-,8	
	Semleges viszonyulás	Megfigyelt gyakoriság	358	254	208	820
		Várt gyakoriság	344,2	230,7	245,1	820,0
		Százalékos arány	43,7%	31,0%	25,4%	100,0%
		Illesztett reziduális	1,2	2,3	-3,5	
	Pozitív viszonyulás	Megfigyelt gyakoriság	507	347	424	1278
		Várt gyakoriság	536,5	359,5	381,9	1278,0
		Százalékos arány	39,7%	27,2%	33,2%	100,0%
		Illesztett reziduális	-2,5	-1,2	3,9	
Összesen		Megfigyelt gyakoriság	958	642	682	2282
		Várt gyakoriság	958,0	642,0	682,0	2282,0
		Százalékos arány	42,0%	28,1%	29,9%	100,0%

11. táblázat

Láthatjuk, hogy a tendenciák a zsidóság, és az antiszemitizmus esetében is azonosak. Minél pozitívabb a zsidó udvarlóhoz fűződő hozzáállás, annál súlyosabb problémaként érzékeli az antiszemitizmust a válaszadók. Akik negatívan viszonyulnak a zsidósághoz, azoknál a legmagasabb azok aránya, akik nem érzik súlyos problémának az antiszemitizmus, és a legalacsonyabb azok aránya, akik közepesen súlyos, vagy súlyos problémaként érzékeli. Akik pozitívan viszonyulnak a zsidósághoz, azok között

⁵¹ Társadalmi távolságtartás (cigányok)- társadalmi probléma észlelés (cigányokkal szembeni előítélet) kereszt tábla: Chi- négyzet szignifikancia érték= 0,000

kevesebb a vártnál azok aránya, akik nem ítélik súlyos problémának, vagy csak közepesen súlyos problémának ítélik az antiszemitizmust, és magasabb azok aránya, akik súlyos problémának ítélik. A különbség a tendenciákban itt a zsidósághoz semleges viszonyulók esetében jelentkezik. Ők kevesebben ítélik súlyos problémának a vártnál az antiszemitizmust, és többen nem súlyos vagy közepesen súlyos problémának. A Chi- négyzet próba itt is szignifikáns eltérést mutat.⁵²

A társadalmi távolságtartás mértékének és alakulásának magyarázata

A vallásosság hatása változóinkra

Legelőször ismerkedjünk meg azzal a változóval, amellyel a kutatás során a vallásosság mérésére szolgált a kutatás során. A kérdés így hangzott:

„A következő kijelentések közül melyikkel tudná magát a leginkább jellemezni?”

A válaszlehetőségek pedig a következők voltak:

1. Vallásos, az egyház és egyéb gyülekezet tanításait követi
2. Vallásos a maga módján, de nem kötődik egyházhoz, gyülekezethez
3. Nem tudja megmondani, hogy vallásos-e vagy sem
4. Nem vallásos
5. Nem vallásos, határozottan más a meggyőződése

Láthatjuk, hogy itt nem tekinthetünk úgy a válaszlehetőségekre, mint amik mögött jól elhatárolt szociológiai háttér húzódik, ezért a lineáris regresszió analízisről le kell mondanunk. Változóink menthetetlenül alacsony mérési szintűek, ezért használjunk keresztábrát a változók közti összefüggések elemzéséhez! Az átláthatóság kedvéért a társadalmi távolságtartást mérő változó már ismertett újrakódolt változatát használtam a keresztábra elkészítéséhez.

Az keresztábrával együtt lefuttatott Chi- négyzet próba alapján kijelenthetjük, hogy nem illeszkednek az adatok, tehát van szignifikáns különbség abban, ahogyan a különböző mértékben vallásos emberek a zsidósághoz viszonyulnak.⁵³ Bár tény és való, hogy szignifikáns különbség van a vallás mértéke alapján a zsidósággal szemben tartott társadalmi távolság mértékében, de a változónk nem tér ki arra, hogy ki- milyen egyházhoz tartozik, és egyházanként is eltérő a zsidóság megítélése, illetve nem minden egyháznak egyforma a történelmi kapcsolata a zsidósággal. Továbbá bár a vallásosság skála két végpontján elhelyezkedők között jól látható a különbség, de a köztes értékek esetében nem érvényesül egyértelmű tendencia. **Harmadik hipotézisünket** a kapott statisztikai eredmények tükrében **megtartjuk, az intézményes vallásosság negatív**

---

52 Társadalmi távolságtartás (zsidók)- társadalmi probléma észlelés (antiszemitizmus) keresztábra: Chi- négyzet próba szignifikancia értéke= 0,000

53 Vallásosság- társadalmi távolságtartás (zsidók) keresztábra: Chi- négyzet próba szignifikancia érték= 0,023

hatást gyakorol a zsidósággal szembeni társadalmi távolságtartásra, de ezzel az összefüggéssel óvatosan kell bánnunk!

A társadalmi státusz változó hatása

Első lépésként össze kell szednünk azon változókat, amelyek a mai társadalomban meghatározzák az egyén társadalmi státuszát. Ebben az esetben természetesen először is a vagyon lesz az, amely hipotetikusan beletartozik ebbe a csoportba. A vagyont ebben az esetben a háztartás havi összjövedelmével kívánom bemutatni, illetve a lakás berendezettségével. Mivel az első változó, a háztartás összjövedelme önbevalláson alapul, és az anyagiakkal kapcsolatos kérdések mindig elég kényesek, így lehet némi különbség a bevallott és a tényleges értékek között. Ezért vonjuk be kontrollváltozóként a lakás berendezettségét, amelyet a kérdezőbiztosok soroltak be öt kategóriába a kérdőív felvétel során. Másik fontos réteggképző változónk lehet, az iskolázottság. A negyedik ilyen változónk a munkamegosztásban elfoglalt pozíció. Ez gyakran, ám koránt sem mindig függ össze az iskolázottsággal, ezért fontos, hogy ezt is bevegyük a változóink közé. (Az elemzés során sajnos ki kellett vennem az önállóakat, vállalkozókat ebből a változóból, mivel a főkomponens elemzés során az eljárás Pearson-féle lineáris regresszió analízist használ, és nem lehet őket beilleszteni egy hierarchikus sorba, mondjuk a vezetők, és a fizikai munkások közé, pont azért, mert az alkalmazotti hierarchia teljesen más elven szerveződik.) Az ötödik változó pedig az életkor lehet, amely előrehaladta lehetővé teszi az előző négy felhalmozását. Az önbesoroláson alapuló társadalmi osztály-hovatartozást firtató változót erősen szubjektív jellege miatt nem vesszük be vizsgálatunkba.

Annak kiderítésére, hogy valóban ezek a változók határozzák meg a társadalmi státuszt, főkomponens elemzést fogunk végrehajtani. Az első próbálkozás során egyetlen változó nem illik bele a *kommunalitások* alapján a főkomponensünkbe, mégpedig a korkategória.

Kommunalitások

	Szórás	Extrakció
Mi az Ön legmagasabb befejezett iskolai végzettsége?	1,000	,690
Foglalkozási csoport	1,000	,506
Jövedelem kategóriák	1,000	,489
Milyen a lakás berendezése?	1,000	,360
Korkategóriák	1,000	,103

12. táblázat

Kommunalitások – Társadalmik státusz N=2548

Láthatjuk, hogy a korkategória változó abszolút értéke nem éri el a 0,25-ös határt, ezért ki kell, hogy zárjuk a modellünkből.

A korkategória kihagyása után keletkezett modellben már minden változó eléri a 0,25-ös határt. Összesen tehát négy darab változónk került be a modellbe. A megtartott főkomponens a változók információtartalmának 52,290%-át őrzi meg, ami örömmünkre szolgál, hiszen ha a változók információtartalmának legalább ötven százaléka benne foglaltatik a főkomponensben, akkor az már elfogadható. Vizsgáljuk meg azt, hogy a különböző változók miképpen befolyásolják a főkomponenst.

	Komponens
	1
Mi az Ön legmagasabb befejezett iskolai végzettsége?	,839
Foglalkozási csoport	-,759
Jövedelem kategóriák	,665
Milyen a lakás berendezése?	-,607

13. táblázat

Komponens Mátrix – Társadalmi státusz főkomponens N=2548

Ebben a táblázatban szereplő értékek abszolút értékét kell néznünk. Ennek az oka abban keresendő, hogy a „Foglalkozási csoport” változó, és a „Milyen a lakás berendezettsége?” változó ellentétes irányú skálát tartalmaz a másik kettővel szemben. Míg a másik két változó esetében az alacsony értékek jelentik a ténylegesen alacsony jellemzőket (pl. iskolai végzettség esetében az egyes a „Nem járt iskolába” érték, míg a kilences az „Egyetemi diploma” érték), addig az említett két esetben ez megfordul (pl. az egyes felvett érték a foglalkozási csoport esetében felső vezetőt jelöl). A komponens mátrix abszolút értékei alapján láthatjuk, hogy a legnagyobb hatással az aggregált változónkra az iskolai végzettség van, utána a foglalkozási csoport, a jövedelem kategória, és a lakás berendezettsége.

A főkomponens megalkotása után, nézzük meg, hogy az aggregált társadalmi státusz változónk szignifikáns hatással van-e a zsidósággal illetve a cigánysággal szembeni társadalmi távolságtartásra, illetve arra, hogy hogyan ítélik meg az antiszemitizmust, mint probléma súlyosságát. Bár a társadalmi távolságot mérő változónk ordinális mérési szintű, de annyira jól elkülönülő kategóriáknak érzem a változó skálájának pontjait, hogy az általam használt módszer ebben az esetben a lineáris regresszió analízis.

A zsidóság esete

A próba lefuttatása után arra jutottunk, hogy van szignifikáns, pozitív irányú kapcsolat a társadalmi státusz növekedése, és a zsidók elfogadásának mértéke alapján.⁵⁴ Modellünk magyarázó ereje azonban nem túl magas (mindössze 5,2%-os), tehát kis részben magyarázza a társadalmi státusz a zsidósággal szembeni társadalmi távolságtartást. A statisztika alapján még is elmondhatjuk, hogy bár kicsi magyarázó erővel, de Negyedik hipotézisünket megtartjuk, a társadalmi ranglétrán lefelé haladva növekszik a zsidósággal szembeni társadalmi távolságtartás.

A cigányság esete

A cigányság esetében meglepő eredményre jutunk ezzel a módszerrel. A lineáris regresszió analízis ugyanis kimutatja, hogy semmi köze nincsen a nagy társadalmi rétegeképző ismérvek alapján felállított társadalmi státusz változónak a cigánysággal szembeni társadalmi távolságtartásnak.⁵⁵ Ez annak a tudatában, hogy a cigányság szerepelt a legrosszabbul a társadalmi távolság mérésére szolgáló változó esetében, a felvett értékek a legrosszabb helyre rangsorolták őket, arra enged következtetni, hogy a cigánysággal szemben egy olyan mélyen gyökerező ellenszenv uralkodik a magyar társadalomban, ami az egész társadalmat egyaránt jellemzi, és nincs olyan rétegeképző ismérv, amely módosítaná – akár csak valamelyest – bármely társadalmi réteg attitűdjeit ezzel a kisebbséggel szemben.

Életkor hatása a zsidósággal szembeni távolságtartásra

Láthattuk, hogy a társadalmi státusz főkomponensünkbe nem került bele az életkor változó, ezért utólag, külön vizsgáljuk meg, hogy hatást gyakorol-e a társadalmi távolságtartás változónk alakulására a zsidóság tekintetében.

Az életkor változót a kutatás során mért, „Melyik évben született Ön” változó alapján határozhatjuk meg utólag, de végül is erre semmi szükség, hiszen az eredeti változó is intervallum mérési szintű, ezért bátran használhatjuk lineáris regresszió analízisre. Utólagos hipotézisem az életkorról kapcsolatban, hogy nem gyakorol hatást az elemzett változónkra.

A regresszió analízis lefuttatása után nem kaptunk szignifikáns együtt járást az életkor és a zsidósággal szembeni társadalmi távolságtartás változó között.⁵⁶ Utólagos hipotézisünket tehát elvethetjük. (A cigányság esetében is erre az eredményre jutottunk.⁵⁷)

---

54 Társadalmi státusz faktor- társadalmi távolságtartás (zsidóság) változó lineáris regresszió: „F” és „t” szignifikancia értéke=0,000; $\beta=0,230$; R négyzet értéke= 0,052

55 Társadalmi státusz faktor- társadalmi távolságtartás (cigányság) változó lineáris regresszió: „F” és „t” szignifikancia értéke=0,408

56 „F” és „t” szignifikancia értéke ebben az esetben 0,064 lett.

57 „F” és „t” szignifikancia értéke ebben az esetben 0,085 lett.

Politikai pártpreferenciák hatása a társadalmi távolságtartásra

A politikai pártpreferenciákat azon változó alapján határoztam meg, amely egy hipotetikusan most vasárnap tartott parlamenti választások esetében mérte, hogy ki melyik pártra szavazna. Az elemzésbe nem vontam be minden pártot. Olyan pártokat igyekeztem bevonni, amelyek viszonylag jól elhelyezhetőek a politikai paletta jobb vagy baloldalán, és viszonylag meghatározó szerepet játszanak a mai politikai élet alakítására. Az átláthatóság kedvéért itt is az újrakódolt társadalmi távolságtartás változóval dolgoztam.

			Zsidó származású volna			Teljes
			Negatív viszonyulás	Semleges viszonyulás	Pozitív viszonyulás	
Pártpreferencia	MIEP	Megfigyelt gyakoriság	7	11	9	27
		Várt gyakoriság	2,4	9,3	15,3	27,0
		Százalékos arány	25,9%	40,7%	33,3%	100,0%
		Illesztett reziduális	3,1	,7	-2,5	
Jobbik		Megfigyelt gyakoriság	5	4	7	16
		Várt gyakoriság	1,4	5,5	9,1	16,0
		Százalékos arány	31,3%	25,0%	43,8%	100,0%
		Illesztett reziduális	3,1	-,8	-1,0	
FIDESZ		Megfigyelt gyakoriság	88	227	324	639
		Várt gyakoriság	57,8	219,4	361,8	639,0
		Százalékos arány	13,8%	35,5%	50,7%	100,0%
		Illesztett reziduális	5,2	,8	-3,8	
MDF		Megfigyelt gyakoriság	9	76	150	235
		Várt gyakoriság	21,3	80,7	133,0	235,0
		Százalékos arány	3,8%	32,3%	63,8%	100,0%
		Illesztett reziduális	-3,0	-,7	2,4	
MSZP		Megfigyelt gyakoriság	41	232	370	643
		Várt gyakoriság	58,2	220,8	364,0	643,0
		Százalékos arány	6,4%	36,1%	57,5%	100,0%
		Illesztett reziduális	-3,0	1,2	,6	
SZDSZ		Megfigyelt gyakoriság	6	42	116	164
		Várt gyakoriság	14,8	56,3	92,8	164,0
		Százalékos arány	3,7%	25,6%	70,7%	100,0%
		Illesztett reziduális	-2,5	-2,5	3,8	
Teljes		Megfigyelt gyakoriság	156	592	976	1724
		Várt gyakoriság	156,0	592,0	976,0	1724,0
		Százalékos arány	9,0%	34,3%	56,6%	100,0%

14. táblázat

Pártpreferenciák hatása a társadalmi távolságtartásra N=2548

Igyekeztünk úgy szerkeszteni a keresztábrát, hogy a legjobboldalibb párttól haladjunk a leginkább baloldali párt felé, és az eredmények azt mutatják, hogy viszonylag sikerült is megvalósítani törekvésünket. Bár a MIÉP és a Jobbik szavazók, értékeik alapján kisebb arányban hajlanak a zsidósággal szembeni fokozott társadalmi távolságtartásra, ezt az eredményt azonban még sem tarthatjuk megbízhatónak. A MIÉP szavazók elemszáma mindössze 27 fő, míg a Jobbiké ennél is kevesebb, csupán 16. Véleményünk szerint ezek az adatok semmiképpen sem tekinthetők reprezentatívnak, ennek a két a két párt szavazóinak ilyen irányú attitűdjeire, ezért nem kívánjuk bevonni őket az elemzésbe. A FIDESZ esetében azonban már nincs ilyen jellegű problémánk, itt az elemszám kellően magas (639). Arányaiban ennél a pártnál a legnagyobb az eltérés a megfigyelt és a várt gyakoriság között a „Pozitív viszonyulás” esetében, negatív irányba. Illetve arányaiban itt a legnagyobb az eltérés a megfigyelt és a várt gyakoriság között a „Negatív viszonyulás” kategóriában. Ez azt jelenti, hogy a FIDESZ szavazók kisebb arányban engednék magukhoz közel a zsidóság képviselőit, mint az átlag, azonban többen tartanak tőlük lényegesen nagy társadalmi távolságot, mint ahogyan az elvárható lett volna. Az MDF szavazók esetében a „Negatív viszonyulás” és a „Semleges viszonyulás” is kisebb arányban van jelen, mint a várt érték, azonban jóval többen vannak a vártál azok, akik „Pozitív viszonyulást” tanúsítanak a zsidóság iránt. Ezzel toleránsabb szavazótáborra tudhat magáénak, mint az MSZP, ahol bár nagyobb arányban vannak a pozitívan viszonyulók, mint a várt, viszont a differencia nagyon kicsi. Itt igazán a „Semleges viszonyulás” kategóriájában nagy a pozitív irányú eltérés, és hasonlóan kevesebben vannak a negatívan viszonyulók, mint az MDF szavazók esetében is. A legtoleránsabb párt a zsidósággal szemben az SZDSZ, ahol a legmagasabb a pozitívan viszonyulók aránya, és pozitív irányú eltérése a várt-hoz képest, és ennek megfelelően a másik két esetben sokkal kevesebb az elemszám a vártnál. Szignifikáns az eltérés a változók várt és valós adatai között, ami az arányok ismeretében nem is meglepő.⁵⁸ Bár ez az elemzés a politikai dimenziót sajnos csak pártpreferencia szintjén képes vizsgálni, de azt kijelenthetjük ez alapján, hogy a baloldali antiszemitizmusra utaló jeleket nem fedezhetünk fel. A konzervatív pártokat illetően a kérdés az, hogy az MDF mennyire tekinthető konzervatív politikai pártnak, illetve szavazótáborra mennyire tekinthető konzervatívnak. Véleményem szerint, a FIDESZ képviseli markánsabban Magyarországon a jobboldalt, illetve szavazótáborra is jóval nagyobb, mint az MDF-é, de az MDF is úgymond tradicionálisan jobboldali párt, és szavazótáborra esetében egyértelműen befogadóbbak az emberek a zsidósággal kapcsolatban, ezért Ötödik hipotézisünket el kell vetnünk, nem jelenthető ki egyértelműen, hogy a jobboldali érzelmű emberek nagyobb társadalmi távolságot tartanának a zsidósággal szemben. Érvényes megállapításokat csupán pártokra lebontva tehetünk.

58 Pártpreferencia- társadalmi távolságtartás (zsidók) keresztábra: Chi négyzet szignifikancia értéke=0,000

Társadalmi problémák észlelése és a pártpreferenciák

Ebbe az elemzésben a pártpreferenciák tekintetében nem került bele a Jobbik és a MIÉP az alacsony elemszámok miatt, illetve itt is az újrakódolt társadalmi probléma érzékelését mérő változót használtam.

		Az antiszemitizmus			Teljes	
		Nem súlyos probléma	Közepesen súlyos probléma	Súlyos probléma		
Pártpreferenciák	FIDESZ	Megfigyelt gyakoriság	272	176	148	596
		Várt gyakoriság	240,3	166,8	188,8	596,0
		Százalékos eloszlás	45,6%	29,5%	24,8%	100,0%
		Illesztett reziduális	3,3	1,1	-4,5	
	MDF	Megfigyelt gyakoriság	93	68	72	233
		Várt gyakoriság	94,0	65,2	73,8	233,0
		Százalékos eloszlás	39,9%	29,2%	30,9%	100,0%
		Illesztett reziduális	-1	,4	-,3	
	MSZP	Megfigyelt gyakoriság	229	162	212	603
		Várt gyakoriság	243,2	168,8	191,1	603,0
		Százalékos eloszlás	38,0%	26,9%	35,2%	100,0%
		Illesztett reziduális	-1,5	-,8	2,3	
SZDSZ	Megfigyelt gyakoriság	50	41	74	165	
	Várt gyakoriság	66,5	46,2	52,3	165,0	
	Százalékos eloszlás	30,3%	24,8%	44,8%	100,0%	
	Illesztett reziduális	-2,8	-,9	3,8		
Teljes	Megfigyelt gyakoriság	644	447	506	1597	
	Várt gyakoriság	644,0	447,0	506,0	1597,0	
	Százalékos eloszlás	40,3%	28,0%	31,7%	100,0%	

15. táblázat

Társadalmi problémák észlelése és a pártpreferenciák N=2548

Láthatjuk a keresztábrán, hogy a jobboldali pártoktól a baloldalig haladva nő az antiszemitizmus, mint probléma súlyosságának megítélése. A FIDESZ szavazók közül többen vannak, akik nem súlyos, vagy közepesen súlyos problémaként ítélik meg az antiszemitizmust, és jóval kevesebben vannak azok, akik súlyos problémaként. Az MDF szavazók esetében nagyon kicsi eltérés van minden kategóriában, ezt láthatjuk az elemszámokon is. Az MSZP szavazók már eltolódtak abba a problémát súlyosnak megítélők irányába, míg az SZDSZ szavazók messzemenően a legsúlyosabbnak érzékelik ezt a problémát, ez az elemszámok nagyfokú eltérésén is látszik a megfigyelt és a várt gyakoriság értékei között. A keresztábrával párhuzamosan lefuttatott Chi- négyzet próba szignifikancia itt is szignifikáns különbségekre utal.⁵⁹

⁵⁹ Pártpreferencia- társadalmi problémák észlelése (antiszemitizmus) keresztábra: Chi- négyzet próba szignifikancia értéke=0,000

Társadalmi távolságtartás és társadalmi probléma érzékelése a cigánysággal kapcsolatban a politikai pártpreferenciák tekintetében

Az imént megfigyelt tendencia érvényesül a cigánysággal szembeni társadalmi távolságtartás estében is. A jobboldaltól haladva a baloldal felé csökken az elfogadás mértéke. A legelfogadóbb szavazótábora itt is az SZDSZ-nek van. A különbségek itt is szignifikánsak.⁶⁰

A cigányságot sújtó előítéletek súlyosságának megítélésével kapcsolatban azonban nincs különbség szignifikánsan a különböző pártok szavazótábora között.⁶¹

Anómia és a zsidósággal szembeni társadalmi távolságtartás

Mint ahogyan arról már szó volt, az antiszemitizmust tekinthetjük a társadalom anómikus tünetének. Az alábbiakban a szubjektív életminőségen, a szubjektív igazságérzeten és a magyar politikai- társadalmi rendszer működésével való elégedettségen keresztül próbálom megragadni az anomia fogalmát.

Szubjektív életminőség meghatározása

Mint láhattuk, az általam elfogadott antiszemitizmus meghatározásban a személyiség és a külvilág közötti konfliktus kezelésére létrejött reakcióként fogható fel az antiszemitizmus. Amennyiben az ember elégedetlen sorsával, kívánalmi és a társadalmi realitások között szakadék tátong, akkor a zsidóságot, mint bűnbakot kezdi okolni. Bár a változónk csak társadalmi távolságot képes mérni, az nyilvánvaló, hogy aki mélyen antiszemita nézeteket vall, az ebben az esetben a lehető legnagyobb társadalmi távolságot jelentő értéket fogja megadni, tehát a szubjektív életminőségnek hatást kell gyakorolnia erre a változóra is.

A szubjektív életminőséget természetesen nem lehet egy változóval mérni, ezért ebben az esetben is főkomponens elemzést hajtottam végre. A kutatás során a „Jómód és szegénység”, a „Megbecsültség”, a „Képesség, tudás”, a „Befolyás, beleszólás”, a „Befolyásos ismerősök”, az „Életcélok elérése” változókat tízfokú skálán mérték, amelyen a válaszadók saját véleményük szerint helyezték el önmagukat a megadott témák szerint. Mindezen változókhoz tartozott egy változó pár is, amely arra volt kíváncsi, hogy a fenti témák szempontjából elért élethelyzettel a kérdezett mennyire elégedett. Itt egy ötfokú létrán kellett elhelyeznie magát a kérdezettnek. É ez utóbbiakat vontam össze egy főkomponensé, hiszen az igazán fontos a szubjektív életminőség szempontjából, hogy hogyan él meg az emberek saját életük adottságait. Ezen túl volt még egy változó, amely arra volt kíváncsi, hogy a kérdezett mennyire elégedett eddigi életével. Ezen is egy ötfokú skálán kellett

---

60 Pártpreferencia- társadalmi távolságtartás (cigányság) keresztábla: Chi- négyzet próba szignifikancia értéke=0,000

61 Pártpreferencia- társadalmi probléma érzékelése (cigánysággal szembeni előítéletek) keresztábla: Chi- négyzet próba szignifikancia értéke= 0,302

elhelyeznie magát a kérdezettnek. Ezt a változót is belevettem a főkomponensbe. A változók:

1. „A jómóddal való elégedettség”
2. „A megbecsültséggel való elégedettség”
3. „A képességekkel, tudással való elégedettség”
4. „A befolyással, beleszólással való elégedettség”
5. „A befolyásos ismerősök számával való elégedettség”
6. „Az életcélok teljesülésével való elégedettség”
7. „Elégedettség az eddigi életével”

Ezek a változók olyan szempontból mutatják a szubjektív életminőséget, amely szempontokkal, ha nem elégedettek, akkor könnyen a zsidóságot okolhatják depriváltnak érzett helyzetük okán. Amint láttuk, a jómódot („Jómód és szegénység), a magas iskolázottságot („Tudás”) az emberek hajlamosak összekapcsolni a zsidósággal, a társadalom irányítása és befolyásolása („Befolyás, beleszólás”), a zsidó összeesküvés („Befolyásos ismerősök”) vád pedig a „legklasszikusabbnak” tekinthető antiszemita nézetek. Ugyan ilyen a törtetés is („Életcélok elérése”).

Nézzük meg, mennyire jó főkomponens alkotható változóinkból!

A főkomponensünk az összes bevont változó szórásának 49,06%-át tudja megmagyarázni. A szabály ugyebár úgy szól, hogy ha a főkomponens az összes változó információtartalmának 50 %-át tartalmazza, akkor még kevés számú aggregált változó esetén is elfogadható. Ezt a határt lefelé akkor léphetjük át, ha minél több változót aggregálunk egy főkomponensbe. Esetünkben hét darab változót használtunk fel, és csupán egy százalékkal múltuk alul az 50%-os határt, ezért elfogadhatjuk a főkomponenst.⁶²

Szubjektív életminőség hatása a társadalmi távolságtartásra

Lineáris regresszió analízissel vizsgáljuk, hogy hatással van-e új változónk a társadalmi távolságtartás változóinkra. Szignifikáns és egyenes irányú kapcsolatot talált az eljárás a változók között.⁶³ Mivel a főkomponensünkben és a magyarázni kívánt változónkban is az alacsony értékek jelentik a negatív jellemzőket (rossz szubjektív életminőség, negatív viszonyulás a zsidó udvarlóhoz), ezért a pozitív irányú kapcsolat azt jelenti, hogy minél jobbnak valakinél a szubjektív életminőség, annál elfogadóbb a zsidósággal. Azonban azt látnunk kell, hogy modellünk magyarázó értéke igen ala-

⁶² Szubjektív életminőség főkomponens a bevont változók mindegyik elérte a 0,25-ös értéket a kommunalitások tekintetében. A komponens mátrix értékei: „1”: 0,671; „2”: 0,721; „3”: 0,687; „4”: 0,718; „5”: 0,671; „6”: 0,748; „7”: 0,683

⁶³ Szubjektív életminőség főkomponens- társadalmi távolságtartás (zsidóság) lineáris regresszió analízis: „F” és „t” szignifikancia értéke=0,000; β =0,099; R négyzet értéke=0,009

csony, csupán 1 % körüli, tehát nem állíthatjuk azt, hogy a szubjektív életminőség komoly befolyásoló hatással lenne a zsidósággal szembeni társadalmi távolságtartásra.

Szubjektív igazságérzet főkomponens meghatározása és hatása a zsidósággal szembeni társadalmi távolságtartásra

A szubjektív életminőséget az alábbi változók alapján határoztuk meg:

1. „Csak elvétve történik velem igazságtalanság.”
2. „Rendszerint azt kapom, amit megérdemlek.”
3. „A rám vonatkozó fontos döntések rendszerint igazságosak.”
4. „Ami az életben történik velem, az általában méltányos.”

Ezek a változók érvényes főkomponenst hoztak létre.⁶⁴ A főkomponensnek szignifikáns a hatása a társadalmi távolságtartás változóra, pozitív irányban, tehát a szubjektív igazságérzet javulása hat a zsidósággal szembeni pozitívabb fogadtatásra, azonban magyarázó értéke csupán 0,6%, tehát elhanyagolható.⁶⁵

A magyar politikai- társadalmi rendszer működésével való elégedettség faktor meghatározása és hatása a zsidósággal szembeni társadalmi távolságtartásra

A magyar politikai rendszer működésével való elégedettséget az alábbi változók alapján határoztam meg:

1. „A magyar politikai rendszer nagyjából megfelelően működik.”
2. „A magyar állam tevékenysége általában jó célokat szolgál.”
3. „Magyarországon általában igazságosan mennek a dolgok.”
4. „Magyarországon mindenkinek van esélye arra, hogy boldoguljon.”
5. „A magyar társadalom állapota évről évre egyre rosszabb.”

Ez a változó struktúra is érvényes főkomponenst hozott létre.⁶⁶ Ennek a főkomponensnek is szignifikánsan érvényes a hatása, és itt is pozitív irányú a hatás. Tehát minél elégedettebb valaki a magyar politikai és társadalmi rendszer működésével, annál elfogadóbb a zsidósággal, azonban a modell magyarázó értéke itt is csak 0,6%.⁶⁷

⁶⁴ A Szubjektív igazságérzet főkomponens a bevont változók összes információ tartalmának 57,064%-át magyarázzák, és az összes bevont változó értéke 0,25 fölött volt a kommunalitások tekintetében. Komponens mátrix értékei: „1”: 0,665; „2”: 0,775; „3”: 0,807; „4”: 0,766

⁶⁵ Szubjektív igazságérzet főkomponens – társadalmi távolságtartás (zsidóság) változó lineáris regresszió analízis: R négyzet értéke 0,006, „F” és „t” szignifikancia értéke 0,000; $\beta=0,081$

⁶⁶ A magyar politikai- társadalmi rendszer működésével való elégedettség főkomponens a bevont változók információ tartalmának 52,157%-át magyarázzák, minden bevont változó értéke 0,25 fölötti a kommunalitások tekintetében. Komponens mátrix értékei: „1”: 0,797; „2”: 0,770; „3”: 0,757; „4”: 0,641; „5”: -0,631

⁶⁷ A magyar politikai- társadalmi rendszer működésével való elégedettség faktor – társadalmi távolságtartás (zsidóság) változó lineáris regresszió analízis értékei: R négyzet=0,006; $\beta=0,109$; „F” és „t” szignifikancia értéke= 0,000

Az aggregált anómia főkomponens és a zsidókkal szembeni társadalmi távolságtartás

Az anómia imént felsorakoztatott három dimenziójának egy főkomponensbe szervezése sikerrel járt,⁶⁸ ami azt jelenti, hogy érvényes anómia modellel dolgoztunk eddig. Az aggregált anómia főkomponens és a zsidósággal szembeni társadalmi távolságtartás változó között a lineáris regresszió analízis pozitív egyenes irányú kapcsolatot tárt fel.⁶⁹ A magyarázó értéke 1,5%-os, ami jobb eredmény, mint a három főkomponens külön értékeinek összege. Ez is megerősít minket abban, hogy az anómia csökkenése hatással van a zsidósággal szemben tanúsított nagyobb fokú elfogadó készségre, azonban ez a hatás nagyon gyenge. Sajnos nem tudunk a „Szeged Studies 2007” kutatás változóiból nacionalizmus, vagy konzervativizmus főkomponenseket létrehozni, úgyhogy a szakdolgozatomban nem tudjuk tetten érni, hogy Szegeden, 2007-ben is érvényes volt-e a Kovács András által megállapított tény, miszerint az anómia racionalizálódott.

Az aggregált anómia faktor és a cigánysággal szembeni társadalmi távolságot mérő változó között lefuttatott lineáris regresszió analízis szintén egyenes irányú, szignifikáns kapcsolatot ír le, amelynek azonban csak szűk 1% a magyarázó ereje.⁷⁰

Hatodik hipotézisünket ezért inkább elvetjük, és azt mondjuk, hogy az anómia nem befolyásolja érdemben a társadalmi távolságtartást. Azonban meg kell jegyeznünk, hogy az anómia racionalizálódását nem tudtuk megvizsgálni.

Összegzés és záró gondolatok

Elemzésünk során látszólag nem találtunk semmi lényegeset az antiszemitizmussal szemben, hiszen még ha szignifikáns összefüggést is találtunk egy magyarázó változó és a zsidósággal szembeni társadalmi távolságtartás között, a modell magyarázó értéke minden esetben rendkívül alacsony maradt. Ugyanakkor azt is láthattuk, hogy a zsidósággal szembeni társadalmi távolságtartás abszolút és relatív mértékben is alacsony. Ez a két eredmény pedig már örömmel tölthet el bennünket, mivel ez az antiszemitizmus hanyatlását jelezheti. Elképzelhető az, hogy az antiszemitizmus kezd eltűnni, vagy legalább is nagyon visszaszorulni a szegedi társadalomban.

68 Aggregált anómia főkomponens: a bevont főkomponensek információ tartalmának 55,448%-át magyarázzák, minden bevont főkomponens értéke 0,25 fölötti a kommunalítások tekintetében, a Komponens mátrix értékei: „Szubjektív életminőség főkomponens”= 0,710; „szubjektív igazságérzet főkomponens”= 0,810; „Magyar politikai- társadalmi rendszer működésével való elégedettség”=0,710

69 Aggregált anómia főkomponens- társadalmi távolságtartás (zsidóság) változó lineáris regresszió analízis: „F” és „t” értékekhez tartozó szignifikancia érték= 0,000; β =0,124; R négyzet értéke= 0,015

70 Aggregált anómia főkomponens- társadalmi távolságtartás (cigányság) változó lineáris regresszió analízis: „F” és „t” értékekhez tartozó szignifikancia érték= 0,000; β =0,096; R négyzet értéke= 0,009

Felhasznált irodalom

- BERGMAN–ERB (1999): „*Valahogy kellemetlen nekem ez a zsidótéma*” in: Kovács András (szerk.): *A modern antiszemitizmus*, Új Mandátum, Budapest
- HAVAS–KEMÉNY (1995): *A magyarországi romákról*. Szociológiai Szemle 1995. Forrás: www.mtapti.hu
- KOVÁCS (1999): *Az antiszemitizmus mint társadalomtudományos probléma*, in: Kovács András (szerk.): *A modern antiszemitizmus*, Új mandátum, Budapest
- KOVÁCS (2002): Kovács András (szerk.): *Zsidók a mai Magyarországon*, Múlt és Jövő Kiadó
- KOVÁCS (2005): *A kéznél lévő idegen*, PolgArt, Budapest

Kitekintés: Csongrád megyében

KIEGYENLÍTŐDÉS, KIÉLEZŐDÉS? – EMPIRIKUS TÉNYEK CSONGRÁD MEGYÉBEN (2002-2006)

Bevezetés

Jelen munka keretében célunk a Csongrád megyei fejlesztési források eloszlásának vizsgálata a területi egyenlőtlenségek tükrében. Megkíséreljük feltárni, hogy milyen hatása lehet a támogatásoknak a területi kohézió vonatkozásában.

A tanulmány keretében igyekszünk újfajta nézőpontot alkalmazni a területi egyenlőtlenségek megragadásában – mely megközelítésmód a területi egyenlőtlenségek leírásának és javításának intézményesített formáin alapul.

Ezen intézményesített formáknak három aspektusát vizsgáljuk az elemzés során.

Az írás az elemzés főbb eredményeinek összegzésével, és további kérdések megfogalmazásával zárul.

Kutatási kérdések, metodológia

Kérdésfelvetés

A dolgozat arra igyekszik empirikus választ keresni, hogy milyen lehetséges hatással járhat a fejlesztési források lehívása a területi egyenlőtlenségekre. Az elsődleges cél egy feltáró jellegű, exploratív elemzés elvégzése a fejlesztési források eloszlásának vizsgálatával; további másodlagos cél közelebbi kép alkotása a támogatások célzottságának hatékonyságáról, illetve arról, hogy milyen mutatók lehetnek alkalmasak a területi egyenlőtlenségek és a fejlesztési intézményrendszer beavatkozásai közötti kapcsolat megragadására.

Adatbázis

Az elemzés keretében már meglévő adatok statisztikai másodelemzését végezzük el. Az adatbázis a Magyar Regionális Fejlesztési és Urbanisztikai Közhasznú Társaság (VÁTI) adatbázisa, címe: Kistérségi helyzetképek 2006. január, mely a pályázati rendszerben való szereplés egyes aspektusaira vonatkozó információkat tartalmaz – a Területi Információs Rendszer (TEIR) adatainak felhasználása révén – kistérségek szerinti

bontásban. Az egyes kistérségek adatait tartalmazó dokumentumok PDF-formátumban érhetőek el az Interneten⁷¹.

Az adatbázis számos információt tartalmaz a fejlesztési forrásokról, melyek kezelésére az alábbi változók elkülönítése és használata révén nyílik lehetőség:

Változó	Mértékegység	Mérési szint
Kistérség neve	–	nominális
Kistérsé lakónépessége	fő	intervallum, arány
Területfejlesztési szempontból kedvezményezett kistérség	„igen – nem”	nominális
Települések száma a kistérségben	db	intervallum, arány
Területfejlesztési szempontból kedvezményezett települések száma	db	intervallum, arány
Hazai támogatású projektek száma	db	intervallum, arány
Hazai támogatású projektek keretében összesen kapott támogatás összege	ezer Ft	intervallum, arány
PHARE területfejlesztési célú támogatások száma	db	intervallum, arány
PHARE területfejlesztési célú támogatások keretében összesen kapott támogatási összeg	ezer Ft	intervallum, arány
Uniós projektek száma összesen	db	intervallum, arány
Uniós projektek keretében elnyert összes támogatás összege	ezer Ft	

Az adatok SPSS elemző szoftverben kerültek rögzítésre, illetve elemzésre.

A vizsgálat elemzési egységei Csongrád megye kistérségei, mindösszesen 7 statisztikai területi egység. Az elemzés a teljes – kis számú – vizsgálati populációt lefedi, mintavételre nem került sor.

Alkalmazott eljárások

A változók közötti összefüggések leíró jellegű vizsgálatára átlagok összehasonlítását alkalmazunk, illetve lineáris regressziós eljárást használunk.

Az átlagok összehasonlítása – annak vizsgálata, hogy egy intézkedés milyen hatást gyakorol a forrásallokációra – elvégezhető a kísérleti és kontrollcsoport összehasonlításának logikáján alapuló úgynevezett 'non-equivalent control group design' eljárással⁷². Az eljárás logikája az alábbiaképpen szemléltethető ('X' – beavatkozás; 'O' – megfigyelés):

⁷¹ Forrás: <http://www.vati.hu>

⁷² Moksony 2005: 68. Hivatkozás a szerző előzetes engedélyével.

X O → Kísérleti csoport
O → Kontroll csoport

Ily módon összehasonlítható, hogy az egyes elmaradott (kedvezményezett) illetve nem elmaradott (nem kedvezményezett) kistérségekben mekkora volt a megszerzett támogatások mértéke, illetve a projektek száma.

Az elemzés keretében mindösszesen alapvető összehasonlításokat végzünk, magyarázatok megfogalmazására illetve tesztelésére nem vállalkozunk. Természetesen az alacsony elemszám következtében erre nem is nyílna lehetőség.

Elemzés

A fejlesztési források egyes típusainak eloszlása

Csongrád megye 7 kistérségében mindösszesen 4497 projekt keretében majdnem 37 milliárd forintnyi (36.746.764 ezer forint) támogatás került lehívásra 2002-2006 között.

3866 hazai támogatású projekt keretében mindösszesen 12,7 milliárd forint támogatás érkezett. PHARE területfejlesztési célú pályázatból 51 van, melyek keretében megvalósuló beruházások támogatási összegének értéke 3,58 milliárd forint. 580 Európai Unió által támogatott projekt keretében pedig 20,5 milliárd forintnyi támogatás került lehívásra:

Csongrád megye projektjeinek megoszlása	Hazai támogatású projektek	PHARE területfejlesztési célú projektek	Uniós támogatású projektek	Összesen
projektek száma (db)	3866	51	580	4497
támogatási összeg (eFt)	12701624	3585530	20459610	36746764
egy projektre jutó támogatási összeg (eFt)	3285,469	70304,51	35275,19	

Figyelemre méltó különbség tapasztalható az egy projektre jutó támogatási érték tekintetében: míg a hazai pályázatok esetében egy projekt keretében átlagosan 3,28 millió forint a támogatás mértéke, a PHARE pályázatoknál ez az érték 70,3 millió forint, az Európai Unió által támogatott projektek esetében pedig 35,275 millió forint.

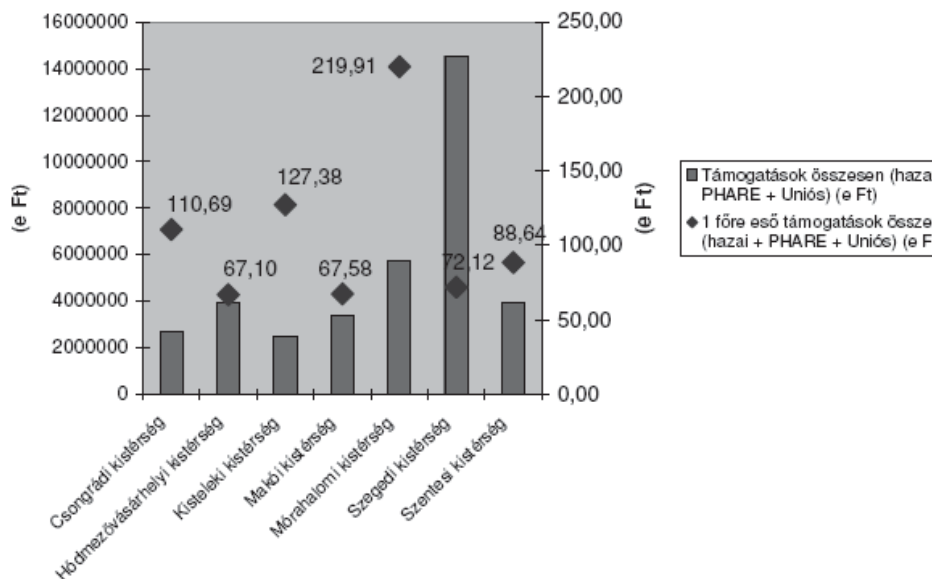
A projektek legnagyobb része a szegedi kistérségben található, a kistérségek többségében 425-480 között mozog a projektek száma, a csongrádi és kisteleki kistérségekben pedig a legalacsonyabb:

Kistérség neve	Támogatási projektek száma összesen (hazai+PHARE+Uniós) (db)	1000 főre eső támogatási projektek száma összesen (hazai+PHARE+Uniós) (eFt)
Csongrádi kistérség	259	10,49
Hódmezővásárhelyi kistérség	480	8,14
Kisteleki kistérség	257	13,25
Makói kistérség	431	8,67
Mórahalomi kistérség	432	16,48
Szegedi kistérség	2213	10,97
Szentesi kistérség	425	9,58
Összesen:	4497	

A szegedi kistérség kimagasló dominanciája miatt azonban fontos az adatok arányosítása; s valóban: az 1000 főre eső projektek számában már más a helyzet. A mórahalomi kistérség kerül az első helyre, amelyet a kisteleki, a szegedi és a csongrádi követ. A sort a hódmezővásárhelyi kistérség zárja.

Az összes támogatás esetében ugyancsak jelentős eltérések figyelhetők meg: a 36,75 milliárd forint összes támogatás legnagyobb része a szegedi kistérségbe áramlott. Ezt sorrendben követi a mórahalomi, a hódmezővásárhelyi és a szentesi, a makói, majd a csongrádi, és végül a kisteleki kistérség:

Az összes támogatás mértéke kistérségenként

Az abszolút számok szemügyre vétele mellett azonban ezen mutató esetében is lényegesebb egy arányosított érték, az egy főre eső támogatás mértékének eloszlását vizsgálni, mivel így kiküszöbölhető az egyes területi egységek lakónépességeinek eltéréseiből adódó torzító hatás. A támogatások eloszlása ekkor más képet mutat: az egy főre eső összes támogatás mértéke a mórachalmi kistérségben a legmagasabb (majdnem 220 ezer forint 1 lakosra), amit – az előző mutató alapján utolsó – kisteleki (127 ezer Ft) és csongrádi kistérségek (110 ezer Ft) követnek. A sorrendben következő a szentesi központú terület (88 ezer Ft), a többi kistérségben pedig 70 ezer Ft körül változik az egy főre eső támogatás mértéke.

Az összes támogatott projekt (4497 db) túlnyomó többsége hazai támogatású projekt (3866 db), melyek közül a legtöbb a szegedi kistérségben valósult meg. Az 1000 lakosra jutó hazai támogatású projektek sorrendjében a mórachalmi, a szegedi és a kisteleki kistérségek vannak az elsők között:

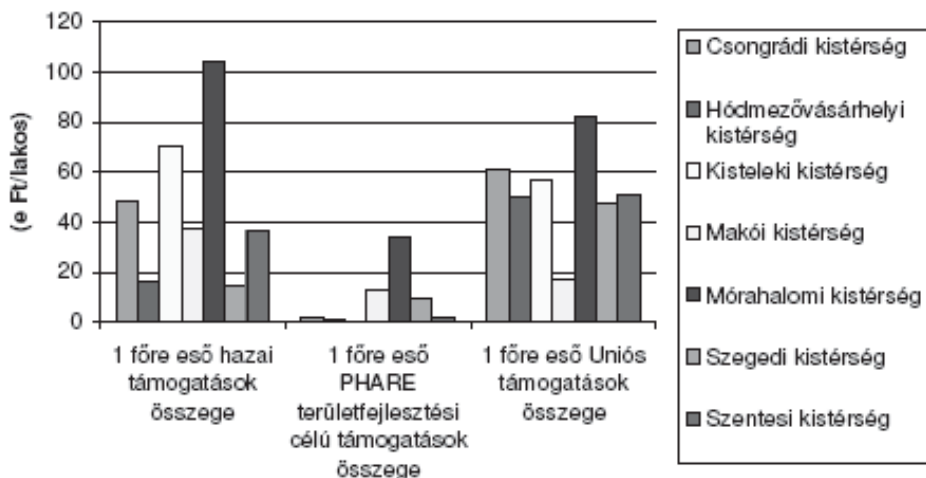
Kistérség neve:	Hazai támogatású projektek		PHARE területfejlesztési célú projektek		Uniói támogatású projektek	
	száma (db)	1000 lakosra	száma (db)	1000 lakosra	száma (db)	1000 lakosra
Csongrádi	227	9,19	2	0,08	30	1,21
Hódmezővásárhelyi	378	6,41	3	0,05	99	1,67
Kisteleki	226	11,65	0	0	31	1,59
Makói	396	7,96	4	0,08	31	0,62
Mórachalmi	371	14,15	10	0,38	51	1,94
Szegedi	1898	9,41	31	0,15	284	1,40
Szentesi	370	8,34	1	0,02	54	1,21
Összesen:	3866		51		580	

A megyében összesen 51 PHARE területfejlesztési célú projekt kapott támogatást, melyből 31 a szegedi kistérségben valósult meg, a többi kistérségben számuk nem jelentős, illetve a kisteleki kistérségben nem is került sor ilyen beruházásra.

A mindösszesen 580 Uniói támogatású projekt esetében megállapítható, hogy lakosság-szám-arányosan a legtöbb projekt a mórachalmi kistérségben (1,94 db 1000 lakosra) kapott támogatást, amit a hódmezővásárhelyi és a kisteleki kistérség követ (1,67 illetve 1,59 db 1000 lakosra). A legalacsonyabb Uniói projektek aránya a makói kistérségben (0,62 db 1000 lakosra).

Hazai támogatások keretében mindösszesen 12,7 milliárd forint támogatás érkezett Csongrád megye kistérségeibe. Lakosság-arányosan a mórachalmi, a kisteleki és a csongrádi kistérség települési voltak képesek a legnagyobb mértékű hazai támogatást lehívni:

Az egy főre eső támogatások összegének megoszlása hazai, PHARE, és Unió-s projektek tekintetében

PHARE területfejlesztési célú projektek keretében összesen 3,6 milliárd forint került lehívásra, és szintén a mórahalmi kistérség jár az élen, a makói és szegedi kistérség követésével.

Az Európai Unió által támogatott projektek – teljes összeg: 20,5 milliárd – esetében a mórahalmi kistérség tartja vezető szerepét több mint 80 ezer forintnyi egy főre jutó támogatási összeggel. A kistérségek többsége 40 és 60 ezer forint egy főre eső uniós támogatási összeg között mozog, ettől csak a makói kistérség marad el jelentősen (17,5 ezer forint 1 lakosra).

Az alapvető eloszlások bemutatását követően összegzésként egyrészt megállapítható, hogy *lényeges különbségek figyelhetők meg a projektek átlagos támogatási értéknek tekintetében*: az Európai Unió által támogatott pályázatok keretében megvalósított beruházások támogatási értéke több mint tízszerese a hazai támogatású projektek támogatási összegének, a PHARE-projektek esetében pedig a különbség még markánsabb.

Másrészt a tapasztalatok alapján megállapítható, hogy *a projektek és a támogatások többségét a szegedi kistérségben hívták le, azonban a lakosságárányos összehasonlítás esetében a mórahalmi kistérség előnye figyelhető meg* – itt a legmagasabb ugyanis mind az 1000 főre eső sikeres pályázatok száma, mind pedig az 1 főre eső elnyert támogatási összeg mértéke.

A fejlesztési források eloszlásának különbségei

A továbbiakban arról igyekszünk képet alkotni, hogy a – fentiekben bemutatott – Csongrád megyébe érkező projektek illetve támogatások révén milyen mértékben sikerült kezelni a területi egyenlőtlenségeket.

Az elemzés során azonban nem oly módon járunk el, hogy összehasonlítjuk az egyes kistérségek gazdasági (pl. egy főre jutó GDP, munkanélküliségi arány, regisztrált vállalkozások száma) illetve társadalmi-demográfiai (pl. idősek aránya, iskolázottság mértéke) mutatóit és a támogatási összegek eloszlását.

A területi egyenlőtlenségek hatásának vizsgálatára más megközelítést alkalmazunk: az eltérő fejlettségű kistérségeket fogjuk összehasonlítani, a kistérségek közötti fejlettségbeli eltérések megragadásához pedig nem egy, esetleg több mutatót használunk fel, *hanem egy már meglévő kategóriarendszert alkalmazunk: az elmaradottság rendeleti szinten formalizált, szabályozott kategóriarendszerét.* Meggyőződésünk ugyanis, hogy érdekes és hasznos megközelítése a vizsgált problémának, ha olyan intézményi szemléletmódot alkalmazunk, mely éppen azon intézményesített distinkciókat használja fel, amit a gyakorlati területfejlesztési politika állít fel illetve alkalmaz. Munkánk során tehát a területi elmaradottság alábbi intézményesített kategóriarendszereit, mutatóit használjuk fel: 64/2004. (IV. 15.) Korm. Rendelet a területfejlesztés kedvezményezett térségeinek jegyzékéről; 7/2003. (I. 14.) Korm. Rendelet társadalmi-gazdasági és infrastrukturális szempontból elmaradott, illetve az országos átlagot jelentősen meghaladó munkanélküliséggel sújtott települések jegyzékéről.

A területfejlesztés szempontjából kedvezményezett kistérségek szerinti elemzés

A területfejlesztés kedvezményezett térségeinek jegyzékéről szóló 64/2004-es (IV. 15.) kormányrendelet⁷³ a területfejlesztési szempontból kedvezményezett statisztikai vonzaskörzetek között három csoportot állapít meg az elmaradottság okai alapján tipizálva:

1. társadalmi-gazdasági szempontból elmaradott térségek (melyek esetében a területfejlesztési támogatások és a decentralizáció elveiről, a kedvezményezett térségek besorolásának feltételrendszeréről szóló 24/2001. (IV. 20.) OGY határozat 3. számú mellékletében meghatározott mutatórendszer alapján kialakított komplex mutató az országos átlaggal azonos vagy attól elmarad);

---

73 Hozzáférhető az Interneten, például: <http://www.nfu.hu/doc>

2. ipari szerkezetátalakítás térségei (mely területek esetében az iparban foglalkoztatottak aránya 1990-ben meghaladta az országos átlag másfélszeresét, továbbá az iparban foglalkoztatottak arányának csökkenése 1990-1999 között, valamint a munkanélküliség 1999. december 20-án az országos átlagot meghaladta);

3. vidékfejlesztési térségek (ahol a terület népességének kevesebb, mint 50%-a él 120 fő/km²-nél magasabb népsűrűségű településen, az 1990. évi népszámláláskor az országos vidéki átlagot meghaladó volt a mezőgazdasági foglalkoztatottság aránya, az országos átlag alatt van az egy főre jutó személyi jövedelemadó alap, továbbá a munkanélküliség 1999. december 20-án az országos átlagot meghaladta)

A rendeletben az elmaradottság mértéke szempontjából megkülönböztetnek **leghátrányosabb helyzetű** (a térségek komplex mutatója nem éri el Budapest komplex mutatójának 60%-át), illetve **hátrányosabb helyzetű** (azon kedvezményezett kistérségek, melyek nem tartoznak a leghátrányosabb helyzetű kistérségek közé) kistérségeket.

Az alábbi összefoglaló táblázat szemlélteti, hogy a 64/2004-es kormányrendelet értelmében Csongrád megye egyes kistérségei milyen kategóriákba tartoznak:

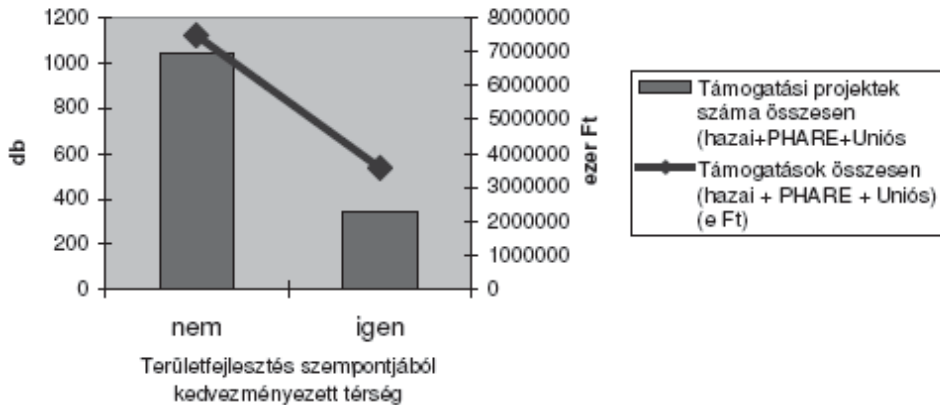
Kistérség	A területfejlesztés szempontjából...						
	kedvezményezett kistérségek			Leghátrányosabb helyzetű kistérségek	hátrányosabb helyzetű kistérségek		
	Társadalmi-gazdasági szempontból elmaradott	Ipari szerkezetváltás	Vidékfejlesztés		Társadalmi-gazdasági szempontból elmaradott	Ipari szerkezet-váltás	Vidékfejlesztés
Csongrádi	+	-	+	-	+	-	+
Hódmezővásárhelyi	-	-	-	-	-	-	-
Kistéleki	+	-	+	+	-	-	-
Makói	+	-	+	-	+	-	+
Mórahalomi	+	-	+	+	-	-	-
Szegedi	-	-	-	-	-	-	-
Szentesi	-	-	-	-	-	-	-
Csongrád megye összesen	4	0	4	2	2	0	2

A következőkben azt fogjuk tehát megvizsgálni, hogy a fejlesztési projektek és a támogatások eloszlása milyen képet mutat a fenti kormányrendelet szerinti kedvezményeztettség tekintetében. Az elemzés első részében sem az elmaradottság okát/típusát, sem pedig annak mértékét nem vesszük figyelembe, mindösszesen a kedvezményezett/nem kedvezményezett dichotómiát használjuk (miként azt az elemzéshez felhasznált adatbázis is tartalmazza).

Összes projekt és támogatási összeg

Rendkívül markáns különbségek figyelhetők meg mind a projektek számát illetően, mind pedig a támogatási összegek tekintetében:

Összes fejlesztési projekt száma és a kapott összes támogatás eltérései

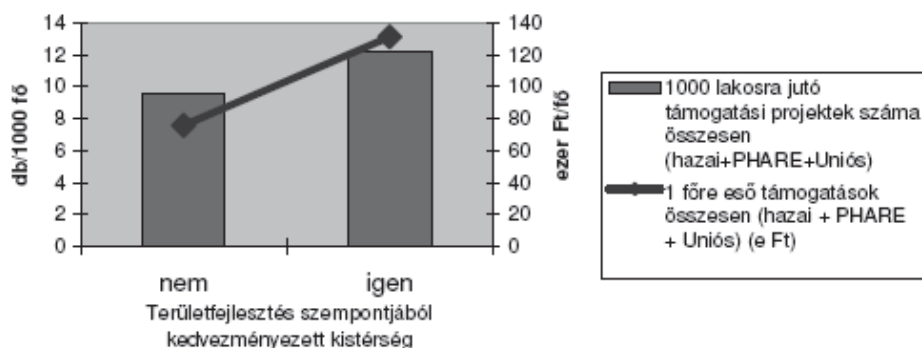

A területfejlesztés szempontjából kedvezményezett – vagyis fejletlenebb – kistérségekben a támogatott projektek száma lényegesen kisebb; átlagosan 344,75 pályázat megvalósítására került sor, a nem kedvezményezett kistérségek esetében pedig 1039,33.

Hasonlóképpen jelentős eltérés tapasztalható a támogatási összegek tekintetében: a területfejlesztés szempontjából kedvezményezett kistérségekbe átlagosan feleakkora mértékű (3.580.864.000 Ft) támogatás érkezett, mint a nem kedvezményezett kistérségekbe (74.744.436.000 Ft).

Megváltozik azonban a tendencia, amikor nem az összes projekt számának átlagát, és az összes átlagos támogatást hasonlítjuk össze, hanem ezen jellemzők népességszám szerint arányosított mutatóit:

Az 1000 lakosra jutó projektek száma és az 1 főre eső támogatások eltérései

A népességarányos mutatók esetében ellentétes irányú összefüggés tapasztalható mindkét jellemző esetében: az 1000 lakosra jutó projektek számának átlaga a területfejlesztés szempontjából kedvezményezett kistérségekben nagyobb (12,22 db 1000 lakosra), mint a nem kedvezményezett kistérségekben (9,56 db 1000 lakosra).

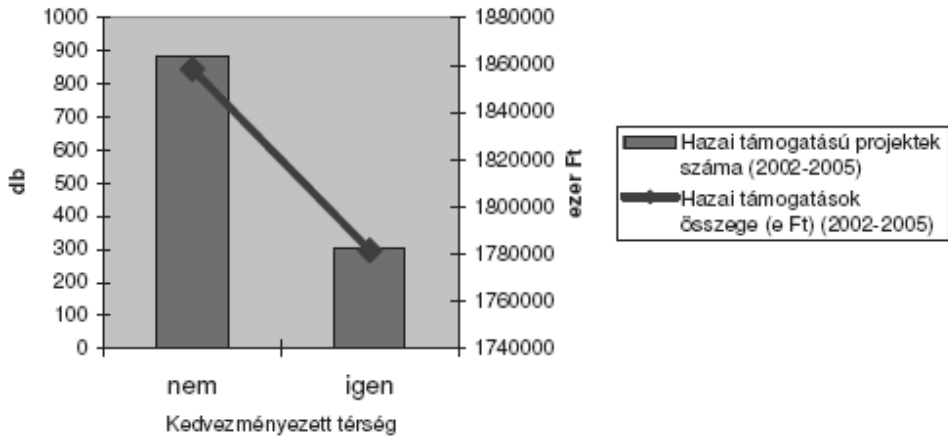
Az 1 főre eső összes támogatás tekintetében szintén jelentős a különbség a kistérségek két csoportja között, az összefüggés iránya azonban ebben az esetben is megfordul: a fejletlenebb, a területfejlesztés szempontjából kedvezményezett kistérségekben átlagosan kétszer annyi fejlesztési támogatás jut egy lakosra (131.387 Ft), mint a nem kedvezményezett kistérségekben (75.956 Ft).

Hazai támogatású projektek és támogatási összegek

A hazai támogatású projekteket vizsgálva a projektek száma és a támogatási összeg tekintetében az összes támogatás vizsgálatánál is tapasztalt tendencia jelenik meg:

Hazai támogatású projektek száma és támogatási összege

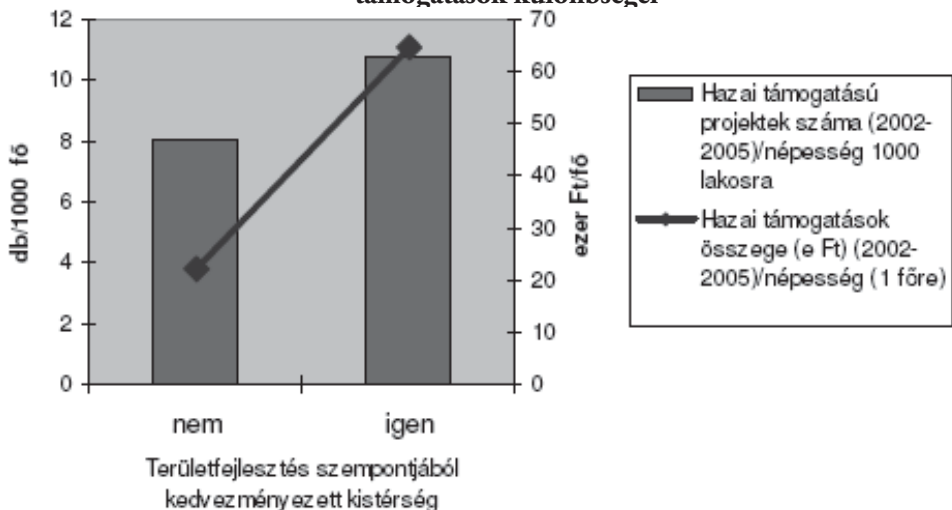

A hazai támogatású projektek átlagos száma a területfejlesztés szempontjából kedvezményezett kistérségekben lényegesen kisebb – majdnem harmada –, mint a nem kedvezményezett kistérségekben.

A hazai forrásból finanszírozott beruházásokra jutó támogatási összegek esetében is a fejletlenebb kistérségek maradnak alul; a különbség 7.681.000 Forint.

Amennyiben azonban a hazai támogatások népességszám szerint arányosított mutatóit vizsgáljuk, a fejlett és fejletlen kistérségek közötti különbség ebben az esetben is az ellenkezőjére változik:

1000 lakosra jutó hazai finanszírozású projektek és 1 főre jutó hazai támogatások különbségei

A kedvezményezett kistérségekben a hazai támogatású projektek átlagos száma 10,74 db 1000 lakosra, míg a nem kedvezményezett kistérségek átlaga 8,05 db 1000 lakosra.

Az egy főre jutó támogatások átlaga pedig majdnem háromszorosa a kedvezményezett kistérségekben (64.857 Ft/fő) a nem kedvezményezett kistérségekben mért mutatónak (22.392 Ft/fő).

PHARE-projektek és támogatások

A kis számú (mindösszesen 51 db) Csongrád megyében megvalósított PHARE-projekt esetében ez eddigiekben megismert tendencia figyelhető meg ismét:

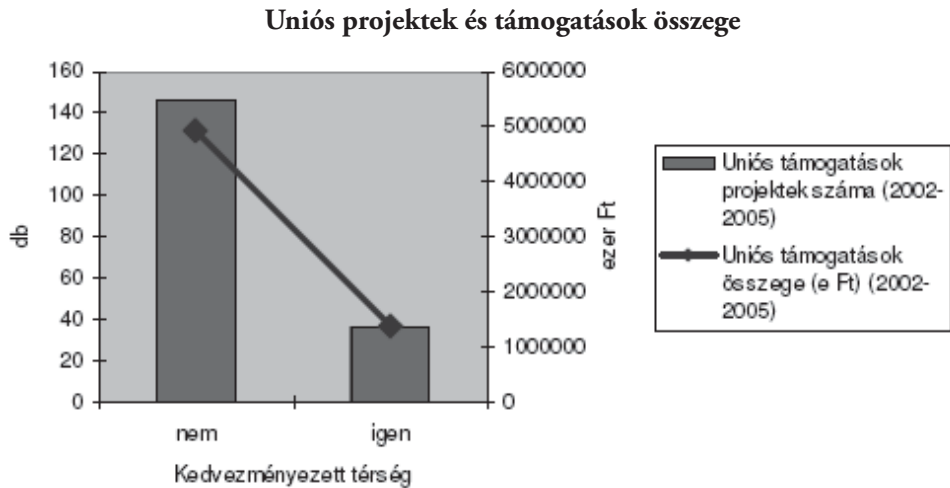
PHARE-projektek és támogatások eloszlásának különbségei				
A területfejlesztés	PHARE területfejlesztési célú támogatású projektek száma (2002-2005) (db)	1000 lakosra jutó PHARE területfejlesztési célú projektek száma (2002-2005) (db/1000 fő)	PHARE területfejlesztési célú támogatások összege (2002-2005) (eFt)	1 főre eső PHARE területfejlesztési célú támogatások összege (2002-2005) (eFt/fő)
Nem kedvezményezett kistérségek	11,66	0,07	676685,33	3,95
Kedvezményezett kistérségek	4	0,14	388868,5	12,02

A PHARE-projektek számának és a PHARE-támogatások összegének átlaga kisebb az elmaradottabb kistérségekben, mint területfejlesztés szempontjából nem kedvezményezett kistérségekben.

Ugyanezen adatok lakosságárányos mutatóit vizsgálva pedig – a már az előzőekben is tapasztalt – ellentétes tendencia jelenik meg: az 1000 lakosra jutó PHARE-projektek számának átlaga magasabb a kedvezményezett kistérségekben, és az 1 főre eső PHARE-támogatási összegek átlaga is magasabb a kedvezményezett kistérségekben: itt 12 ezer Ft 1 lakosra, a nem kedvezményezett kistérségekben pedig majdnem 4 ezer Ft/fő.

Uniós projektek és támogatások

Az Európai Unió által támogatott projektek számát és a támogatási összegeket vizsgálva újfent a korábbi tendencia figyelhető meg; azonban talán az eddigi legmarkánsabb különbségeket produkálva:

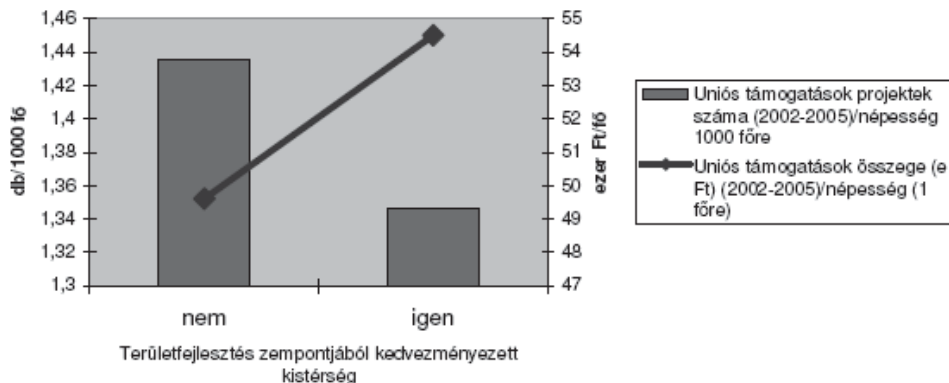

A kedvezményezett kistérségekben jelentősen alacsonyabb a projektek száma: átlagosan 35,75 db pályázat került megvalósításra Uniós forrásból, a nem kedvezményezett kistérségekben pedig ennek a négyszerese (145,66 db).

Az Európai Unió által rendelkezésre bocsátott támogatások eloszlása szintén rendkívül nagy különbséget mutat: a nem kedvezményezett kistérségekben három és félszer nagyobb az átlagos támogatási összeg (4.939.416.000 Ft) a fejletlenebb kistérségekhez képest (1.410.341.000 Ft).

Az Uniós forrásokból támogatott projektek népességarányos mutatói esetében azonban egy új, az eddigiekben tapasztalttal ellentétes tendencia fedezhető fel:

1000 lakosra jutó Uniós projektek és 1 főre eső Uniós támogatások eltérései

Az 1000 lakosra jutó Európai Uniós projektek számának átlaga – a korábbiakkal ellentétben – nem magasabb a kedvezményezett kistérségekben, hanem alacsonyabb, bár a különbség meglehetősen kicsi: a kedvezményezett kistérségekben átlagosan 1,34 pályázat jut 1000 lakosra, a nem kedvezményezett kistérségekben pedig 1,44.

Érdekes azonban, hogy az 1 főre eső Uniós támogatási összegek tekintetében már a korábban is észlelt tendencia érvényesül; azaz a kedvezményezett kistérségekben magasabb az egy főre eső támogatás (54.509 Ft 1 lakosra), és a nem kedvezményezett kistérségekben alacsonyabb (49.606 Ft 1 főre). Kiemelendő továbbá, hogy az Európai Uniós támogatások esetében messze nem tapasztalható olyan lényeges különbség, mint a korábbiakban vizsgált források (hazai, PHARE) tekintetében.

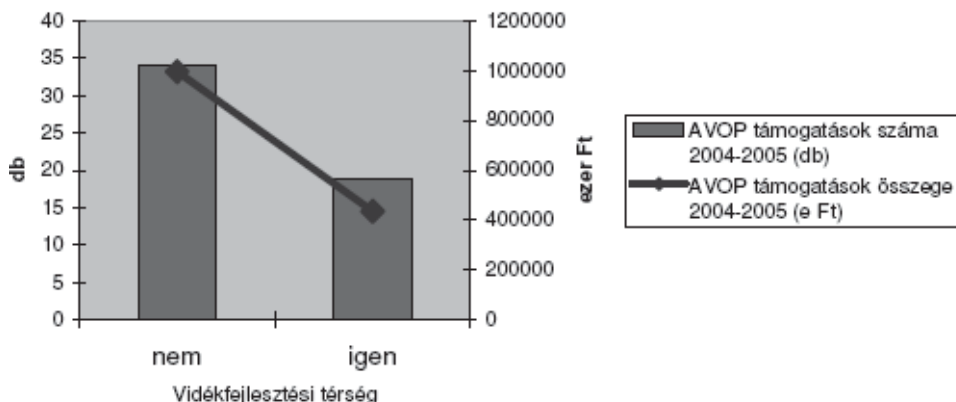
A vidékfejlesztési kistérségek szerinti elemzés – AVOP-projektek

A Csongrád megyei fejlesztési források eloszlásának egy további aspektusa is vizsgálható a rendelkezésre álló adatok révén: az Európai Unió által finanszírozott projektek egy csoportja; az Agrár- és Vidékfejlesztési Operatív Program keretében támogatott beruházások. Ezen program célja a vidéki illetve mezőgazdasági területek fejlődésének elősegítése.

Amint az korábban ismertetésre került, a 64/2004. (IV. 15.) kormányrendelet a területfejlesztés kedvezményezett térségeinek jegyzékéről című dokumentum rögzíti, hogy a kedvezményezett kistérségek milyen típusúak. A kedvezményezett kistérségek harmadik típusa a vidékfejlesztési térség, s így lehetőség nyílik annak vizsgálatára, hogy a 177 Csongrád megyei projekt keretében folyósított 4.734.696.000 forint AVOP-támogatás eloszlása milyen mintázatot mutat aszerint, hogy a kistérségek vidékfejlesztési térségek avagy sem.

Az AVOP-projektek száma tekintetében a korábban is regisztrált összefüggés figyelhető meg: a projektek átlagos száma magasabb a nem vidékfejlesztési kistérségek csoportjában (34 db), mint a vidékfejlesztési térségek esetében (18,75 db):

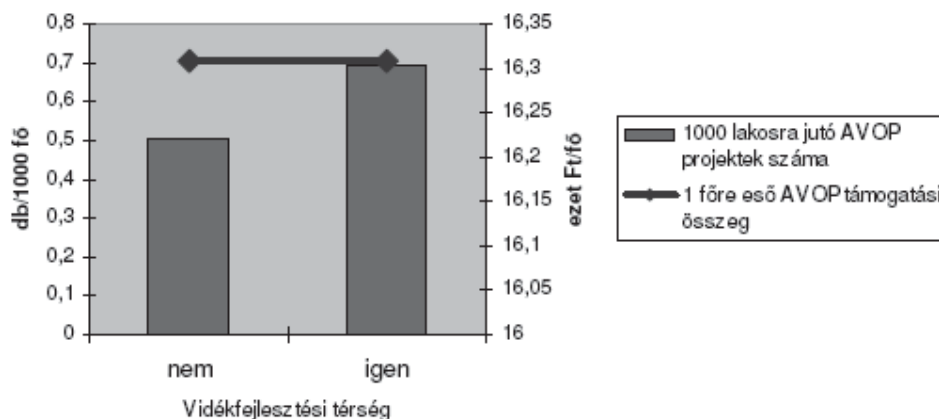
AVOP projektek és AVOP támogatások különbségei

Az AVOP keretében folyósított támogatásokkal ugyanez a helyzet: a vidékfejlesztési térségekben a támogatások átlagos értéke feleakkora, mint a nem vidékfejlesztési kistérségekben.

Amennyiben azonban az AVOP-projektek esetében is a korábbi logikát alkalmazzuk, és megvizsgáljuk a népességarányos mutatókat is, érdekes összefüggést találunk:

1000 lakosra jutó AVOP projektek száma és 1 főre eső AVOP támogatási összeg

Az 1000 lakosra jutó AVOP-projektek átlagos száma esetében az eltérés iránya megváltozik: kis mértékben, de magasabb az 1000 lakosra jutó AVOP-projektek száma a vidékfejlesztési térségekben.

Az egy főre eső AVOP-támogatás átlaga azonban lényegében ugyanakkora mind a vidékfejlesztési, mind pedig a nem vidékfejlesztési kistérségek esetében, azaz nem beszélhetünk arról, hogy a vidékfejlesztési célú források többsége az arra inkább rászoruló vidékfejlesztési térségekbe áramlott volna.

A fenti elemzés összegzéseképp megállapítható, hogy a projektek számának, valamint a támogatási összegek eloszlása Csongrád megye területfejlesztés szempontjából kedvezményezett illetve nem kedvezményezett kistérségei között egységes képet mutat: *a kedvezményezett kistérségekben mind a projektek száma, mind pedig a támogatási összeg alacsonyabb. Az 1000 lakosra jutó projektek és az 1 főre eső támogatási összegek mutatói tekintetében azonban a tendencia ellentétes: a kedvezményezett kistérségek esetében magasabbak a mutatók értékei.* Ezen trend alól kivételt képez az Európai Unió által finanszírozott projektek száma.

Az Európai Unió által finanszírozott Agrár- és Vidékfejlesztési Operatív Program keretében támogatott projektek esetében ugyanaz a tendencia jelenik meg; érdekességként említhető azonban az egy főre eső AVOP-támogatások összege, mely esetében nincs különbség a mutató átlagának tekintetében.

Kiemelendő továbbá, hogy az 1 főre eső támogatási összegek tekintetében a legjelentősebb különbség a hazai támogatások esetében figyelhető meg, míg a legkisebb – szinte elhanyagolható – eltérés az Európai Unió támogatások esetében mutatható ki.

A területfejlesztés szempontjából kedvezményezett települések szerinti elemzés

A területi elmaradottság további aspektusának tekinthető, hogy az adott kistérségben mekkora a kedvezményezett (vagyis elmaradott) települések száma, s hogy ez milyen hatással van a fejlesztési források eloszlására.

Az elmaradott települések besorolását a 7/2003. (I. 14.) Korm. rendelet a társadalmi-gazdasági és infrastrukturális szempontból elmaradott, illetve az országos átlagot jelentősen meghaladó munkanélküliséggel sújtott települések jegyzékéről elnevezésű dokumentum⁷⁴ tartalmazza.

---

⁷⁴ Hozzáférhető az Interneten, például: http://www.oth.gov.hu/jogszabaly.php?id_law=15

Az alábbi táblázat bemutatja, hogy a Csongrád megyei kistérségekben mennyi kedvezményezett település található:

Kistérség	Települések száma összesen	Város	Község	Területfejlesztés szempontjából kedvezményezett települések száma
Csongrád	4	1	3	2
Hódmezővásárhelyi	4	2	2	0
Kisteleki	6	1	5	5
Makói	17	1	16	6
Mórahalomi	9	1	8	6
Szegedi	12	2	10	0
Szentesi	8	1	7	3

A fejlesztési források eloszlása és az elmaradott települések előfordulása közötti esetleges kapcsolat vizsgálatának egyik módja lehetne, hogy összehasonlítjuk az elmaradott települések száma és a fejlesztési projektek száma illetve a megszerzett támogatás közötti összefüggést. Ekkor azonban fennáll annak a veszélye, hogy torzított eredményeket kapunk, mivel kistérségenként a települések száma eltérő, így az abszolút számok használata félrevezető.

A fenti hibalehetőség kiküszöbölésére szükséges egy új mutató ('X') bevezetése, mely a kistérség kedvezményezett településeinek arányát méri a kistérség összes településéhez képest. Ezen mutató képzése az alábbiaképpen történik:

$$\frac{\text{kedvezményezett települések száma}}{\text{összes település száma}} = X$$

Az eljárással kapott 'X' érték a vizsgált kistérség elmaradottságáról ad képet. A mutató 0 és 1 között vehet fel értékeket, ahol a 0 érték jelöli azt, hogy a kistérség települései között nincsen elmaradott, az 1 érték pedig arra utal, hogy a kistérség minden egyes települése kedvezményezett – azaz elmaradott⁷⁵.

⁷⁵ Megjegyzendő, hogy természetesen az 'X' értékeket 100-zal beszorozva százalékos értékeket kapnánk, ebben az esetben azonban a statisztikai eljárás következőkben vizsgálandó mutatói (a lineáris regresszió 'B' együtthatói) nehezebben értelmezhetők a változókra.

Mivel ezen új mutató magas mérési szintű változónak tekinthető, a fejlesztési projektek illetve támogatások egyenlőtlenségeinek vizsgálatokor már nem szükséges az előzőekben követett – valamelyest talán monoton és unalmas – logika folytatása az átlagok összehasonlításával. Ehelyett a vizsgált változók együttjárásáról alkotható kép lineáris regresszió használatával⁷⁶.

A lineáris regresszió esetében a változók közötti összefüggések vizsgálatokor elkülönítjük a függő- és független (illetve magyarázandó és magyarázó) változókat, azt feltételezve, hogy a független változó értékei segítségével magyarázható a függő változó értéke. Az eljárás egyetlen mutatóba sűrítve összegzi a változók közötti kapcsolatot; ez a 'B' együttható, melynek értéke azt mutatja, hogy mennyivel és milyen irányban változik a függő változó értéke, ha a független változó értéke egy egységgel nő.

Az alábbi táblázat tartalmazza a Csongrád megyei fejlesztési projektek és források (mint függő változó) és a kistérségben található elmaradott (kedvezményezett) települések aránya (mint független változó) között számított mutatókat:

Magyarázó változó: 7/2003. Kormányrendelet szerint kedvezményezett települések aránya ('X')	Konstans – a függő változó értéke, amikor egy település sem kedvezményezett	B	Összeg – a függő változó értéke amikor minden település kedvezményezett
Függő változó:			
Támogatási projektek száma összesen (hazai+PHARE+Uniós) 1000 főre(db)	1176,13	-1369,49	-193,39
Támogatási projektek száma összesen (hazai+PHARE+Uniós) (eFt)	8,65	6,25	14,90
Támogatások összesen (hazai+PHARE+Uniós) (eFt)	8148006,90	-7437581,32	710425,59
1 főre eső támogatások összesen (hazai+PHARE+Uniós) (eFt)	60,43	121,12	181,55
hazai támogatású projektek száma (2002 - 2005) (db)	999,98	-1148,79	-148,82
Hazai támogatású projektek száma (2002 - 2005)/népesség 1000 lakosra (db)	7,27	5,96	13,23

⁷⁶ A lineáris regresszió alkalmazását több követelmény szigorítja. Jelen elemzés keretében a kis elemszám is problémát jelenthetne a modellalkotás során. Éppen ezért erre kísérletet sem tesztek, csupán a lineáris regresszió által számított együtthatókat vizsgálom, mivel azok rendkívül szemléletes módon összegzik a vizsgált változók közötti összefüggést. Lásd: Moksony, 2006: 60.

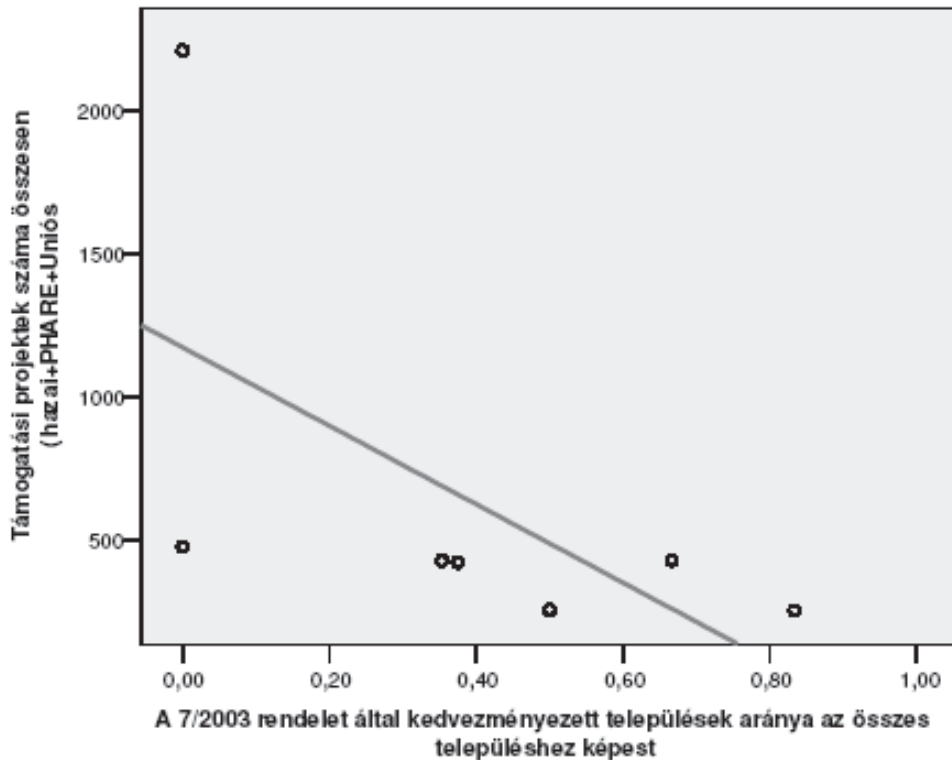
Folytatás az előző oldalról:			
Magyarázó változó: 7/2003. Kormányrendelet szerint kedvezményezett települések aránya ('X')	Konstans – a függő változó értéke, amikor egy település sem kedvezményezett	B	Összeg – a függő változó értéke amikor minden település kedvezményezett
Függő változó:			
Hazai támogatások összege (eFt) (2002-2005)	1914175,42	-255725,43	1658449,99
1 főre eső hazai támogatások összege (2002 - 2005) (eFt)	12,89	86,64	99,54
PHARE területfejlesztési célú támogatások projektek száma (2002 - 2005) (db)	14,16	-17,63	-3,48
PHARE területfejlesztési célú támogatások projektek száma (2002 - 2005) 1000 főre (db)	0,09	0,05	0,14
PHARE terület fejlesztési célú támogatások összege (eFt) (2002-2005)	865810,00	-907328,94	-41518,94
1 főre eső PHARE területfejlesztési célú támogatások összege (2002-2005) (eFt)	5,20	8,62	13,82
Uniós támogatású projektek száma (2002-2005) (eFt)	161,99	-203,06	-41,07
Uniós támogatású projektek száma (2002-2005) 1000 főre (db)	1,29	0,23	1,53
Uniós támogatások összege (eFt) (2002-2005)	5368021,49	-6274526,95	-906505,46
1 főre eső Uniós támogatások összege (2002-2005) (eFt)	42,33	25,86	68,19

A táblázat első sorában feltüntetett adatok például azt jelzik tehát, hogy az összes támogatási projektek száma egy olyan – nem feltétlenül valóban is létező – kistérségben, ahol nincs elmaradott település⁷⁷, átlagosan 1176,13 db, és a megfigyelt adatokban rejlő tendencia alapján (B= -1369,49) a projektek száma csökken, mégpedig oly mértékben, hogy egy olyan kistérségben, ahol az összes település kedvezményezett/elmaradott volna, az összes támogatási projektek száma átlagosan –193,36 db volna⁷⁸.

⁷⁷ Vagyis az elmaradott; kedvezményezett települések aránya=X=0.

⁷⁸ Meg kell jegyezni, hogy a B= -1369,49 érték egy század része (-13,6949) pontosan azt jelöli, hogy átlagosan mennyivel nő vagy csökken a pályázatok száma, ha 1%-kal nő a kistérségben a kedvezményezett/elmaradott települések aránya

Az alábbi ábra szemlélteti a változást⁷⁹:

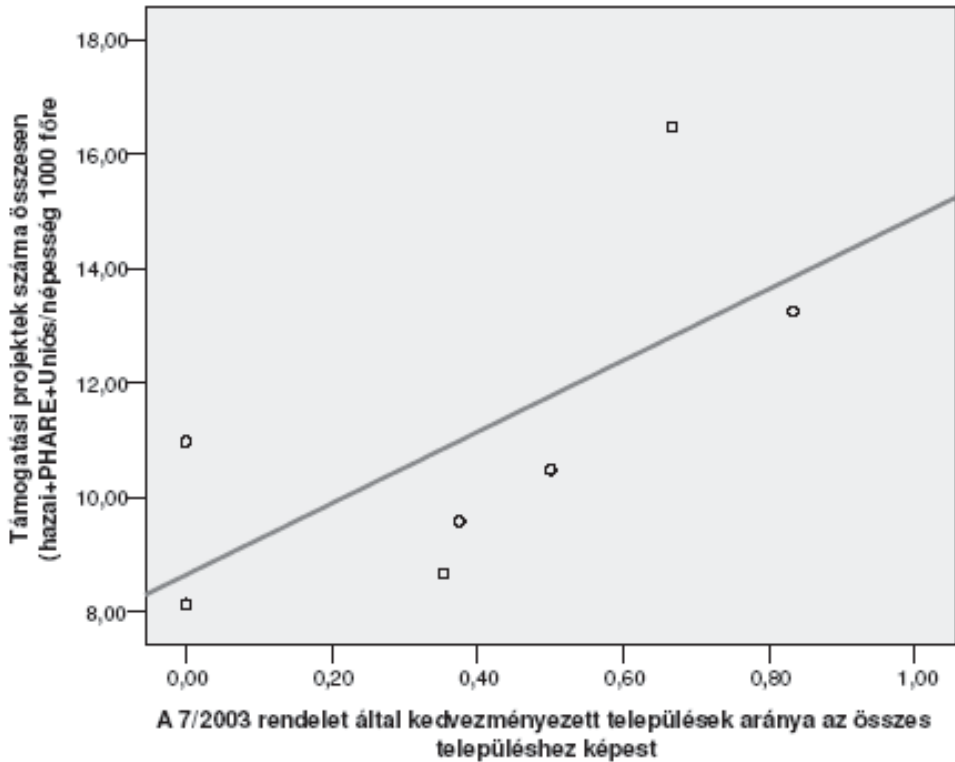
Az elmaradott települések arányának növekedése tehát csökkenti a kistérségekben a támogatási projektek várható számát.

A fentiek alapján megfogalmazható továbbá, hogy például – a táblázat második sorában kiszámított értékek alapján – egy olyan kistérségben, ahol nincs egyetlen kedvezményezett/elmaradott település sem, 1000 lakosra 8,65 db (hazai, PHARE, EU-s) projekt esik, mely szám a kedvezményezett települések arányának 1 százalékos emelkedésével átlagosan 0,0625 db pályázattal nő, s így egy olyan – feltételezett – kistérségben, ahol minden település kedvezményezett, az 1000 lakosra jutó projektek száma átlagosan 14,9-re nő:

⁷⁹ A fenti ábra rámutat, hogy negatív érték esetében értelmes kérdés az lehet, hogy milyen elmaradottsági szint ('X') mellett éri el a mutató a zérus értéket. Ez a kérdés a lineáris regressziós egyenlet együtthatóinak ismeretében, az egyenletet az alábbiaképpen átrendezve könnyen megválaszolható volna:

$$\frac{-\text{Konstans}}{B} = X$$

Jelen munka esetében azonban ez nem cél.

A jelen munka keretében vizsgált kérdéskör szempontjából tehát a táblázat 'B' értékei közlik a legtöbb információt, hiszen egyetlen mutatóba sűrítik a vizsgált változók közötti összefüggést. A 'B' mutató konkrét értéke másodlagosnak tekinthető, mivel az minden esetben a változó mértékegységének megfelelően értelmezhető. A 'B' mutató előjele tekinthető elsődlegesen fontosnak számunkra, mivel ez mutatja, hogy az elmaradott/kedvezményezett települések arányának (egységnyi) növekedésével hogyan változik a támogatási összeg vagy a projektek száma.

A táblázat 'B' mutatóinak vizsgálatakor a korábbi elemzés során feltárt összefüggés jelenik meg ismét: egy adott változó nyers értékei esetében a 'B' mutató értéke rendre negatív, vagyis az elmaradottság növekedése csökkenti az aktuálisan vizsgált mutató értékét, ugyanezen változó népességszám alapján arányosított (1000 lakosra avagy 1 főre kiszámított) mutatója esetében pedig rendre pozitív a 'B' mutató értéke, vagyis az elmaradottság mértékének növekedése növeli a támogatási összeget vagy a projektek számát.

Összegzés

A fentiekben elvégzett számítások eredményei alapján megállapítható, hogy a Csongrád megyébe érkező fejlesztési projektek számára, valamint a támogatási összegek eloszlására az alábbi: a kedvezményezett kistérségekben mind a projektek száma, mind a támogatási összeg alacsonyabb. Az 1000 lakosra jutó projektek és az 1 főre eső támogatási összegek mutatói tekintetében azonban a tendencia ellentétes: a kedvezményezett kistérségek esetében általában magasabbak a mutatók értékei.

A kirajzolódó tendencia ugyanez a kedvezményezett települések arányának vizsgálatakor is: a kedvezményezett települések aránya a projektek számát, illetve a támogatási összegek nagyságát csökkenti, a népességszám alapján arányosított mutatók esetében azonban az elmaradott települések arányának növekedése növeli az 1000 lakosra jutó projektek számát, illetve az 1 főre eső támogatási összeget.

Vagyis a területfejlesztési intézményrendszerben való szereplés nyers mutatói esetében azonos a tendencia: a kistérség elmaradottsága – akárhogyan ragadjuk is meg: kedvezményezett kistérség avagy kedvezményezett települések aránya – csökkenti a forrásmegszerzés sikerességét. A népességarányos mutatók esetében pedig éppen ellentétesen: az elmaradottság növekedésével nő a projektek- illetve támogatások mértéke.

A területfejlesztési intézményrendszer – Csongrád megye példáján áttekintett – lehetséges hatásának vizsgálatakor tehát kettős következtetésre juthatunk, attól függően, hogy milyen mutatóval ragadjuk meg a fejlesztési intézményrendszerben való sikerességét. A kistérségi szinten megszerzett projektek száma és támogatási összegek vizsgálata alapján az fogalmazható meg, hogy a *területfejlesztési intézményrendszer növeli az egyenlőtlenségeket*. A népességszám alapján arányosított mutatók vizsgálata alapján azonban arra a következtetésre juthatunk, hogy a területpolitika kiegyenlítő hatása.

Jelen munka keretében nincs mód és nem is cél annak eldöntése, hogy melyik mutató használata alapján szükséges vagy hasznos a területpolitika hatásának vizsgálata.

Annyi azonban felvethető és mindenképpen megfontolásra érdemes lehet, hogy a népességszám-arányosan számított mutatók használata mögött egy lényeges előzetes feltételezés húzódik meg, nevezetesen: egy adott kistérségben megszerzett fejlesztési források illetve projektek a kistérség minden egyes lakosához eljutnak, azaz minden egyes lakos esetében ugyanolyan mértékben hasznosulnak. Másként megfogalmazva: az adott kistérségbe áramló fejlesztési projektek és támogatási összegek kistérségen belüli eloszlása nem mutat egyenlőtlenségeket, az erőforrások eloszlása egyenletes; egy kistérség minden települése (és annak minden egyes lakosa) ugyanolyan mértékben részesül a kistérségbe áramló projektekből illetve támogatási összegekből.

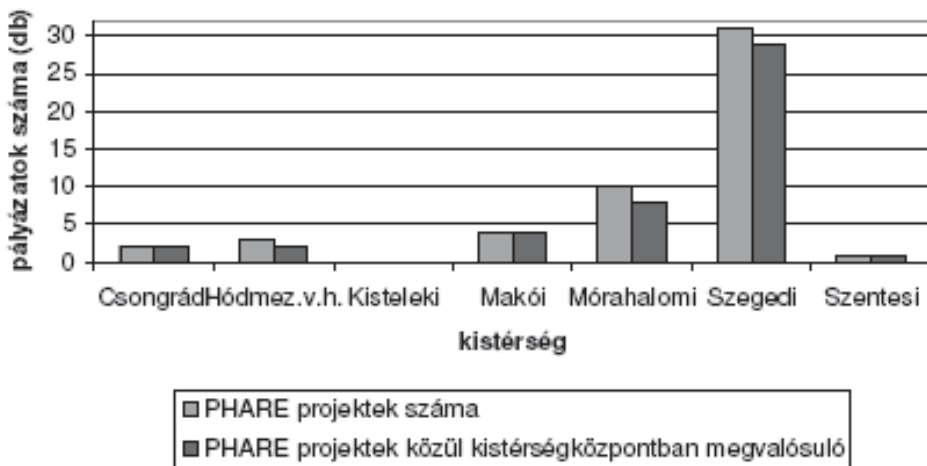
Szociológiai nézőpontot alkalmazva, s annak ismeretében, hogy – általánosságban véve – a társadalmi erőforrások eloszlása sok esetben egyenlőtlen képet mutat a tár-

sadalmi élet különféle szereplői között, a fenti előzetes feltételezéshez kritikusan viszonyulhatunk. Arra nincs mód, hogy átfogóan és megfelelő alapossággal megvizsgáljuk, hogy az egyes kistérségekben milyen eloszlást követnek a települések között az egyes fejlesztési források. Arra azonban lehetőség van, hogy a dolgozat zárásaképpen kiemeljünk az adatbázis információiból néhány olyan empirikus tapasztalatot, melyek révén valamelyest közelebbi kép alkotható a helyzetről.

Az elemzett adatbázis tartalmazza ugyanis néhány specifikus fejlesztés (PHARE-projektek; illetve az Európai Unió Regionális Fejlesztés Operatív Programjai) esetében a megvalósulás helyszínét – feltehetően azért, mivel ezen támogatások esetében általában jelentősebb mértékű támogatási összeg kerül allokálásra⁸⁰, illetve mivel céljuk kifejezetten a területi kohézió elősegítése. Ezen fejlesztési programok megvalósulási helyszínének ismeretében a fejlesztések két csoportját különíthetjük el: 1. a kistérség adminisztratív központjában megvalósuló projektek; 2. a kistérség egyéb településein megvalósuló projektek.

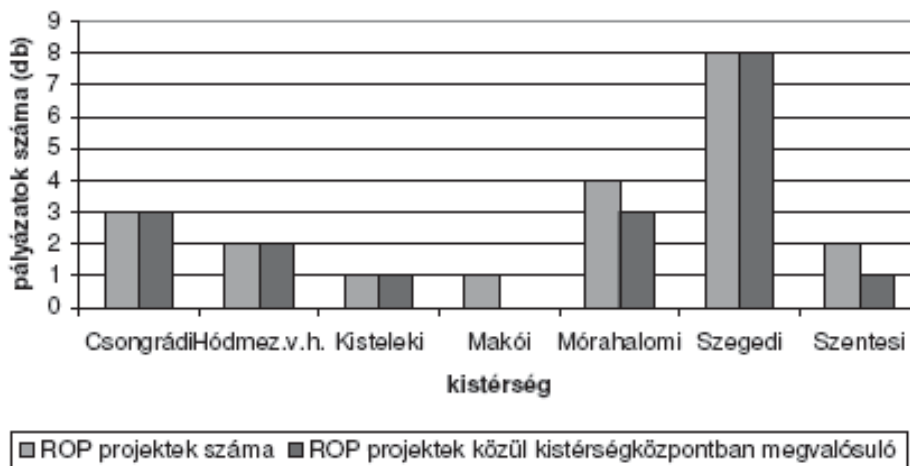
Az alábbiakban látható, hogy a kistérségek adminisztratív központjában megvalósuló projektek száma hogyan viszonyul az összes projektek számához (a projektek „központosítottsága”) – elsőként a PHARE-, majd pedig a ROP-fejlesztések vonatkozásában:

"Középponositottság" – PHARE projektek

80 Lásd fentebb az alapeloszlásoknál.

"Középpontosítottság" – ROP-projektek

A grafikonokból legalább két megállapítás tehető. Egyrészt a jelentősebb támogatási összeget jelentő projekt-típusok eloszlása a kistérségek *között* sem egyenletes: vannak olyan térségek, melyek több PHARE- illetve ROP-projekttel rendelkeznek (pl. Szegedi kistérség), mint mások. Továbbá az adatok alapján az is feltételezhető, hogy amely kistérség a PHARE-projektek esetében nagyobb részesedéssel bír, az a ROP-fejlesztések megszerzésében is élen jár (illetve fordítva).

A kérdésselvetés szempontjából fontosabb a grafikonok másik tanulsága: a kistérségeken *belül* a PHARE- és ROP-projektek eloszlására jellemző, hogy azok túlnyomó része a kistérségközpontokban található. Természetesen a probléma értelmezésekor mindenképpen szükséges figyelembe venni a társadalomtudományi és területfejlesztési szakirodalomban ismert és alkalmazott externális hatások elméletét⁸¹, továbbá azt, hogy a kistérségközpontok egyik funkciója éppen az, hogy a *teljes* kistérséget érintő projekteket kezdeményezzenek, koordináljanak illetve valósítsanak meg.

Az utóbbi gondolatmenet tehát mindössze annak eldöntéséhez próbált némi empirikus információval szolgálni, hogy élhetünk-e azzal a feltételezéssel, hogy egy adott kistérségbe áramló fejlesztési forrás minden egyes lakos esetében azonos mértékben hasznosul (és használhatjuk a népességarányos mutatókat a területfejlesztési politika kiegyenlítő hatásainak vizsgálatakor). A kérdés megnyugtató megválaszolására a rendelkezésre álló adatok természetesen nem elegendők, ez későbbi empirikus munka tárgyát képezheti.

81 Lásd például: Olson 1997 (különösen: 208. o.); Tullock 2005.; Lengyel-Mozsár 2002.

Irodalom

- LENGYEL IMRE–MOZSÁR FERENC (2002): *A külső gazdasági hatások (externáliák) térbelisége*. Tér és Társadalom, XVI. (2): 1-20 pp.
- MOKSONY FERENC (2005): *A hatáselemzés módszerei*. In: A fejlesztéspolitikai intézkedések társadalmi hatásainak vizsgálata. Budapest: TÁRKI, 41-112. Forrás: <http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/a766.pdf>.
- MOKSONY FERENC (2006): *Gondolatok és adatok*. Társadalomtudományi elméletek empirikus ellenőrzése. Második kiadás. Aula Kiadó, Budapest
- OLSON, MANCUR (1997): *A kollektív cselekvés logikája*. Közjavak és csoportelmélet. Osiris Kiadó, Budapest
- TULLOCK, GORDON (2005): *Public goods, redistribution and rent seeking*. Cheltenham, UK; Northampton, MA, USA: Edward Elgar Publishing Limited